

811. 161 2-112

С 24

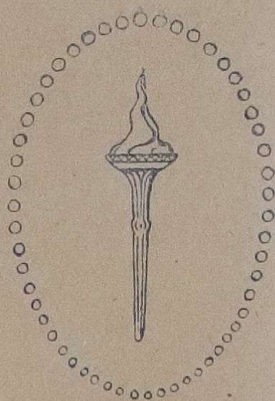
І. СВЕНЦІЦКИЙ

доцент университета у Львові.

НАРИСИ

3

ІСТОРІІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ЛЬВІВ 1920.

000000149060

Бібліотека Київського університету ім. Б. Грінченка

811.164.2-112

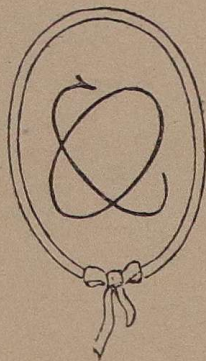
C24

І. СВЕНЦІЦКИЙ
ДОЦЕНТ УНИВЕРСИТЕТА У ЛЬВОВІ.

НАРИСИ

3

ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
БІБЛІОТЕКА

ЛЬВІВ 1920.

З ДРУКАРНІ „ДІЛА“ — РИНОК Ч. 10.

45083

Отця книжка має бути одним зі ступнів до історії української мови. Досі такої історії ще не має, хоча дуже багато для неї зроблено Срезневським, українцем Потебнею, Соболевським, Ягічем і Шахматовим — якраз для найстаршої і найтемнішої доби до XIV. в. Згадані дослідники не ставили одначе історії української мови в осередок своїх наукових інтересів, як предмету свого виключного досліду: нею вони займалися тільки у зв'язку із загальноруською чи там східнослов'янською філологією. Звідси либонь і пішло те, що доля української мови, мимо виразної різниці поглядів на неї Соболевського—Потебні, Ягіча і Шахматова, в дослідях усіх цих вчених зливалася постійно з дослідом над долею великоруської. Нич дивного проте, що найбільше заслужений дослідник давніх пам'яток української мови — Соболевський вертав постійно до теорії одности-тотожності усіх трьох руських мов, та до думки про появу української мови на Подніпрів'ю з Прикарпаття тільки згодом після великокняжої доби.

Дослідники, українці — Огоновський, Житецький, Кримський і Стоцький, вважаючи українську мову за виключний предмет своїх дослідів, не доцінювали знов тих зв'язків рідної мови з великоруською і білоруською мовами, що давали основу попередно згаданим дослідникам до окреслення цих очевидного споріднення усіх трьох мов у т. н. руській або східнослов'янській громаді. Вони ж мало інтересувалися історією української мови, особливо по пам'ятникам письменства, крім Житецького, що найкраще обробив XVI. і XVII. в. та Кримського, що часово перший підмитив деякі противенства в означенню Соболевського т. н. галичо-волинських пам'яток мови. Ся обмеженість самого предмету досліду до одної мовної області, та часова неповнота досліду переважно над живою мовою — дали, що правда, вельми багатий матеріал з живої сучасности, але не з глибини віків.

З нею познакомив світ тільки не так що давно Шахматов, спираючись як раз на історичному матеріялові з пам'яток письменства та даних живої мови і порівняного мовознавства. Одначе й в нього не має ще тої повноти огляду історичного розвитку мови, до якої бажано приблизитись в досліді над українською мовою.

Майбутньому дослідникови суцільної історії української мови доведеться дати вже не умовну відповідь на питання: з якого часу ми маємо певні і ясні сліди живої мови українського народу? в яких взаєминах позиставали обі мови — жива і книжна у найстаршу добу письменства Києва—Галича? Відповідь на сі питання дасть йому змогу і певну основу для окреслення взаємин між українською і двома іншими руськими мовами

в найдалше доступній для дослідника давнині. Се буде можливе очевидно тільки на основі даних східнословянської філології, без якої не мислимо покласти тріvkих основ української філології. І тут тільки стає ясне, що ходить за одність досліду—методи, але не за одність—тотожність предмету, бо предмети досліду безумовно різні — хоча колись розділялись вони тільки незначними рисами.

Сею книжкою автор сповняє обов'язок, прийнятий на себе перед слухачами і читачами „Основ науки про українську мову“, та дає ряд відповідей на поставлені ним і собі — що правда — дуже однобоко, на заранні своєї філологічної праці, питання про взаємини між руськими мовами (порівн. „Опытъ сравнительнаго словаря русскихъ говоровъ“, Живая Старина 1900).

Читачів він просить не жохатись історичного і мовного матеріалу, розсипаного в поодиноких главах, бо тільки значний граматичний матеріал, зібраний шляхом довголітнього розбору—аналізи, веде до суцільної історії мови, тож до пізнання історичної правди у всіх доступних нам частях досліду — шляхом систематики і синтези.

Автор найшов найбільше цього аналітично-синтетичного первістку в протилежних у подробицях, та однородних у цілому — поглядах на східнословянську філологію своїх великих наставників Соболевского і Ягіча. Ім ся книжка, спроба історії рідної мови, нехай буде виразом щирої вдяки і пошани від учня.

Львів, 1. лютого 1920 року.

І. С.

I. Загальні уваги про мову.

1. Мова людська — це спосібність всякого чоловіка виражати певними звуками, поодинокими словами і злученими в одну цілість зворотами приступними для слуху, або видимими оком, свої гадки, почуття й волю.

Мова — це органічна праця і творча спосібність живої людини, що при допомогі голосових звуків і накреслених знаків об'єднує й зв'язує людину з іншими, та невидиме духовне життя людини з видимим зовнішнім світом.

Мова — це знаряд для виразу людського пізнання; це шлях для поділу і розрізнення безчисленних явищ дійсності; це найкращий вислід культурного розвитку людини.

2. З огляду на різноманітність особових організмів в дійсності маємо стільки звукових мов скільки є поодиноких людей.

Подробні досліді над різними мовами національними та над мовою різних громад, гуртків і поодиноких людей однієї нації поклали основи науки про мову взагалі. Наука лінгвістики стала вихідною точкою дослідів над життям всякої мови, особливо її початків, та внутрішньої різноманітності будови.

Мовознавство вчить нас шляхом порівняння різних мов знаходити спільні для них явища, ясно окреслювати різниці між ними, або навіть правити поодинокими досвідами в області звучні.

3. Мову сучасну можна досліджувати дорогою слуху живих звуків в різних місцях від різних осіб — на довшому просторові часу, та шляхом зору писаного слова з різних місць і від різних осіб на однім місці та на невеликому просторові часу.

4. Мову давніх діб пізнаємо тільки дорогою зору в пам'ятках письма, з яких зібраний матеріал пояснюємо здебільшого на основі даних загального мовознавства явищами живої мови. Досвід в області явищ мови давніх діб можливий хіба як наукова гіпотеза, яку можна нераз оправдати даними новопізнаних, колись майбутніх памяток. Вони одначе мають обмежений зміст та свою грانیцю, за яку не виходять в глибину віків.

5. Деякий матеріал, що доповнює дані памяток письма, подає історія мовної області, переказана нам з перед грانیци памяток письма в назвах місцевих і особових. Тут одначе ми маємо ще менше спромоги послужитися яким небудь досвідом, що передавби нам первісний звуковий склад даного слова, бо з цих віддалених діб ми маємо тільки деякі назви, передані на письмі принагідно чужими джерелами, отже в звуковій формі чужого вуха, або значно змінені сучасною вимовою.

6. Одиноким джерелом пізнання початків живої мови, що дає найбільше цінного матеріалу для найстаршої доби життя кожної мови це — порівняння різних мов між собою.

Порівнююче мовознавство встановило на підставі зібраного матеріалу звучні й видозміни, рівнож наголосу й складні — групи мов, споріднених взагалі внутрішньою будовою, ступнями розвитку, та спільнотою походження.

7. Говорячи про загальне споріднення та про спільне походження поодиноких мов певної мовної громади, мовознавча наука зовсім не твердить про яку небудь тотожність отсих мов, або похідну залежність однієї мови від другої, хочби в найдавнішій добі життя людства: наука не має на це ніяких доказів первісних з поконвіку. Але навпаки — на основі індивідуальної різноманітності мовних організмів — вона

пам'ятає про безумовну різнородність органічну, місцеву й часову зародження цих споріднених мов.

8. Спільнота походження і споріднення будови в певних групах мов єсть очевидним виразом доосередної об'єднуючої праці певних діб, в які поодинокі горстки людей стали лучитися в більші гурти, та як такі стали поширювати вплив збірної тіла на інших. Зовсім природно, що життя одиниці в гуртові несло з собою стільки різних можливостей для змін одиничних, органічних — через схрещення родові, та духових — через наслідування, скільки було дійсних нагід для них.

9. Одиниця боролась несвідомо в обороні свого питомого виду, але рівночасно також несвідомо під впливом перемоги збірної змінювала свій вигляд та з часом ставала новою особою громади, ріжною від первісної.

Виразом цієї боротьби самозаховавчої відрубності одиниці з об'єднуючою доосередною силою громади в мові є явища спільноти і ріжноти, присущі всім мовам поодиноких мовних громад.

Література питання.

Wundt W. — Völkerpsychologie. I—II. Die Sprache. Leipzig 1900.

Jodl F. — Lehrbuch der Psychologie, B. II. 225—305: Entstehung und Leben der Sprache, Wort und Begriff — Urteil und Schluss.

Mauthner Fritz — Zur Sprachwissenschaft, Stuttgart 1901, 2-ий том з трьох: Beiträge zu einer Kritik der Sprache. — Автор ставить зовсім відмовно до всіх висновків мовознавства, опираючись головню на індивідуальності і випадковості різних явищ мови. Багато цінного серед чималої але інтересної балаканини.

Delbrück A. — Grundfragen der Sprachforschung. Strassburg 1901.

Sütterlin L. — Das Wesen der sprachlichen Gebilde. Heidelberg 1902. (Критика Вундта).

Rozwadowski J. v. — Wortbildung und Wortbedeutung. Heidelberg 1904.

Paul H. — Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle 1909.

9/2 24

II. Приналежність української мови до індоєвропейської мовної громади.

А) 10. Порівняння української мови з іншими європейськими виказує, що вона належить до т. зв. індоєвропейської громади мов, з якими її лучить певна стала спільноторіжнота у звучні й видозміні, невідома в даному складові мовам інших груп. Одночасно свідчить воно й про поступенний розвиток живої мови з доби на добу, з місця на місце, від одиниці до одиниці.

§ 11.	1. укр.	2. церк - слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іранське 10. ст. індійське	примітки
ч а с т и н и т і л а	1. око-очі	очи	akis	augo Auge	oculus	ὄμμα (ὄμμα)	ákai	
	ухо	шши	ausis	auso Ohr	auris	ὤς — ὠτός	uši	
	ніс	носъ	nósis	Nase	nares		nása	
	зуб	зѣбъ	dantis	tunpus Zahn	dens -ntis	ὀδούς, -όντος	dán	
	5. рамено	рама	4. irmo	arms Arm	armus		irmás	
	ніготь	ногѣтъ	nāgas	Nagel	unguis	ὄνυξ -χός	nakhás	
	губи, уста	сѣта	4. austin	hairto	os, oris		as, óstas	
	серце	сръдѣце	szirdis	Herz	cor, dis	καρδία, κήρ	hrd	
	кров	кръвъ, крѣ	kraujas		cruor	κρέας (мясо)	9. cru asrk, kaurás	
р і д н я	10. батько			fadar Vater	pater	πατήρ	pitar pita	
	тато				tata	τάτα	tatas	
	отець	отѣць				ἄττα	a(i)thech	кельт. oikós
	нєня, мама		māma		mamma	μάρμα	nanā	
	мати	матн, -грѣ	mote (жінка)	Mutter	maier	μήτηρ	mata	

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
рідня	15. син	сынъ	sunus	sunus Sohn		υῖος	sunúš	
	донька, дочка	дъшті, -єре	dukté	dauhtar Tochter		θυγάτηρ	duhitá	
	брат	братръ	brólis	Bruder	frater		9. brathir bhrata	
	сестра	сестра	sesū 4. swestro	swistar Schwester	soror	ἑορ	svása	
своя і на	свекор	свекръ	szezuras	swehur	socer	ἐκυρός	śvásuras	
	20. дівер	дѣверъ	deveris		levir	δαῖρ	deva	
	зовиця	зѣлѣка			glos	γαλώως, γάλως		
	ятрівка	ѣтрь	inte		janitricēs	ἐ(ι)νατέρες	yataras	
	зять	зѣтъ	žéntas		gener	γαμβρός	jamata	
	вуйко	ѣн	3. avýnas 4. awis		avunculus			
о селі	25. жінка	жена	3. mote 4. genna	qino		γυνή, -αιχός	jániš, gana	
	тин			ст. н. zun Zaun	micta: Lug- dunum, Si- gindunum hortus (о- город)		9. dun	англ. (мі- сто): tun- town
	гóрод	градъ	gardas	gards (дім) Garten			твердиня	
звірина і домашня	куча, хижа	кѣшта		Hütte				
	вівця	овѣца	avis	ст. н. ouwi	ovis	οἶς	áviš	
	30. ягня	агнѣа, овѣнъ	éras		agnus, aries	ἀμνός, ἑρι- φός	9. uan	
	вовна	вѣзна	vilna	wulla Wolle	laná	λήνος, λᾱ- νός	urna	
	бик, тур	тѣръ	3. tauras 4. tauris	stiur Stier Ochs	taurus	ταῦρος	ukšá	кимврійс. uch, кельт. boukkō (корова)
	свиня	свинина		ст. н. swin Schwein	sus	ῥς, σῶς	sukarás	
рільництво	поросся	прасѣ	parszas		porcus	πόρκος	9. porc	
	35. гусь	гѣсь	3. žąsis 4. sansy	Gans	(h)anser	χήν	9 geis лебедь hąsas	
	утка	ѣты	ántis	Ente	anas	νῆσσα	atíš	
рільництво	овес	овѣсь	aviža		avena		yávas ячмінь	
	зерно	зрѣно	3. žirnis 4. syrna	kauru Korn	granum		9. gran	
	полова	плѣка	3. pelai 4. pelwo		palea		palávas	
	40. орю	орѣж	ariu	arja	aro	ἀρόω	9. airim	
	рало, плуг	рало	árklas	pflüge Pflug	aratrum	ἀρότρον	9. arathar	

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
рілляництво	сію	сѣиѣ	séju	saia säe	sero	ἐριμ		
	сімя	сѣмѣ	3. sémens 4. semen	ст. н. samo Same mala mahle	semen		9. sil	
	мелю	мѣлиѣ	malu		molo	μύλλω	9. melim	
	45. серп	срѣпѣ	лит. sirpe	ст. н. sarf	sarpo pīжу	ἀρπῆ	9. serr	
в с я к а ж и в и н а	миша	мѣшь		ст. н. mus Maus Floh	mus pulex	μῶς φύλλος	mus	вірм. lu
	блоха	блѣха	blusa	ст. н. hniz (вош)		κονίς (вош)		
	гнида			ст. н. mucca Mücke	musca *mormica formica	μοῖα μόρμηξ		вірм. mrgima
	49. муха	мѣха	3. muse 4. muso					
	муравель	мравни		ст. н. bini Biene	fucus		9. bech	
	бджола	бѣчѣла	3. bitis 4. bitte		mel	μέλι, μέθυ	9. mid 10. mádhu	
	мід	мѣдѣ	medus	ст. н. wefsa Wespe	vespa			
	(в)оса		vapsa	Hase			sásás	
	заєць	зѣмѣць	4. sasins	ст. н. ottar Otter			udrá-	авест. bawra-
	55. видра	вѣдра	údra	ст. н. bibar Biber	feber, fiber	ῥδρα		
	бобер	бѣбрѣ	bebrus	ст. н. igil Igel		ἐχίνος		вірм. ozni
	іжак	іѣжѣ	ežys	wulfs Wolf	lupus	λύκος	vrkas	
	вовк	вѣжкѣ	vilkas	ст. н. luhis Luchs		λύγξ	9. lug	
	рись		lúszis	ст. н. elho Elch лось				
	60. вепр	вѣпрѣ		ст. н. ebur Eber	aper			вірм. eln кимвр. elain
	олень	іѣлень	élnis	Eichhorn		ἐλλος ἐλαφος		
	білка, ви- вірка	вѣкверница	vovere	ulbandus Elefant	elephas			кимвр. gwywer
	верблюд	вѣльбѣ(а)ждѣ			turtur (туркавка)	τετράων ταύρας	tittiri	
	тетеря		teterva	ст. н. cranuh Kranich	grus	γέρανος		перс. tadarv
	журавель	жеракѣ	gérve	ara Adler		ὄρνις (птаx)		
	66. орел	орѣлѣ	erelis	Krähe	corvus	κόραξ	9. cru	вірм. krauk
	крук	крѣкѣ						

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
всяка живина	лин мень, мнюх 70. вуж		līnas menke angis	slio Schlei ст. н. munewa Aal (угор)		λινεύς (мор. риба) μαῖνη (мала рибка) ἔγγελος (угор)	9. escung (угор)	
з б і ж а ц е р е в и н а п о л е	лен, льон	льнь	linas	ст. н. lin Lein	linum	λίνον	9. lin	вірм. kanaph
	конопля	конопаній		ст. н. hanaf Hanf	cannabis	κάνναβις	śanās	перс. kanab
	біб	вобъ	4. babo	Bohne	faba			
	горох	грахъ	3. keke 4. keckers		cicer	κρίος		вірм. siseru
	75. ріпа	рѣпа	rope	ст. н. raba бурак Rübe	rapa бурак	ράπυς		
	жолудь	желждь	gile		glans,-ndis	βαλανός		вірм. kalin
	яблоко	йблзко	3. óbulas 4. wobu	Apfel	malum	μήλον	9. aball	кельт. aballos
	черешня	чрѣшня		Kirsche	cerasum	κέρασος		
	дерево	дрѣво	derva			δρῦς (дуб)	9. daur 10. daru	
	80. береза	брѣза	beržas	ст. н. birihha Birke		φορκόν биле	bhuijas	
	віт(к)а	вѣтвь	vytis лоза	ст. н. wida Weide	vitex лоза	ἰτέα (лоза)	vaeitiš	
	бук			Buche	fagus	φηγός		
	явір		klevas клен	Ahorn	acer			
	ясень		3. usis 4. woasis	ст. н. ask Esche		όξύη (бук)		
	85. ива		3. jeva 4. iuwis	ст. н. iwa Eibe			9. eo	
	вільха	іельха рус. ольха	elksnis	ст. н. elira Erle	alnus lucus silva	κλήθρη ύλη, ἄλσος		
	ліс	лѣсъ						
	лука	лжка	laukas	ст. н. loh			lokás	
	межа	межда	medis (де- рево)	midjis mitten серед	medius (середний)			
металі	100. руда			aruzzi Erz	rudus (сирівень, залізо)		lohás	
	залізо	желѣзо	3. geležis 4. gelso			χαλκός мідь		лет. dsēsis
	золото	злато	zelts	Gold		χρῦσος		феник. haruz

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
металі	жовтий	жазтъ		gelo gelb				авест. zairiš
	зелений	зелень	žalias		helvus	χλωρός	hāris	
	105. срібло	сърѣбро	3. sidabras 4. siraplis	silubr Silber	argentum	ἄργυρος		
	олово		3. alvas цина 4. alwis		plumbum	μολύβος (βόλιμος)		
х а з я й с т в о	сокира	сѣкыра			securis			
	меч	мечъ		mekeis	malleus			
	молот	млатъ		hamar Hammer				
	110. камінь	камъ	akmū			ἄκμων (ковало)	āsma	
	віз	возъ	vežimas	wagan Wagen	vehiculum	ὄχος	vāhanam	
	вісь	ось	3. aszis 4. assis	ahsa Achse	axis	ἄξων	āksas	
	дишель	рус. дышло		dihsala Deichsel				
	путь, до- рога	пѣть	4. pintis		pons mict	πάτος стежка πόντος more	pánthas	
	115. нагий	нагъ	núgas		nudus	γυμνός	naguás	
	босий	босъ	basas	bar barfuss				
	повстъ	пѣстъ		Filz	pilleus	πίλος		
і ж а	їм	їмь	édmi, édu	itan essen	edo	ἔδω	ádmi	
	їда	їжда, їдъ		ст. н. as			ádmau	
	120. пити	пити	4. pout		bibo	πίνω	pibati	
	пекти	пѣшти		backen	coquere	φάγειν	pácati	
	огонь	огнь	ugnis	Feuer	ignis	πῦρ	agniś	
	мясо	мѣсо мѣздрѣ	3. mesa 4. mensa	mimz	(член) membrum	μῆρος удо	9. mir 10. mas	birn. mis
	юшка	юха	3. jusze 4. juse		jus	ζωμός	yuś	
	125. сіль	соль	4. sal	salt Salz	sal	ἅλς	9. salanu	birn. al
	солодкий	сладзкѣ	saldus	süss	suavis	ἡδύς	svaduś	
	вино	вино	vynas	Wein	vinum	Φοῖνος		birn. gini

	1. укр	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
час в природі	ніч	ношть	naktis	nahts Nacht	nox, -ciis	νόξ, -κτός	9. nocht naktam (acc.)	
	день	дѣнь	dena	dags Tag	dies		dinam dina	
	(завтра)	стро	рання зірниця auszra	ст. н. Ostar схід Osten	півден. вітер auster	ран. зірниця αὔρας - ἥως	uśas	
	131. вечір	вечеръ	vakaras		vesper	ἑσπερα		
	місяць	мѣсяць	minesis	mena Monat	mensis	μήν(η)	9. mī 10. mas (as)	
	зима	зима	zema		hiems	χειμών	heman (зимою)	
	весна	весна	vasara літо		ver	ἔαρ	vasantis	
	135. сніг	снігъ	3. snegas 4. snaygis	snaiws	nix, -vis	νιφετός	9. snechta	
	сонце	сѣвъце	sáule	sauil Sonne	sol	ἥλιος	sawel	
	міняти	мѣняти	mainas (заміна)		muto міняю munus дар		máyate	
	ціна	цѣна пеня			poena кара	κοινή спільна ποινή кара	9. cain 10. kaena	
	139. вира			wair (муж) Wergeld	vir муж		virás муж	
	вмерти	мрѣти		Mord вби- вство	morior		mriyáte	вірм. meranim
	імення	имѣ	4. emmeus	pamo Name	ponen	ὄνομα	9. ainm 10. nama	
	віно	вѣно		ст. н. widumo		ἔδνα		
	вдова	вѣдова	4. widdewu	widuwo Witwe	vidua		vidháva	
	144. дим	дымъ	dúmai (pl.)		fumus	θυμός (настрій, відвага)	dhumas	
	дух, душа	дѣхъ	dvasé (дух) devas бог		deus	θεός (бог)	9. dia бог devas бог	
	святий	свѣтъ	szventas		sanctus			
	слово					κλέφος	śrávas слава	авес. sravo
	звати	звати					hávate	ав. zavaiti
	віщий відун	вѣдати	4. waidelotte 4. waidewut	waii (знає) wissen		οἶδα	véda знаю	
	150. бог	богъ					ст. перс. бага авест. baγa	
	лікаръ			lekeis			9. liaig	
	повний	пѣвъ	pilnas	fulls voll	plenus	πολύ багато πὺμπληρη		

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
	я	язз	esz -asz	5. ik 6. ich	ego	ἐγώ	aham	
	є, єсть	єстѣ, єсть	esti	ist	est	ἐστί	asti	
ч и с л і в н и к и	155. один	єдинѣ, инѣ		eins	unus	(οἷνος) εἷς		
	перший	прѣвъ	pirmas	erster	primus			
	два	дѣва, вто- рый	dvi, antras	twai zwei -ter	duo, se- cundus	δύο, δεύτε- ρος	duvan, dvitiyas	
	оба, обі	оба, обѣ	abu, abi	bai beide	ambo	ἀμφω	ubhán, ubhé	
	три, тре- тій	трыѣ	treji, treczias	drei dritter	tres, tertius	τρεῖς	tráyas	
	чотири, четвертий	четыре	keturi	vier -ter	quattuor quartus	τέτταρα	catvaras	
	161. пять	пѣтъ	penki	fünf	quinque	πέντε	pánca	
	шість	шесть	szeszi	saihs sechs	sex	ἕξ	šaš	
	сім	седѣ	septyni	sibun sieben	septem	ἑπτα	sapta	
	164. вісім	осѣ	asztûni	ahtau acht	octo	ὀκτώ	aštau	
	девять	деѣтъ	3. devyni 4. newints	niun neun	novem	ἐννέα	náva	
	десять	деѣтъ	deszimtas	taihun zehn	decem	δέκα	dása	
	сто	сѣто	szimtas	hundert	centum	ἑκατόν	šatám	
	168.тысяча	тысѣшта		tausend	mille	χίλιοι		

Примітка. В повищій таблиці не поставлено цілого ряду знаків, прийнятих в мовознавчій науці — особливо в стовпцях 3—6 і 9—10, з огляду на їх недостачу в місцевих друкарнях.

В стовпцеві 3, 4 неозначені поодинокі слова з литовського, в стовпцеві 5, 6 верхнє слово на ліво — готське, нижнє на право ново-німецьке; в останньому стовпцеві одиничні неозначені слова староіндійського походження.

12. З повищого зіставлення можна зробити ось-такі виснівки:

а) звуковий склад слів, взятих з різних царин життя людства, свідчить про ту первісну близькість мови української до інших мов індоєвропейської громади, оди-ноко яка могла позіставити оцей трівкий слід з прадавньої доби життя людства в жи-вій мові народній сучасности. Прикладів цьому можна би набрати єще більше й з ин-ших царин життя, але це вже належить до етимологічного словаря української мови.

б) Звукова спільнота-ріжнота між українською й иншими індоєвропейськими мовами виражається рівноважністю голосівок-самозвуків:

укр.	ц. сл.	лит.	гот.-нім.	лат.	грец.	ст.-інд.	приклади з § 11.
а, ја	а, ја	ũ, о	о, а, и	о, а, и	ω, ου, α, η	а	11, 14, 17, 18, 77, 115
ја	(j)ę	en, in	en	an, en	εν, αμ	а, am	22, 23, 123, 146, 158, 165
е	е, ъ	е, і, а	е, а	е, а	ε, ω	а, і	44, 52, 57, 60, 64, 71, 89, 121, 129, 131, 134, 162, 163
і	jě, і	е, у, о	ai, ae а, і, ei	е, а і, oe	α, η ι, οι	е, ā ai, ae	20, 42, 43, 75, 81, 85, 118, 132, 135, 138, 142, 149, 151
о	о, е ъ	а, е, о u	au, а і au, о	о, е а, і	ο, ε, α υ	а, u u	1, 3, 6, 12, 37, 40, 53, 55, 61, 66, 71, 73, 111, 112, 116, 122, 125, 150, 159 16
u, јu	u, а, ја	au, u an	au, о, u un	au, о, u en, u	ω, αυ, η ου, υ	u, а, о an	2, 7, 32, 36, 49, 82, 88, 100, 130, 145 4, 70, 114
у	y i	u i, y	u, о і, ei	u i	ι, υ ι, οι, ει	u i, e	15, 26, 46, 55, 59, 144 68, 120, 127, 133, 139

в) В складах з голосовими співзвучками г(р), і(л) — помітна така рівноважність:

укр.	ц.-слов.	литов.	гот.-нім.	лат.	грецьке	ст. інд.	приклади з § 11.
ег, го	гъ	ig, ga	ig, er	or, ru, ra, ri	αρ, ρε	г, га, гу	8, 9, 38, 156
еге	гě	er	ir	er, or	ερ, ρυ, ορ	аг, гу, рі	78, 79, 80, 140
га, ка	га, ка	ar, ak		ar	αρ, αχ	аг, ош	41, 110 -ка
ого	га	ar, er	ar	or, er	ορ, ρι	ог	27, 34, 74
гу				or	ορ	гу	67
оіо	lě, ľa	el, al	ol	al, ua	η	ala, va	39, 102, 109, 126
ow	ľъ	il	al, ol, el	la, lu, il, ol	λα, λυ, ιλ	г	31, 58, 103, 117, 136, 152
sto—	sto—				χλε-	sga—	147

13. В області співзвуків української мови помічаємо перемінну рівноважність індоєвропейських тихих губних дзвінкими і дзвінких тихими, появу протяжного тихого горлового (h) на місці індоєвропейського дзвінкого хвилювого горлового (g), та появу переднязикових зубних і середнязикових піднебінних на місці індоєвропейських заднязикових горлових.

укр.	ц-слов	лит.	гот.-нім.	лат.	грецьке	ст.-інд.	приклади з § 11.
b	b	b	f, b	p, f	π, φ	p	10, 73, 82
p	p		f	b	β	(b, f)	72
g	g	g, k	g	h, c, g	χ	(s), g	27, 74, 122, 135
bdž-	bьč-	bīt-		fuc-		bech	51
ž	ž ^e _ь	g ^e _i , ž	k, g	g	γ ^e , χα	ka	65, 76, 101, 103
č	št, č	kt	ki, ch	ce, ct	χε, γ, κτ	c, kt	78, 121, 128, 131, 160
c	c				χ	c	138
z	z	ž, z, sz	k, g, ch	h, g	χ, χ, γ	j (ж), h	80, 102, 104, 133, 148, 153

14. На основі всіх вище розглянутих рівноважників звукових в словотворі, як також значних спільнот у видозміні, наука мовознавства зачислила сучасну мову українську до громади індоєвропейських мов.

З огляду на це, що згадане споріднення лучить сучасну мову українську з дуже віддаленими часами життя людства, засвідченими книжною мовою: староіндійською Рігведи 20. віку перед Хр., грецькою Іліади 10 віку, латинською Риму 5. в., готською Вульфїлі пол. 4. в. по Хр., старовірхненімецькою 8—9. в., церковнослов'янською 10. в., литовською і пруською 16—17. в., мовознавча наука тим сміліше може висказати гадку про первісну ще більшу злуку мови української з іншими індоєвропейськими, себто про її колишнє спільне з ними походження з одного мовного осередку.

Література питання.

- Delbrück A. — Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. Leipzig 1904.
 Brugmann K. — Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1904.
 Meillet A. — Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Leipzig 1909.
 Feist S. — Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen. Berlin 1913.

Б) Українська звучня в світлі балто-словянських взаємин звучні й словотвору.

15. На основі великої кількості спільнот у звучні, словотворі, видозміні і словництві між мовами словянськими враз з українською та мовою литовською, летською і колишньою пруською (+ XVII. в.) ми мусимо прийняти думку про балто-словянську спільноту мовну, що задержалася довгий час після обласно-мовного відокремлення балтів і словян від прамовного осередку.

16. а) Слов'яно-українському **о** відповідає литовське **a**: abazas — обоз, abu abi — оба обі, abrozaz — образ, akis — око, asilas — осел, dvaras — двір (двора).

б) Сл.-укр. **а** = лит. **о**: boba — баба, brólis — брат, dovyti — давити, gramata — грамота.

в) Укр. **у, ю, я** (ст. слов. **ж, ѡ**) = лит. **an, ū, u, en, ai, in, ė**: lanka — лука, ranka — рука, ūsti — нюхати, mundras — мудрий, szventas — святий, minksztas — м'який, minti — м'яти.

г) Укр. **і** (слов. **ѣ**) = литов. **ai, a, e, i**: vainikas — вінок, maina — заміна, krāse — крісло, grėkas — гріх, svėtas — світ, lipi — ліпити.

д) Слов. **и, ѣ** = лит. **ai, ei, ė, y (i)**: laizyti — лизати, skaityti — (рус. считать) укр. шитати, véidas — вид, meilė — милість, mėl̃as — милий, lėpa — липа, sėtas — сито, pyvas — пиво.

е) Укр. **и, у** (слов. **ы**) = лит. **e, u, ui**: nérti — нуряти, plusti — плисти, buti — бути, udra — видра, urvas — вирва, smuikas — смик.

ж) Сл.-укр. **у** = лит. **au, u**: sausas — сухий, plauti — плю(ва)ти, ausis — ухо, smutnas — смутний.

з) Укр. говірне **уо, уе, уі** = лит. **ui**: kuinas — кінь куонь куынь, ugnis — огонь.

17. а) На місце слов. глухих **ъ, ь** = укр. **о, е** — стрічаємо в лит. **u, i**: blusa — блъха, migla — мъгла, stiklas — стъкло, turgus — търгъ.

б) Укр. повноголосові із слов. **ра, ла, рѣ, лѣ** — в литовським відповідають: акму — камы, -инь, baltas — блідий, поруч з говірним гал. балта — болото покрите водою при березу ріки, galva — голова, palszas — половий, saldus — солодкий, valdyti — володіти, velku — волочу, vartai — ворота, maldā — мольба, garsas — голос (гласъ).

в) Укр. **г (h), х, ж, з** — відповідають лит. **g, ž**: gadytis — годитися, gadynė — година, час, gajus — той що гоїть, geguže — зерзця зазуля, geležis — желізо, girna — жорна, gysla — жила, gyvas — живий, gudrus — хитрий, žąsis — гусь.

г) Укр. **ч, ш** (перед **і, и, е**) = лит. **k**: aki — очі, mokėti — мочи, naktis — ніч, skaityti — считати, skylė — щілина, vakaras — вечір.

д) Укр. **х** = лит. **s**, укр. **с** = лит. **k**: blusa — блоха, sausas — сухий, paklusnus — послушний, pūkus — пух, tyka — тиш(ин)а.

е) Укр. **с, з** = лит. **sz, ž**: kuskis — кусок, szis — сесь, szlove — слава, szluzyti — служити, žalias — зелен, žėma — зима, žinoti — знати, žole — зілля, zveris — звірь.

18. Порівняння мови української з давніми індоевропейськими вказує тільки на певне споріднення в словотворі, звучні та видозміні, виражене рядом спільнот-ріжнот. Значно більше і ближчого споріднення у звучні, словотворі та видозміні находимо через порівняння мови української з литовською і балтійськими, що й дало привід до теорії про колишню приналежність української мови до мовної спільноти слов'яно-балтів.

Література питання.

Porzeziński W. — Die baltisch-slavische Sprachgemeinschaft (Rocznik Slawistyczny 1911 IV. стор. 1—26, пересказано в Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка т. 114 ст. 226—8).

Rozwadowski J. — O pierwotnym stosunku języków słowiańskich i bałtyckich. (R. S. 1912 V.)

III. Словянська спільнота мовна.

§ 19.	східно - словянське			західно-словянське		південно-словянське		
	укр.	в.-рус.	б.-рус.	польське	чеське	срб.-хрв.	болгарс.	цер.-слов
а (он)	рука дуб (в)уголь			reka dąb węgiel	růka dub uhel	рука дуб угаль	рѣка дѣбъ вѣгленъ	рѣка дѣбъ ѡгль
є (ен)	святий м'який мясо	святѡй мѣ'гкій	свѣты'й	święty miękki mięso	svatý měkký maso	свети мек месо	светъ мекъ месо	сѣѣтъ мѣгъкъ мѣсо
жд', шт'	п'ич(ка) св'ич(к)а межа чужий	печъ свѣча чужѡй		piec świeca miedza cudzy	pec svíce meza cizi	пећ свећа меѣа туђ	пештъ свѣшта межда чуждъ	пештъ сѣѣшта межда чѣждъ
б', п', м', в' + л	люблю земля ставлю			lubię ziemia stawię	libim země stavím	љубим земља стављам	любя земѣ ставѣя	люб(ѣ)ѣ зем(ѣ)ѣ став(ѣ)ѣ
дл, дн	мило рало вянути		вянуць	mydło radło więdnąć	mýdlo radlo vadžnouti	— рало венути	— вѣхна	мѣло ѣѣжѣти
повноголос	борода голова берег молоко			broda głowa brzeg mleko	brada hlava břeh mleko	брада глава бр(и)ег мл(и)еко	брѣгъ млѣко	
	сон день торг кров вовк слеза	кровъ волк		sen dzień targ krew wilk łza	sen den trh krev vlk slza	сан дан трг крв вук суза	сѣнъ денъ тѣргъ кѣрвъ вѣкъ сѣлза	сѣнъ дѣнъ тѣргъ крѣвъ ѣѣкъ сѣлза
о з ѣ	один олень озеро			jeden jelen jezioro	jelen jezero	један јелен језеро	единъ еленъ езеро	јединъ јеленъ језеро

20. Велика скількість рисів мовної спільноти Слов'ян у звучні, словозміні і словарі дала привід до широко прийнятої в мовознавстві теорії про походження слов'янських мов із спільної праслов'янської мови, що об'єднувала всіх Слов'ян в добу після відокремлення від Балтів.

21. Подібно одначе, як якась прामова об'єднувала в прадавні часи племена Індоевропейців, а згодом частину цих племен об'єднала прामова балто-слов'ян, опісля же всіх Слов'ян об'єднала слов'янська прамова, так само мала колись, вже значно ближче до нашого часу, об'єднати деякі племена Слов'ян східної Європи спільна прамова східнослов'янська, з якої згодом вийшли мови — українська, великоруська і білоруська.

Риси спільноти-ріжноті, виражені в цих мовах однородними рівноважниками замість — носових звуків, складових шт, жд, дл, дн, і початкового је, та явищами повноголосу, враз з цілим рядом спільних особливостей словозміни, наголосу і словаря — дали привід не тільки до думки про спільне походження згаданих східнослов'янських мов, але й про їх колишню тотожність.

Література питання.

Шахматовъ А. — Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка. (Енциклопедія Славян. Филології Т. 11. І. Спб. 1915).

Ильинскій Г. А. Праславянская грамматика, Нѣжинъ 1916 (багата бібліографія поодиноких питань).

Berneker E. — Slavisches etymologisches Wörterbuch 1--11, Heidelberg 1908 — 1914 (до слова могъ.)

V. Jagić — Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Wien 1900 (Denkschriften d. kais. Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. XLVII;) 2-е вид. Berlin 1913.

И. И. Срезневскій. — Мысли объ исторіи русскаго языка и другихъ славянскихъ нарѣчій Спб. 1849 і 1887 — не стратили й сьогодні свого значіння в розгляді питання про розвиток української мови.

З огляду на поступенний розвиток Слов'янства з межі інших споріднених племен, та на внутрішній розділ Слов'ян на поодинокі племінно-мовні громади дуже важною є праця:

L. Niederle — Slovanské starožitnosti, I—II, Praha 1902—4, особливож I. 1. стор. 111—131 про початки розвитку слов'янського народу.

IV. Теорія про мовну спільноту.

22. Піддержуючи постійно думки про мовну спільноту Індоевропейців, Балто-Слов'ян, Слов'ян усіх і Східного Слов'янства, основані на дійсних даних порівнюючого мовознавства, наука не може промовчати явищ, що свідчать про індивідуальний розвиток поодиноких мов вже з первоначалу. Вона видить джерело індивідуального розвитку мов перш за все в різних мовних організаціях людей, а там в ході суспільного і міжплемінного (народного) життя поодиноких груп людства. З ростом, сказати-б первісної мовної громади мусіла поширитись площа побуту, отже маліла доосередня сила мовної сполуки між складовими частинами племені. Постепенне віддалення від спільного осередку, зміна місця побуту, способу життя, стріча і схрещення з новими сусідами, отже життя в різних умовах — не тільки ослабляли давні спільноти мовні, але новими зв'язками навіть основно змінювали їх.

Життя племені, як мовного організму, ставало джерелом особливого життя мови, що переносила з одної доби в другу тільки сліди попереднього стану і тим робом ставала сама живим лучником з давно-минулим часом.

Приміру ради візьмемо вирази: вепрь, верблюд, біб, меч, лікар, що близько ріднять Українців і Слов'ян з німецьким світом, отже свідчать про значно пізнішу появу в мові слов'янській, як числівники, або назви частин тіла та інші вирази, спільні переважній частині індоевропейських мов. Ще яркіше виступає оце споріднення в мовах Балтів і Слов'ян, а там Слов'ян взагалі, та східних в особності.

Дані спільноти мовної поодиноких груп Індоевропейців піддержують ще явища спільноти в області людської словесності, археології, та місцевих назв, з чим мусить числитись історія кожної національної мови.

23. Спираючись на все це, мовознавство тим сміливіше послугується теоріями про спільноту індоевропейської, балто-слов'янської, слов'янської і східнослов'янської мовної групи, бо відоме того, що вони є тільки виразами порядку і поділу безлічі особливостей різних мов, зв'язаних таким робом до певних родових груп, що зовсім не заперечують індивідуальному розвитку поодиноких національних мов.

Спільнота не виключає різноти, бо враз з нею вона є основою розвитку мовних груп, мов, говорів, підговорів і говірок в кожній прамові й мові.

24. Згадані вище теорії про спільне походження мов можна виразити математичним образом, що стверджує функціональну залежність мови від первістків доосередних, об'єднуючих різні мови (C) і рівночасно чинних відосередних первістків індивідуальної окремішності даної мови (S)

$$\text{Мова} = f \left(\begin{matrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ S_1 & S_2 & \dots & S_n \end{matrix} \right)$$

В образі цьому належить усе пам'ятати про таке: первістки початкової спільноти і окремішності даються означити тільки умовно в дуже загальних рисах нпр. очі — áksi, зять — jamata, ціна — kaena, при чому українські вирази взяті з історичного часу, не вчасніше XI. в. по Хр. за посередництвом старослов'янщини, а староіндійські майже на 30 віків старші!

Наколи спільною була основа $C_1 = ak-$, то окремішнім могло бути щось такого, що $f(C_1 S_1)$ під впливом якихось зовнішніх чинників (§ 22) мусіла дати сліду-ючу ступінь розвитку C_2 , як вислід видозміненого C_1 під впливом S_1 . Нехай в цій новій добі слов'янобалтської спільноти ми знали $C_2 = aki-$, то це могло діятись не

пізніше кінця дохристиянської доби і початків християнства, коли то почалося велике передвиження племен кельтських, готських і німецьких, що поступово віддаляло Слов'ян від Балтів південнозахідним напором. Безперечно одначе, те, що $f(C_2 S_2)$ дала нам в добу праслов'янської спільноти $C_3 = \text{очес—}$, а $f(C_3 S_3)$ дала в добу праруської спільноти $C_4 = \text{око gep. ока, dual. очи}$. В добу української спільноти мовної $f(C_4 S_4)$ дала говірне $C_5 = \text{воко, вічі, воків}$.

25. Кожним S ми стверджуємо тільки стан якоїсь громади мовної на певному щабелі розвитку. Чинниками індивідуального розвитку S ми стверджуємо очевидний слід відокремлення, розвитку на нових основах звучні, видозміни, словотвору, наголосу ітд. Напр. нехай в прамові східних слов'ян були: *gorodъ, lesъ, z'el'enyi, s'in'ii* ітп. спільними, то в XII. в. вже можна говорити про рівнолежність висловів *gorod — horod, les — lis, z'el'enyi — zelenyi, s'in'ii — sinii*, яким в XIV—XV в. відповідають *gorot — goroda — lesa — z'elonyj || horod, horodu, lisu, zelenyj, synyj*. Тож особова різнота веде обі мови з праслов'янського пня різними галузами зовсім самобутнього розвитку.

Але вже сьогодні докладно означити отсі первістки спільноти-різноти між мовами Східного Слов'янства в добу їх ступньового розділу на мовні громади — на основі нашого знання про мову й життя племен, що заселяли тоді то землі сучасної України — ще не легко.

V. Історичні наверстовування в мові.

26. Кельти і Готи горішнього доріччя Висли — Дніпра — Дністра позітали багато своїх назв гір, рік і місцевостей, які згодом переняли від них Східні Слов'яне. Тож: Карпати, Хорвати, Бойки, Волохи, Висла, Вислока, Дунаєць, Сян, Цетуля, Цетиня, Дунаїв (з близькими Поморянами), Бен ва, Буг, Рава, Рата, Буск, Неретва, Кобрин(ь), Солокія, Солотвина, Сокаль, Белз, Стир, Ниса, Висса, Галич, Дністро, Серет, Стрий, Стрипа, Збруч, Пруг, Припять, Уша, Брагинка, Плиса, Уса, Дубно, Бог, Ворскла, Хорол, Тясмин, Гадяч, Дніпро, Київ, Дон і сотні інших назв, невиключаючи Рось—Русь, єть свідками давнього неукраїнського життя області сучасної української мови

Від Кельтів маємо ми ще з доби спільнослов'янського життя, тож спільно й з Білорусами та Великорусами такі вирази як: брага, слуга, гуня, колоти, кліть, літо, могти, щит, тісто; а від Гото-Герман з тоїж доби походять: князь, король—кріль, шелом—холм, Шоломия—Коломия, меч, пінязь, шаг—шеляг, цята, мито, миска, блюдо—Блюдники, скло, хижа, ізба—Ізби, хлів, плуг, стодола, хліб, молоко, перець—попер, рідька, бук, верблюд, лев, осел.

Висла, Вислок(а) — кельт. *veis—vis* (плисти); Дунай, Дунаєць, Двина, Дон — *duna*; Цетуля, Цетиня — *keto* (ліс); Бенева — *benpa* (ріг, взгіря); Неретва — **nerto* (сила); Кобринь — *cobrunis*; Стир, Стрий — *ip. sruth* (ріка); Висса — *vissa* (біла); Ниса, Нида — (гніздо); Уша, Уса — *ip. usce* (вода); Брагинка — *brag(a)* солод, гуша; Дубно — (глибокий).

Слуга — *slougos*, *ip. slóg, sluag*; гуня — кельт. *gupa*, кимвр. *gwn*; колоти — *klasti, kladō* (вбиваю, колю); кліть — *kleito, kleita* ст. *ip. clethe* — кривля; літо — *letos*; щит — *skeitos*, *ip. sciatu*; тісто — *taisto*; могти — *mogont* (я є великий).

Князь — *Kuning, König*; Король — *Carolus, Karl*; шелом — *Helm*, Холм — норм. *holm*; мито — *Mauthe*; верблюд — *uþbandus*, *Elephant*; лев — *leo*; осел — *Esel*; стькло, скло — гот. *stikls*; хижа — *haus*, хоругвь — *hrunga* (тичка), хлѣвъ — *hlaiv* (хліб); усерязь, серіжка — гот. *ausah-rings*; ящик, яскъ — нрм. *askr*; якорь — шв. *ankare*, нрм. *akkeri*; скибка, хліба — нрм. *skitva*; стяг, стяжка, стонжка, біл.-рус. стужка, польс. *wstęga* — ст. шв. *Stang* (тичка, прапор); староруська назва проливу Босфорського Судь — нрм. *Sund* — пролив.

27. Східно-південні сусіди Східних Слов'ян нинішнього українського степу кочеві тюрські племена передали їм слова: бовван, боярин, бан — пан, хазяїн, товар, теліга—теліжки, жупан, кум(а), дуда, лошак, слон, книга, бик, віл, коза.

Греки північного побережжя Чорного моря дали нам: жито, ріпа, бросквиня, бочка, вишня, колиба, комора, комин, корабель, мак, мармур, черешня, саква.

Латиняне вже в історичні часи побуту Слов'янства на Подунав'ю, отже не вчасніше IV. в., дали йому вирази: поганин—паганій, коляда, русалі і русалки, грек, жид, цисарь, вино, оцет, Рим.

Основи історичної фізіології звуків.

28. Усе це тільки дрібні сліди життя мови в давні доби. Збираючи і описуючи оці дрібні останки, ми тільки стверджуємо їх часове і культурно-національне походження, та дорогою порівняння встановлюємо зв'язок між первісним і похідним звуковим складом слова, нп: жито — *σῖτος*, колиба — *καλίβη*, мак — *μάκων*, корабель — *καράβιον*. Даліше опису явища і ствердження взаємин між даними двома виразами

в дійсности годі йти; можна хиба висказати одну — другу думку про майбутні ступні переходу від первісного до даного вигляду слова.

Цим шляхом встановлені етимології мають звичайно свою опору в історично стверджених аналогіях; тож: через — керез (Козел., Глух., Переясл.) — короз (Ст. Самб.), черешня — *xépasos*, жолудь — *glans*, чотири - *quattuor* — дають основу для рівноважників типу: жито — *σίτος* ітп.

Встановити природні ступні переходу від грецького *σι-* до слов. — укр. жи-, або від *хе-* до *че-*, та від латинського *gl-* до укр.-слов. жл- можна тільки дорогою розумової (теоретичної) фізіології звуків, опертої на рядові замічених однородних явищ але не досвідної (описової) фізіології живої мови.

29. Для повної історичної фізіології словянських звуків ми не маємо достаточного даних в пам'ятках грецької і латинської мови IV.—VI. в. з чорноморського побережжя, а вже ніяких даних не маємо з цього часу для окреслення вимови словянських предків нинішніх Українців.

А всетаки теоретично-історична фізіологія звуків мови, введена з прикінця XIX. в. в історію національних мов, дає дуже багато цінного матеріалу фактичного, зібраного на всьому просторі індоевропейських мов і наріччів, та індивідуально продуманого, оснований на рядові умовно встановлених пересланок.

Література питання.

Шахматовъ А. — Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen. (Arch. für Slav. Philologie 1912 т. 33, ст. 51—99).

Buga A. — Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen?

Rozwadowski Jan. — Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i pra-ojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód (обі статті в Roczn. Slaw. 1913, VI).

М. Р. Фасмеръ — Грекославянскіе этюды, греческія заимствованія въ русскомъ языкѣ, СПб. 1909 — Сборн. Отдѣл. Рус. яз. и слов. ИАН. т. 86, ред. Истрина в ЖМНПр. 1910 февр.

Dr. W. Thomsen. — Der Ursprung des russischen Staates, Gotha 1879. Три дуже цінні лекції про східнословянські взаємини з Норманами на основі даних мови. (Русский переклад в Чтеніях О-ва ист. и древн. 1891 р. п. з.: „Начало русскаго государства“).

VI. Східне Словянство — Русь.

30. Перша обширніша згадка про Словян — Іордана з половини VI. в. поселяє Антів між устями Дністра і Дніпра, а Склавенів між городом Новетунським (Novedunum — Новгород?) на озері Мурсійським до Дністра і на півночі до Висли. Сучасний історик воєн Греків з Готами Прокопій згадує між инчим і про їх мову, що вона в них одна — проста і варварська, та що оба племена називались колись одним іменем.

З початку IX. в. стрічаємо щораз частіше назву Русь (Ρως) — як у Византийців, так згодом і в Арабів. Константин Багрянородний згадує „Ἰγῶρ — τῆς Ῥωσίας, Ἐλγα ἡ ἀρχόντισσα Ῥωσίας“ — Ігоря і Ольгу князів Розії з „Κιοβα = Σαμβατάς“. Він же в описові Дніпровських порогів приводить їх назви ρωσιῶτι: 1) Ἑσσοῦπῃ, 2) Οὐλβορσί, 3) Γελανδρί, 4) Ἀειφάρ, 5) Βαρουφόρος, 6) Λεάντι, 7) Στράβας (Thomsen — Στράβας), яким відповідають склавині: 1) Ἑσσοῦπῃ, 2) Οὐλβορσί, 3) ἤχος φραγμῶ, 4) Νεασήτ, 5) Βουλνηπράχ, 6) Βερούτζη, 7) Νατρέτζη. З чого виходить, що ρωσιῶτι = старонорманським: 1) ei — sof(i), 2) h olm—fors, 3) gellandi, 4) eiforr, 5) báru—fors, 6) hloejandi, 7) struk-, та склавині = старосхіднословянським (Новгород—Київ): 1) не съпи, 2) остроѡны прагъ, 4) немытъ(ць), 5) кълны прагъ, 6) къръчи, 7) напръжье.

Рівнож назва Київа—Самбатас так близка до західнословянських, особливо польських городищ Sobota — Sobótka, та до мадярського Szombat (-fa, -hely) може скоріше походити зі старонорманського Sandbakki (Sandbakka- áss) = піскова лава, піскова гора, як зі старословянського — сѣбота.

Дуже можливо, що по византийській традиції, але з особливо характерними відтінками, говорять про Russi = Normanni й літописці: Прудентій (Prudentius de Troyes пол. IX. в.) в Annales Bertiniani про двох людей з грецькими послами у Людовика Німец.: „qui se, id est gentem suam Rhos vocari dicebant. . (imperator comperit) eos gentis esse Sueorum“; продовжатель Теофана Леонтій в описові походу 941 р. говорить: „οἱ Ῥως, οἱ καὶ Δρομίται λεγόμενοι, οἱ ἐκ γένους τῶν Φράγγων καθίστανται“ (в X. в. Франки є ще германського походження); єпископ Кремони 963 р. Ліудпранд в описові сусідів Царьгороду згадує про: Rusios, quos alio nos nomine Nordmannos appellamus, та ще раз в згадці про похід Ігоря 941: „gens quaedam est sub aquilonis parte constituta, quam a qualitate corporis Graeci vocant Rusios, nos vero a positione loci nominamus Nordmannos“.

31. Отсю племінну ріжницю між Руссю і Слов'янами стверджують і національні джерела.

Літописець, перечисляючи племена Афетова коліна, називає між иншими — Словен, Лухитів, що живуть на північ від „Аньдриатиньскыя пучины“ по Дунаєві і до Дніпра (верхнього) і Двини та Волги. В цій Афетовій частині сидять ще: Русь, Чюдь, Меря, Муром. . . „присѣдять к морю Варяжскому“. Але тільки Русь враз з Варягами, Свєями, Оурманами, Готами, Аглянами, Галичанами, Волохами, Римлянами, Німцями, Кормягами, Венедцями, Фрягами і прч. всі 72 язики належать до коліна Афетова.

Одним з сих 72-ох язиків був „языкъ Словенскъ“ що, розсівшись від Дунаю, прозвалися своїми іменами: Морава, Чехи, Хорвати білі, Серп і Хорутани, на Вислі Ляхове, Поляне, Лютиці, Мазовшане, Поморяне. „Такоже и тѣже Словѣне пришедше сѣдоша по Днепру а нарекошася Поляне а друзии Деревляне, зане сѣдоша в лѣсѣхъ а друзии сѣдоша межи Припѣтью и Двиною и наркошася Дреговичи, а инии

сѣдоша на Двинѣ и нарекошася Полочане, рѣчьки ради, яже втечетъ в Двину, именемъ Полота, ѿ сея прозвашася Полочанѣ. Словѣне же сѣдоша около озера Илмера и прозвашася своимъ именемъ и сдѣлаша городъ. и нарекоша Новгородъ, а друзии же сѣдоша на Деснѣ, и по Семи и по Сулѣ, и нарекошася Сѣверо. и тако разидеся Словенскъ языкъ, тѣмъже и прозвася Словенская грамота“...

„Родъ (Кыя, Щека, Хорива) почаша дѣржати княжение в Поляхъ, а въ Дре-
вляхъ свое, а Дрьговичи свое, а Словѣне свое въ Новьгородѣ, а другѣ на Полотѣ,
иже и Полочанѣ, ѿ сихъ же и Кривичи, иже сѣдять на верхъ Волги, и на вѣрхъ
Двины, и на вѣрхъ Днѣпра, ихъ же и городъ естъ Смолѣнскъ туда бо сѣдять Кри-
вичи, таже Сѣверо ѿ них.. се бо токмо словѣнскъ языкъ в Русі: Поляне, Деревляне,
Новгородьци, Полочане, Дрьговичи, Сѣверо, Бужане — зане сѣдять по Бугу, послѣ-
же Воляняне... Радимичи бо и Вятичи ѿ Ляховъ“.

Читаючи дальше літопись, ми ще раз стрічаємося з розселенням і описом
побуту Словян на Волзі, Дніпрі, Дністрі, до яких дочисляє літописець ще Дулі-
бів, Волинян та Уличів і Тиверців по устю Буга, Дніпра аж до Дунаю і моря, що
звалися від Греків Велика Скуфь. „Имѣяхуть бо обычая своя, и законы отець своих,
и предания каждо своя норově“...

32. З повісті про покликання з Варягів роду Русь, що так звалися — як
інші: Свеі, Урмани, Англяне, Готи — виходить, що від цих то своїх володарів з пле-
мени варяжського Русь прозвалася значна частина Словін. Літопись передає це зна-
менним: „Словѣнскъ языкъ и Руский одинъ, ѿ Варягъ бо прозвашася Русью, а пѣр-
вѣе бѣша Словѣне. Аще и Поляне звахуся, но Словѣнская рѣчь бѣ. Поляни же
прозвашася занеже вполѣ сѣдяху, языкъ словѣнский бѣ имъ єдинъ“.

Що ймення варяжського роду Русь стало тільки згодом з політичного —
племінним для всієї землі, заселеної колись різними племенами в границях: Словін—
Тиверців — білих Хорватів, свідчать про це:

а) літопись, що подає під 6360 р. „начася прозывать Русьская земля. О семь
бо увѣдѣхомъ, яко приходиша Русь на Цѣсарьградъ, якоже пишеть в лѣтописании
грѣчьстѣмъ. Тѣмъже отъселѣ почнемъ и числа положимъ...“

б) Та ще й договори Руси з Греками (907, 912, 945 р.), що знають з боку
Руси послів; (907) Карла, Фарлофа, Велмуда, Рулава, Стѣмида: (912) Карлы, Ин-
гелдъ, Фарлофъ, Верьмудъ, Рулавъ, Гуды, Руалдъ, Карлъ, Фрелавъ, Рюаръ, Актеву,
Труанъ, Лидульфостъ, Стемидъ; (945) Иворъ, Вуефасть (= в людовій етимології
„Волчий хвостъ?“), Искусевъ, Слуды, Улѣбъ, Каницаръ, Шихъбернъ, Съфандры, Пра-
стѣнъ, Якунъ — більш 50 імен, а між ними всіма ні одиого словянського.

в) Під 944 р. читаємо в літописі: „Игорь же совокупи вои многи, Варяги,
Русь и Поляны, Словѣни, и Кривичи, и Тѣверьцѣ і Печенѣгы наа...“ з ясним від-
ріжненням Варягів та Руси від Полян та Словін, Кривичів і Тиверців.

Так само відріжняє „Правда руськая“ першої половини XI. в. „русина“ від
„словѣнина“, говорячи: „аще будетъ русинъ, либо гридинъ, либо купчина, либо
ябетникъ, либо мечникъ, аще изъгои будетъ, либо словенинъ“ (Акад.), „русинъ,
— гридь — купецъ — тивунъ боярескъ — мечникъ — ізгои — словѣнинъ“ (Троиц.),
„княжь мужъ, тиунъ княжь, русинъ, горожанинъ, гридь, купецъ, тиунъ болярський,
мечникъ, изгои, словѣнинъ“ (Карамз.). В староруському законодавстві „русинъ“ озна-
чає очевидно рід заняття — важного мабуть — дружинника, а „словѣнинъ“ — загально
означає місцевого хлібороба простолюдина.

г) Згодом однаке назва Русь, Руська земля стає синонімом великого князів-
ства Київського і всієї громади князівств, що признавали його владу, та на заклик
великого князя спішили з дружиною на дніпрі броди, боронити землю руську від
половецьких орд. Князівства на північ і схід від Дніпра називалися своїми іменами.

д) В історії це не одинокий випадок. Тож надволжські Булгари дають назву
свою словянським насельникам Балкану, від яких вони переняли мову; германське плем'я
Франків з Карлом і Каролінгами організує національну державу в романизованій Гал-
лії = сучас. Франції; Англо-Саси накидають Бритам, Скотам і Ірам свою мову й владу,
та основують таким робом світову державу.

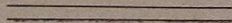
З огляду на це належить усе пам'ятати, що назва історичного племені похо-
дить звичайно від чужинців взагалі, яким потреба відрізнити жителів одної місце-
вости від другої; само плем'я починає вживати якоїсь назви тільки згодом, що очи-
видно зовсім не перешкаджає йому бути в дійсності самим собою.

Так воно було й зі Східними Слов'янами, яких організували в державу Варяго-Русь.

33. На мові цих Варяго-Русів найшов Кирил філософ Солунський в часі хозарської місії 861 р. в Корсуні „евангелие и псалтырь русьскы письмены писано и человекѣ обрѣт глаголюща тою бесѣдою и бесѣдовавъ с ним і силу рѣчи приимъ, своей бесѣдѣ прикладая различная письмена гласная и согласная, и вскорѣ начатъ чисти и сказати“. Будь це мова слов'янська, то він як Солунець — зрозумівби її відразу, не тільки на основі літописної „одности“ слов'янських мов, але й тому, що мова його священних книг 863 р. була однаково доволі зрозуміла Македонцям біля Солуня, та Морав'янам Ростислава, Словакам Святополка, та Словенцям Коцела.

В Корсуні-ж Константин, як многоязичний філолог, тільки після розмови з Русином „приимъ силу рѣчи, своей бесѣдѣ прикладая различная письмена гласная и согласная“, став читати і говорити по „руськи“. Повернувши додів, він став тільки 862 р., після посольства від наддунайських Слов'ян, готувати слов'янську азбуку і слов'янський переклад священного письма.

З цього солуно-наддунайського джерела дістало й Східне Слов'янство найперші пам'ятки свого письменства.

VII. Словяноруське письменство XI. в.

34. Склад пам'яток XI. в.

Остромирове Євангеліє написане діяконом Григорієм для новгородського посадника Остромира 1056 р. (ОЕ) знаходиться в Публичній бібліотеці в Петрограді, видано було А. Востоковим з паралельним грецьким текстом 1843 р., літографічно 1883 і 1889 з фонду купця Савинкова; описано подрібно: М. Козловським в *Изслѣдованіях по русскому языку* I. СПб. 1885. (рец. Соболевського в *Журналі Міністер. Народн. Просвѣщ* 1886. I), Щепкином і Шахматовим в перекладі Лєскинової граматики 1890 р. Гл. ще ЖМНПр. 1903. V. стаття Каринського про „ОЕ. какъ памятникъ древне-русскаго языка“ і в *Сборнику статей посв Ламанскому т. II. Фортунатова про склад О. Е.*

Напис на Тмутороканському каменеві 1062 р. (Т Н.), видав И. Срезневский в „*Древнихъ памятникахъ русскаго письма и языка*“ СПб. 1863. с. 15.

Зборник списаний для вел. князя київського Святослава Ярославича 1073 р. (ЗБС. 1073) в Синодальній б-ці в Москві, видано Общ-ом. Любит. древней письменности в СПб. 1880 (гл. в *Archiv. f. slav. Philol.* VII. доповнення Шахматова), описаний А. Розенфельдом в *Рус. Филолог. Вѣстн.* 1899 ст. 152 слд. Літературний опис в Горського — Невоструєва *Описанію ркп. Синод. б-ки II. 2. Nr. 161.* і П. Лаврова в *Р. ф. В.* 1902. 349 слд.

Зборник Святослава 1076 р. (ЗБС. 1076) в Публ. б-ці Птб., видав лиху два рази Шимановский 1887 і 1894 — поправки і доповнення Боброва в *Р. ф. В.* 1902 р.

Архангельське Євангеліє 1092 р. (АЕ), видано дуже старанно в точній репродукції Московським Румянцевським Музеєм, в якому воно переховується під ч. 1666.

Новгородські мінеї місячні 1095, 1096, 1097 р. (НМ.) в Типографській Синод. б-ці в Москві, видані 1886 р. акад. Ягичем в СПб. Акад. Наук.

Турівське Євангеліє (Т. Е.) в Публ. Б-ці в Вильні, видав П. А. Гильтебрандтъ 1869.

Пандекти Антіоха (П. А.) в Б-ці Воскресенского монастиря, описані архм. Амфилохієм.

Слова Гр. Богослова (Сл. Гр. Б.) в Публ. Б-ці Петроград, видані А. Будилевичем 1875 р., описані др-ом П. Копком: „*Изслѣдованіе о языкѣ Бесѣдъ на Євангелія*“, Львів 1909.

Найстарші пам'ятки старословянського письменства були видані:

В. Ягічем (V. Jagić) 1) **Зографське єв.** 1879 і 2) **Маріинське** 1883;

І. Чрнчичем (J. Črnič) 3) **Асєманове Єванг.** 1878;

Л. Гейтлером (Geitler) 4) **Синайський Требник** 1882 і 5) **Синайська псалтиря** 1883 з доповненнями Ягича в студії: „*Четыре критико-палеограф. статьи*“, СПб. 1884;

В. Копитарьом: 6) *Glagolita Clozianus*, відривки житій святих — 1836 р. і перевидано Вондраком в Празі 1893 р;

В. Щепкином: 7) **Саввина книга — Євангеліє** (Пам'ят. ст.-слов. языка I. СПб. 1903);

С. Северьяновим: 8) **Супрасльська рукопись** (Пам. ст.-слов. языка II. СПб. 1904);

Л. Стојановичем: 9) **Мирославово Євангеліє**, Відень 1897.

Помічні праці, доконечні до пізнання всіх питань, зв'язаних з початковою історією мови пам'яток слов'яно-руського письменства:

А. Leskien — *Handbuch der altbulgarischen Sprache* (IV. Auflage).

W. Vondrák — *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912 (з великим багатством матеріалу),

- В. Щепкинъ — Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги, Спѣб. 1899.
- Б. Ляпуновъ — Изслѣдованіе о языкѣ 1-ой Новгород. лѣтописи (Изслѣдов. по рус. языку II. 2) Спѣб. 1900.
- А. Соболевскій — Лекціи по исторіи русскаго языка 3, Москва 1903. До них порівнай: Ягича — Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка, Спѣб. 1889 (Сборникъ Ак. Н. т. 46) і Потебні рецензію на „Очерки изъ исторіи русскаго языка“ А. Соболевскаго в „Извѣстіях Рус. Отд. А. Н. 1896 I.
- М. Колосова — Очеркъ исторіи звуковъ и формъ русскаго языка съ XI. по XVI. ст. Варшава 1872.
- Спѣр про говѣрну приналежність Старокиївщини розглянутий докладно В. Розовим в статтях: Трилогія проф. А. Кримського З. Н. Т. ім. Ш. т. 78 з 1908 р., та До староруської діалектології. Іще до питання про галицько-волинське наріччє. З. Н. Т. ім. Ш. — т. 77 з. 1907 р.
- И. Срезневскій — Древніе памятники русскаго письма и языка XI.—XIV. в. съ приложеніемъ снимковъ 1863, 1866.
- Вибірки з різних старословянських текстів в старословянських христоматіях: Лескина в Hapdbuch, Вондрака 1910, Каринского 1911, Кульбакина 1913.

Взаємини між староруськими і старословянськими памятниками письменства.

35. Початки письменства Руси—Словян можнаби віднести до половини X. віку, коли то хрестилася княгиня Ольга. З огляду одначе на тримовність тодішньої Руси родовитої, що мусила рівно добре володіти рідною варягоруською мовою, та словінською своїх підданих і грецькою своїх найважливіших сусідів — княжий двір міг послуговатися „руськими“ книгами, перекладеними з грецького, або грецькими. Грецькими, після офіційного хрещення 988 р., послуговалися деякий час єпископські катедри Києва, Новгорода, Смоленська, Ростова півн. — обсажені з Візантії Греками. Для вжитку-ж народного придбали готові вже церковно богослужбні книги з Болгарії і Сербії.

Сталось з письменністю те саме, що й з державністю. Як варяго-руська державність князів Києва злучила в одно розкинене широко й далеко словянство Підкарпаття, Подністрів'я, Побужа, Подніпрів'я, Подоння, Подвиння і Поволжа; так само південнословянська книжність церковна стала джерелом спільного для усієї східнословянської території письменства церковно-богослужбного та світського.

36. З XI-го віку дійшли до нас: 1056 р. Остомирово Євангеліє, 1062 Напис на Тьмутороканськiм камені, 1073 і 1076 Ізборники Святослава, 1192 Архангельське Євангеліє, 1095—1097 три Новгородські Минеї службні і без дати: Пандекти Антіоха, Слова Григорія Богослова, Путятина Минея, Науки Кирила Єрусал., Турівське Євангеліє,

В пізніших списках задержалися: Пророчі книги, списані в Новгороді попом Упирем Лихим 6555 р. (1047) в переписах XV. і XVI. в., та Діоптра Филипа Пустинника, списана 1095 р. для смоленського монаха Калиника, в переписові 1306 р.

37. Приналежність оцих памяток до східнословянського письменства засвідчена з одного боку записами місцево-часовими і особовими, а з другого боку правописом, та иноді мовою.

Мова найстарших памяток письменства Східних Словян єсть в своїй основі т. з. церковно-словянська або книжна старо-словянська. Вона послугується сталим правописом зі знаками для: носових звуків ж (Q = on), ѡ (e = en), подвійного је — є, ѣ (= je, глаголицьке ja), давніми складами -ра, -ла, -рѣ, -лѣ, складовими р, л, н і складами -ждь, -штѣ (§ 19).

Цей правопис, опертий на основі звуковій для мови того осередка племінного, з якого вийшла первісна книга словянська, переставав бути ним девчим для цьогож осередку вже якого чверть століття пізніше, а навіть на самім початку не був він звуковим для інших осередків племені, про що свідчать правописні ріжниці в найстарших памятках церковнословянського письменства — як глаголицьких, так кирилівських.

Шляхом порівняння цілого ряду памяток зв'язного походження можна встановити ціхи т. н. старословянського (староболгарського — македонського), середноболгарського, старосербського і староруського письма, по яким — в зв'язкові з означеними рукописами — окреслюємо племінно-часову приналежність поодиноких памяток,

38. Приміти редакцій памяток письменства:

старословянської X.—XI. в.	середньоболгарської з поч. XII. в.	старосербської з XII. в.	староруської з пол. XI. в.
носові не міняються жзѣкъ, ѡзыкѣ	носові міняються жзѣкъ, жзыкѣ а — (замість) ж; ѡ — замість ѣ, є	оузѣкъ, єзыкѣ ж — зам. ю; ю зам. оу	оузѣкъ, ѡзыкѣ оу — ж; а, ѡ — ѡ, або ѡ в значінню ѡ
півголосі не міняються сънѣ, дѣнѣ	або ѣ, або ѡ сънѣ, дѣнѣ — сънѣ, дѣнѣ	переважає ѡ; а — зам. (ѣ) ѡ: санѣ, данѣ	о — зам. ѣ, е — зам. ѡ сонѣ, денѣ
трѣгѣ, влѣкъ трѣнѣ, влѣна	як попередне	трѣгѣ, трѣнѣ в(о)укѣ, в(о)уна	тѣргѣ, тѣрнѣ — вѣлѣкъ, вѣлна
брада, брѣгѣ младѣ, млѣко	” ”	як попередне	борода — берегѣ молодѣ — молоко
ы, и — майже не мі- няються рыба, пити ѣ зам. ы	оба знаки міняються рыба, пити	” ”	рыба, пити
цѣло, рѣцѣ, свѣтъ, лѣто, знаменіє добрыѣ	цало (къ)рѣца, свѣтъ, лѣто, знаменіє (гл. Вондрак — Грамат. 96 ст. і П. Лавров — Обзор звук и форм. особен. болгар. языка 66—69).	лето, знаменіє потрибно, рѣцита, свидѣтельство	лѣто, знаменіє — нѣстъ, вера, камѣ- ніє, добрыѣ
ѡлень	як попередне	як попередне	олень
пѣштѣ, дѣждѣ, виждѣ евангеліє	” ”	пѣѣ, евангеліє	пѣчѣ, дѣжгѣ-дѣжчѣ, дошѣ, вижоу (= виджу)
сыномѣ, полемѣ доброуѣ, землеуѣ	” ”	доброоувѣ, землеу	сынѣмѣ, полѣмѣ доброуѣ, землеу
ѡстъ, сѣтъ	” ”	як попередне	ѡстъ, соутѣ
моѡ, землѡ	моѡ, землѡ, любѣ	моѡ, земе	моѡ, землѡ, люблѣ
		здвоєння голосівок: ваамѣ, рибѡ	

39. Ближчий огляд пам'яток староруського письменства XI в. повчає нас перш за все про мішаний характер його правопису. Писці намагаються задержати правопис оригіналів навіть в дрібницях, звичайних переважно в мові старослов'янських пам'яток, але зовсім чужих мові Східних Слов'ян.

Нпр. а) Остр. Ев.: пакъ, рѣкъ, сѣшакъше, свѣтитъся (Козл. 14.); А. Е.: проскъ-тъкъ 170 об.; -рѣ, -лѣ замість -ри-, -ли- (Козл. 21—22 типу: капѣ, трѣка); Зб. 1073 р.: погъли 134 а, вѣкаєтъ 121 об. β, лако 9 а, каамъ 190 а, ниіхъ 207 β, ниимъ 184 об. а. б) Вони постійно вживають знаків љ, њ суміш з: ѿ, ю—а, ѡ (Козл. 99—104; Зб. 1073 в Р. Ф. В. 1899 I 152 сл.), навіть в записові (О. Е.: сѣщѣ, изѣслава, кѣнаѣ), та мішають знаки ѣ, ѡ з о, е, и.

Таким робом руські писці приноровлюють своєрідну вимову до чужого письма, або витворюють свій правопис, опертий не на звуковій основі живої мови, тільки на книжній традиції правопису болгарських і сербських оригіналів.

Прикладів цьому в пам'ятках XI в. чимало. Архангельське Євангеліє знає: іє — на місци сподіваного є (ієго, ослаблена) і навпаки (акіє, еше); міну ы—и, і—и, е—ѣ: оупокръти 75 об., постыдытъся 80 об., приобращѣтъ 80 об., ѿиіхъ 90 об., оучениці, ієдінъ 92 об., рызъ 102 об., 110 об., 118, до годѣны 111, ѡ вѣкъ и сѣси моємъ 126 об. Написи А. Е. на трѣпѣхъ 91, наѣа 167 об.; Зб. 1073 — 86 β, 114 об. β, 182 а, оперте на рівноважності ѣ — е — ѣ — а — а: трапѣза, і на глухому ѣ без звукового значіння в написові: напѣса — написа.

Воно-ж (А. Е.) має ще такі написи: вѣ сѣю ношъ 59, хрѣстофора 162, пѣсати 165 об. та и(зри)литѣниіхъ 78, що здавалисьби свідчити про складову силу знаку ѣ, який можнаби на цій основі вважати знаком голосівки, а не глухого зниклого (редукованого) звука; тимпаче, що писець пам'ятника послугується часто написами зразку: почѣтетни 11 об., хотѣти 19, хотѣхѣти 23, оуиіѣтѣхѣти 53 — вѣзыграсѣ, припѣти 126 об., поѣти 154 bis, повсталіми зі злуки — етъ + и (ас. sg. = его), — атъ + и, в якій оба знаки — ѣ, ѣ — заступлені голосівками — и, ѣ.

40. Ще характернішими в цьому напрямі є Зборники 1073 і 1076 р. — Зборник 1073 р. має між нишим такі протилежники міни є — о: оште 31 об. β (ієште), томитольствомъ 168 а, чоловѣка 179 об. β, досноє 181 а, прѣведѣно 223 об. β, виѣломъ 183 об. а, касіанко 124 об. а — ієрганы 161 а, ієрданъ 162 β, ієвѣк 142 об. β, самонлѣк 119 β (самонлоко 120 а), кремѣк 253 об. а.

Наколиб допустити, що був якийсь оригінал з написамн: томитѣство, чѣловѣка, дѣсноє, прѣвѣдѣно з переважним ѣ = о зам. ѣ = е, то цим шляхом не можнаби пояснити оште, кремѣк з о зам. іє, та є зам. ѣ = ѣ перед -мѣ, хоча дублети: самонлѣк — самонлоко, ієвѣк — виѣломъ, засвідчені рядом написів старших пам'яток старослов'янського письменства. Доводиться тому розглядати оцю міну в звязкові з іншими явищами правопису.

Оба Зборники знають обопільну міну є—ѣ, е—іє, та міну знаків ѣ—и. Отже Зб. 1073: несть, верѣж 21 об., гнѣкъ 28 об. а, 32 а, плененихъ 104 об. β. — еже 4 а, егда 6 об. β, естѣ 66 β. — клѣкета 29 об. а, іємоудроу 263 об. β — домѣ (voc. sg) 36 β, сѣмъ 47 а, дѣшнѣ 75 об. β. — Зб. 1076 (Христоматія Буслаєва): сподобилъся отъ ба, клѣкетарѣ, клѣкештѣштаго, отѣмѣтъ, вѣселѣнѣи, безпомѣшлѣнни. Дальше в Зб. 1073 р.: рика 180 β, рѣка 251 а, неправди 104 об. β, прикрѣає 185 β — трызны 92 β, плѣтолюбѣи 135 а, ахіменѣды 154 а, та: ници 5 а, вѣвѣри 17 об. а, иѣци 162 β, з міною и—ѣ, и—ѣ.

Наколиб робити виснівки з написаного на мову живу писців, то вийшлоби, що вони говорили якимсь північно-великоруським говором, що переголосовував е перед наголосом та по наголосі в о на зразок: *јѡщѣ, *томѣтольство, чоловѣк, *дѣсно, прѣвѣдѣно, та для якого ієрганы, ієвѣк, кремѣк звучали: јѡрганы, јѡвѣ, кромѣ. Нехай ряд цих умовно принятих говірок північновеликоруських знає рівночасно однозвучність іє, ѣ = је; нехай пленен-, еже, егда, естѣ, клѣкета у вимові дає також вислови з якимось јѡ на зразок: сѣстра, то ми ніяк не найдемо живих великоруських говорів, що зналиби рѣка (rѣba) замість рыба (ryba), правди (-ді) = правды, поруч з іім-, ієдін-счѣнік — хоча вони можуть знати нікии (= нѣ-), вѣкѣри (= рѣ-), иѣци (= -ѣ-), ѡ спаси (= сѣ-), сестры = -рѣ dat. sg. на воды = dat. loc. sg., та в дійсності мають переднеязычну вимову звука ѣ (сы"н), а не середнє — сын — або заднеязычну (сы"н).

Можна отже говорити тільки про оште = новг. оше, та ѣ = и — як можливий вислів говору писця Зборника, а всі решту випадків слід пояснити тільки двома

різними правописними традиціями: $\text{ѣ} = \text{ѡ}$, $\text{ѡ} = \text{ѣ} = \text{ѡ}$, $\text{ѣ} = \text{и} = \text{ѣ}$, що знаменували джерела може йще Симеонового Зборника. Колиж одначе згодимося з рівною залежністю Святославових Зборників від писівні Симеонова Зборника, тоді легко зрозуміємо, що навіть ці майбутні староруські говірні особливості є тільки відгуком староболгарського первня. Тимпаче, що в середньоболгарських пам'ятках XII—XIII в. такі правописно-говірні появи доволі часті (пор. Лавров — Обзор ст. 65—69: міна ѣ , та, а— ѣ ; міна и— ѣ ст. 52—53, міна ѡ — ѣ ст. 54—57).

41. В Минеях служебних 1095—1097 р. читаємо: лѣткнчю, колесничю (Ягич 012 сл.), срдчкмь (012, 14), трончю 24, трххъ спостасххъ 26, сѣ нѣсѣк (013, 7), оѣ 12, трончи (014, 2), трончю, лича 8, трончю 22, кѣнччъ (015, 15), паличю 17 палицею (016, 4); мѣсѣць октомѣрь: лючкшею 2, 7, рожгению 5, 20, кѣнччкмь 7, 23, сѣ нѣсѣк 8, 8, сѣ 18, притѣкающихъ 24, ражгизаємъ, кѣсхожениа 10, 22; мѣца нѣмѣрѣа: приѣмѣємъ 274, 21, оѣ 276, 22, ангѣли 277, 14, мѣнцискаа 280, 25.

Часта заміна ѣ — ч , поява ѣ , іє замість ѡ , та -г' на місці -д' і dat. sg. дѣмкѣ (окт. мин. 127 об.) свідчать ясно про північноруське новгородське походження рукописів, що переняти могли животъ кѣччнѣи 279, 7. із старословянського первня, в якому ѣ нераз було $\text{ѡ} = \text{ѡи}$ на основі $\text{ѣ} = \text{ѡ}$, $\text{і} = \text{и}$.

42. Порівняння приведених вище написів з написами найстарших глаголицьких і кирилівських пам'яток свідчить про можливість південнословянського джерела рівночасної заміни голосівок ѡ — ѣ , ѣ — ѡ , та замість глухих ѡ — ѣ ; ѣ — и , ѣ — іє — ѣ .

І так в Зографському Євангелію маємо: безо оѣд, изо облака (пор. Арх. Ев. хотѣти); попелъ (Мар., Зогр., Пс., Син., Супр.) — пепелъ, доврѣ — дѣврѣ, оудѣлѣти — оудѣлѣти (Мар. Ев.), оѣлѣти — оѣлѣти (Син. Пс., Син. Тр., Супр. ркп.); заматѣрѣти (Зогр. Ев.) — заматѣрѣти (Мар. Ев. Ассем. Ев.); хотѣти (Мар., Зогр., Син., Тр.) — хѣтѣти (Супр.); в Ассемановім Євангелію читаємо: помѣташа (-мѣ-) хѣлѣбныи (-лѣ-); Маріїнське Ев. знає: любѣю, лѣбѣвѣ, сѣлѣзавѣше (-лѣ-), жеждѣштин (лѣ-), водѣтъ (лѣ-); Син. Псал. потъ (лѣ-), лѣкъ (лѣ-), сѣлѣкъ (лѣ-), отѣгѣтѣша (-лѣ-), стѣлѣ = стѣлѣ ас. рл.; рѣба (Зогр. Супр.), отѣкрѣлѣ (Супр.).

Тільки: рівночасна поява ѣ , ю зам. ѡ , та зам. ѡ нпр. ОЕ. лѣкавыи, коѣоу, моѣоу, колю, пороучение, лѣзвыкъ, лѣччнѣнѣхъ, почѣхъ, начала; Зб. 1073: коѣоути, моѣдрѣхъ, б(огороди)цю, посѣю — чѣдо, ослѣшашѣа, приѣсте — отѣ трѣнѣкъ, нѣзѣ ієтѣ; Мин. 1095 свѣтѣ м(учени)цѣ, А.Е. клѣчѣ; поява $\text{-ѣи} = \text{-ѣи}$ замість -ѣи — в словах зразку: камѣнѣ, вагѣрѣнѣ, трѣнѣнѣ, лѣччнѣнѣ ОЕ. Зб. 1073 і др.; початкове ѡ з первісного іє: оѣдин — Сл. Гр. Б. АЕ., Зб. 1076: роз- замість раз-; повноголос: ОЕ. — перегижѣ; Зб. 1073 — верѣдиши, черѣла; Зб. 1076: сѣромѣжѣоу, борошѣно, добронѣрѣнѣе, переѣе, переѣкѣанѣе; АЕ. жѣрѣвѣи, сѣмѣрѣи, берѣмѣ; Сл. Гр. Б. — гороѣоу, огороѣнѣкъ, та ж замість жѣ в словах: ОЕ. прихѣожѣ, прѣжѣ, роженѣи, роженѣтво, щоѣжемѣ; Зб. 1073 — жаѣа, прѣжѣ, роженѣе, страженѣ тоженѣтво; Сл. Гр. Б. — дажѣ, вижѣ; ТЕ. — роженѣтѣа — єсть одѣнокѣи певними признаками східнословянського походження оцих перших пам'яток староруського письменства.

43. Впрочім належить ствердити, що Остромирово Євангеліє, оба Зборники Святослава і Архангельське Євангеліє єсть перш завсе точними копіями південнословянських оригіналів і через те дають для історії староруської мови XI в. небагато скількістю, але чимало якістю важного матеріалу. Вони є перш за все пам'ятками найстаршого письменства руської землі, але не її мови.

Тільки записи діякона Григорія на Остромировім Євангелію 6565 р. і діака Іоана на Зборниках Святослава, напис на Тьмутороканському каменеві (6570), та Мінеї служебні (6604—6605) єсть заразом і пам'ятками староруської мови: південносхідного Подоння, осередного Києва, та північного Новгороду.

Північна мова представлена обширними записами і трьома обемистими рукописами, а південна покищо тільки трьома записами:

а) „Въ лѣто сѣѣ. інді сѣ. глѣбѣ князь мѣрилъ мо[ре] по ледѣ ѿ тѣмуторокана до кѣрчева и. и. д. сѣже“

б) Зб. 1073: „Въ лѣто сѣѣ. написа іѣваннѣ диакъ избѣрѣникъ сѣ. великоуоу-моу князю сѣославоу: —“

в) Зб. 1076: „Конѣчѣшѣа книги сѣа роукою грѣшнаго іоана избѣрано измѣногъ книгъ кнѣж... идеже криво братѣе исправивѣше чѣтѣте бѣгсловѣте а не

кльнѣте. коньчахъ книжкы сиа въ лѣт: ѿѿѿд. лѣто при сѣославѣ князи роуськы землѣ аминъ“.

44. Розгляд правопису й форм цих найстарших памяток південноруської мови, матері сучасної української, свідчить про деяке визволення писців зпід влади книжної старословянської традиції. Вони відрізняють букви *з*—*з*, вживаючи *з* виключно для означення цифрового, а *з* в слові *князь*, в якому старословянщина вживала знаку *з*. Правда і Григорій діакон пише *з* в слові *князю*, *князь*, але він заховує первісне *ѣ* ст.-слов. *князь*, чого не чинять писці південноруські, для яких „князь“, „книги“ звучать вже двоскадовими *кня-зь*, *кни-га* на місце давних трискладових *къ-ня-зь*, *къ-ни-га*.

А) Що одначе в говорах писців південноруських памятників живуть ще особливі звуки, означувані через *-ъ*, *-ь*, про це свідчать написи: *ѡ тѣмutorоканѣ до кѣрчева, избѣрникѣ, сѣконѣашасѣ, грѣшнаго, избѣрано, измѣногѣ, исправивѣше, чѣтѣте, клѣнѣте, книжкы, роуськы землѣ*.

Тматорокань передається ще в літописові складовим *тъ=тъ-*; що опять Длугош (Hist. Pol. lib. II.) передає через *Thimutukamy* (*Timutokany*) — *Thimuthrokany*; Греки передавали це через — *Таратарѣ, та Мѣтраѣ* (C. de Boor: Nachträge XII. 318—319). Подібно *кѣрч-* = літопис. *корчевъ* = сучасному *Керчь*.

Старшим доказом живучости звука *-ь* є назви дніпрових порогів у Константина Багрянородного (кон. X. в.) *Вѣрѣтъѣ* = *Вьручи* = ст. сл. *вѣржшть* = сучас. *вир*; *Вѣлѣтъѣ* = *вълны* (*вълнѣтъ?* = *Вовніг*), *Острѣвъныѣ* = *островъны* (*островънѣ*).

Передача словянських *ѣ*, *ь* між двома шелестівками через *-и*, *і* — засвідчена між іншими й в хроніці Титмара: *Wilii* (*вльти*), *Milda* (*мльдава*), *Plisni* (*Пльсковъ*), *Dedi comes* (*Дѣдъ*), *Mystuwei* (*Мьст-*), *Mogilina urbe* (*Могильн-*), *Mistizlavum* (*Мьстислав-*). Те саме стрічаємо в французьких путниках: *Vasilico dux Russiae* (Rec. de voyages IV 734—769. Більше прикладів в Ягича (*Jagić*) — *Zur Entstehungsgesch.* 481—3.

З огляду на живий звук *и=і* X—XI в. і в південноруському письменстві: *диякъ* = *дьяк*, *избор-* = *ізор-*, *исправ-* = *ісправ-*, *благословите* = *-словіть*, *сія* = *сі*, склад перед піднебінним (м'яким) складом з *і* вимовляється рівнож піднебінно: *изборъникъ*. В випадках: *коньч-*, *грѣшнъ-*, *избѣр-*, *чѣт-*, *клѣн-*, *книжъ* — маємо звичайні основи, спільні нам і старословянщині, та по часті й великорущині: *сѣ* — *си* — *сей* — (*бойк*) *сесѣ* — *днесѣ*, *коньць* — *конецѣ*, гал. *кінця*; *грѣшнѣ* — *грішний*, *грѣшенѣ*; *бѣр* — *беру*, *вибираю*, *бѣратѣ* — *биратѣ*; *чѣт* — *читаю*, *прочестѣ* — *чѣлѣ*; *клѣн*—*клѣну*, *проклінаю*, укр. *проклѣни*; *книжъ* — *книжок*, *книжекѣ*.

В написах „*измѣногѣ*, *роуськы*“ стрічаємо складовий характер знаку *ѣ*, що дав право писцеві пропустити *ѣ* в приіменникові *из-* — без всякої перешкоди для ясної і бистої вимови „*из-мѣ-но-гѣ*“, та може нехотячи дати вираз висловові „*русськы*“, що став мабуть вже на початку вживання цього прикметника рівноважником слова „*русьскы*“ з пізнішим: *русск-* *руськ-* *руск-*.

Б) Написи: *лѣто*, *глѣбѣ*, *мѣрилѣ*, — *чѣтѣте*, *клѣнѣте*, при *Святославѣ князи* — дають привід таки до деяких висновків.

Глѣбѣ з давнорманського *glêve* — *gläfe* (списа, меч, комонник — *ѣздець*), грец. *Глаѣ* — мусило звучати в староруському як *gleb* (*глеб*), подібно як готське *hlaiw* (*печера*, *hlaiws* — *hlaiwa* дали загальнословянське *chlewъ*, *chlebъ* (*хлев*, *хлеб*), а норманське *Hakon*, *Helgi*, *Höskuldr*, *Hruikr*, *Hroaldr*, *Hroarr*, *Hrolleifr*, з придиховим *h* — дали староруські: *Якунѣ*, *Ольгѣ*, *Оскольдѣ*, *Рюрикѣ*, *Руальдѣ*, *Руарѣ*, *Рулавѣ*, без цього придихового звука.

Первісність звука *g* (*г*) в мові Східних Словян засвідчена ще назвами місцевими — повноголосою *Горошанѣ* = *Горошаны* в Епірі та *Агольница* = *Ягольница* і *Подѣгора* = *Подъгора* в Месині, що були заселені Східними Слов'янами не пізніше IX. в.; литовським: *gromata* = з старорус. *грамота*; даліше назвами *Нѣмѣградѣ* = *Немѣ* — *Новгород?*), *Вѣшеградѣ* (*Вышеградѣ*) та *Тѣчернѣ* (*Чернигѣ*) в Константина Багрянородного (*Пѣрѣ ѣдѣнѣ*, 21. 9. Москва 1899) зі звуком *g* там де в сучасному чуємо *h*; та українськими говірними — *дзелений*, *дзерно*, *дзелізо*, *дзвѣр*, *дзвѣзда*, *дзілѣ*, *дземля*, що є очевидними відзвуками передсловянських: **ghelgh* — лит. *gelžis*, **ger* — лат. *granum*, **ghuer* — лит. *žveris*, зах.-слов. польс. *gwiazda* — лит. *žwaigždė*, **ghel* — нім. *gelb*, **ghzem-*.

Тож належить думати, що звука *h* (протяжного тихого заднеязыкового) у спільнословянському і староруському не мусило бути, коли *hlaiw* — *hlaiws* — *hlaiwa*

дають chlewъ, chlebъ, а Након — Helgi — Hruikr — Ἑλευγη ітп. дають в староруському Якун — Ольга — Рюрик — Олена, без початкового придихового звука. Мусив бути одначе в прамові спільний для усіх галузей Східнословянщини звук g, коли деякі сучасні українські говори знають „дз“ там, де звичайно чуємо з.

В) З напису при „Святославъ князи“ вносимо, що перед нами два ріжні закінчення loc. sg. — вѣ, -зи словозміни основ — о, -jo, що дають склади -wě, -zi = сучасному укр. -wi, -zu. Зваживши дальше це, що сучасне приказове — клені, кленіть — могло вийти тільки з первісного kľnī, kľnĕte, ми мусимо допустити в старорусько-українським піднебінну вимову складів -ни, -нĕте, які згодом дали сучасне — -ни, -ніть.

Крім цього: Вошеградѣ = Вышгородъ і Тѣрговица = Черниговъ свідчать ще про ріжну вимову звуків ы — и на Придніпрівю IX. в., яку чужинець міг передати тільки знаками гортанного ou, та піднебінного i.

Г) Первісне ѣ = je засвідчене Іорданом (полов. VI. в.) в назвах: flumen Danastrum magnumque Danaprum і Константином Багрянородним (полов. X. в.) в назві Δαναπρεως ποταμος, що очевидно відповідали місцевим назвам Dne^arg-, Dne^astr- = Днѣпр-Днѣстр- з мягким складовим „д“ перед мягким „н“. Рівнож Цезарові Nemetes з Герцинського лісу (De bello Gallico) мешканці гаїв = Νεμίτες грецьких полемистів IX.—X. в. (А. Павлов в Отчетѣ о XIX. присудж. наградъ гр. Уварова ст. 209—12.) і Константина Багрянород. Про церемонії II. „οἱ λεγόμενοι Νεμίτες“ = сх.-слав. нѣмьць, свідчать про те, що первісно Східні Словяне змягчили на свій лад склади ne-met аналогічно до нѣм-, та опісля витворили на південнозахідній області й: нім.

Подорожний пол. XVII. в. Павло Алепський називає вже обі згадані ріки „Ністрос“ і „Ніброс“ (Путешествіе антиох. Патріарха Макарія в Росцію кн. IV. ст. 1 і 8), по місцевому українському виговорі, хоча вважає язык Козаків (= Українців), Сербів, Болгар і Московитів одним (кн. V. 98), або подібними один до другого з великими ріжницями (кн. VII. 24).

Рівнож Pfenning = peñezъ = пѣнязь, та Rettich = redьky = рѣдька = редька, рідька свідчать про колишнє істновання особливого звука ѣ = je у всіх Східних Словян. Останком цієї доби належить вважати назву міста Порицк на Волині — Poruck з Порѣцьскъ, в якому -рѣ- могло звучати -рѣ^e-.

Д) Мимо повищого виснівку про піднебінну (мягку) вимову складів з -и, -е, тож и = i, е = je, звукового значіння -ѣ близкого до je^a, та г = g (г) в книжнім говорі писців 1062, 1073 і 1076 годі твердити, щоби жива південноруська мова XI. в. у всім була тотожною з північноруською. Про це свідчать найкраще розглянуті вище особливості новгородського говору, що мимо спільноруських особливостей (§ 19.), та однозвучности — и, е, ѣ, г відосібноють Мінеї 1095—1097 р. в осібну групу памяток північноруського новгородського говору.

VIII. Розгляд памяток староруського письменства XII. віку.

45. Бібліографія памяток XII. в.

Галицьке або Крилоське Євангеліє (Г. Е.) 1144 р. описав V. Le — Juge: *Das galizische Tetroevangelium*, Leipzig 1897, видане в 2-ох томах архим. Амфілохієм в Москві 1882—3 (Четверо-Євангеліє Галичское 1144, сличеное съ древне-слов ркп.) в мало пригіднім видові для філологічного вжитку, знаходиться в Московській Синодальній б-ці.

Христинопільський Апостол (Х. А.), набутий Ставропігійським Музеєм після ювілейної вистави 1889 р. від Василянського М-ря в Христинополі, виданий професором Е. Калужняцьким п. з. *Actus epistolaeque apostolorum*, Vindobonae 1896. Зшиток, подарований каноником А. Петрушевичем Київському Университетові видав С. Масловъ в Извѣстіях Русскаго Отдѣл. Акад. Наук 1910 т. XV.; рец. на видання Калужняцького в Богослов. Вѣстникъ 1897. I. 198—208 і Е. Карского в Р. Ф. Вѣст. — 1895.

Успенський Збірник житій святих з дорогочінними: Сказанієм о Св. Борисі і Глібові, Житієм прпд. Феодосія Печерського, мученієм св. Ірини (що мала церкву в Києві), житієм св. Мефодія аепа Моравського і похвальним словом св. Кирилу і Мефодію, був виданий П. Лавровим і А. Шахматовим в „Чтеніях О ва исторіи и древностей Россійских“ в Москвѣ 1899 р. т. 189 ст. IV. + 178; А. М. Лукьяненко — О языкѣ Несторова житія прпдб. Феодосія Печерскаго по древнѣйшему изъ дошедшихъ списковъ Р. Ф. Вѣстн. 1907. III. ст. 1—79. гл. рец. Зап. Н. Т-ва ім. Ш. т. 84. ст. 207—209.

Полное собраніе русскихъ лѣтописей т. I. Лаврентьевская лѣтопись (Л. Лт.) 1910, т. II. Ипатьевская лѣтопись (І. Лт.) 1908, СПб. Археографич. Коммисія вид. 2-ге.

Опис мови Іпатського літопису дають: А. Соболевський о „Очеркахъ“ ст. 64—69; А. Никольскій — О языкѣ Ипатской лѣтописи Р. Ф. В. 1899. т. 41—42; Н. Лавровскій: О византійскомъ элементѣ въ языкѣ договоровъ Русскихъ съ Греками Р. Ф. В. 1904 т. 52 ст. 1—153.

Паломник Данила ігумена видав М. Веневитинов в „Православном Палестинском Сборникѣ“ т. I. 1883 р.

46. Від кінця XVII. в. в Патріаршій (нині Синодальній) б-ці в Москві знаходиться Галицьке або Крилоське Четвероевангеліє 1144 р. з записом (л. 228): „влѣтъ ѿхнѣ. написашаѣ кнѣгы... ѿ. дѣм. початы пѣсати октабра въ ѿ. а кончашася ноябра въ ѿ“.

З записів львівського еп-па Гедеона Балабана 1576 р. і Досифея митрополита Сучавського 1671 (на л. 228) дізнаємося, що це євангеліє переховувалося в Крилосі біля Галича на Дністрі „ѿ лѣтъ давныхъ“. Це й було основою думки про галицьке походження пам'ятки. Але навіть перший дослідник галичо-волинських пам'яток письменства А. Соболевскій в своїх Лекціях 3. ст. 13. говорить про Г. Е. 1144. р. тільки як про мабуть написане („надо думать“) в Галичині.

Докладний розгляд цього пам'ятника старословянської мови староруської редакції, та порівняння його з іншими сучасними пам'ятками XII. в. південноруського походження: Христинопольським Апостолом, Тріодю Цвітною Максима Киянина, Тр. Цв. Типограф. б-ки №. 138, Грамотою Мстислава Володимировича 1128—1132 р. вказує його повне говірно-правописне відосібнення.

А) Г. Е. вживає постійно знаку -ї- там, де всі інші пам'ятники мають -и-. Для прикладу візьмемо випадки 1-го листка: алеѣандрѣноу, прілежанье, чѣтырмі, оставилъ, прочіхъ, прі-ключітіся, ієдіно реклі, въ їсти-ноу, віны, подпсанімі, чісла, реклі, блізь, правіло, (1 об) прѣдълежіть почасті начінаѣ, кнѣгъ, хоцеші, пріставіті, воліші.

В нїм стрічаємо постійно написи: -ліє, нїє, л'їє-; -н'їє, а навіть поодинокі випадки -кіє, -чіє, -діє, хоча в інших південноруських рукописах цієї доби вживаються первісні -ле-, -не-, ге-, ке-; -че-, -де. Нпр.: 2 об. о престоупленіи, 4 об. земліє, 9 об. съ нїєю, 10 землією, 13 об. довѣлєть, 17 об. ослабленомоу, глїєть, 20 об. туніє, вѣнїємъ ітп., 103 об. гїєтсимани, 108 об. кїєнтоурїона, 119 об. оклїєветаите, 125 члѣчїє, 130 оучїнїєнъ, 136 глїєтуть, 150 об. боудїєть, 154 об. кн'їємоу, 213 м'їєжю, 218 исплѣн'їєна, 219 об исплѣненоу, 151 об. кнємоу, занє, 152 об. исцѣл'єнѣѣ, 200 об. їємл'єте. Але рівночасно читаємо в цьому рукописові: 24 об. їєреом, 124 прї єзерѣ, 128 отємлюшємоу.

Всі оці особливості свідчать перш за все про глаголицьку основу Г. Е., яка іноді (Glag. Cloz.) послугується у всіх положеннях знаком ѣ (=і, ї), постійно знаком м'якості ѣ, та одним ѣ для є, їє.

Б) Випадки -ѣль, -ѣнь: 19 об. пѣрвѣньѣѣ, 58 об., 102 гѣбѣль 102, 214 об. обїгѣль, 116 въ обїгѣли, 114 об. о вельзѣвоулѣ (3 рази), 201 об. въ коупѣли, 202 коупѣль, 219 погѣбѣльнѣи — в тексті самому можнаби пояснити залежністю від старослов'янської основи. Всі вони нпр. знаходяться в Марїинському Четвероевангелїю.

В) А навіть в дрібницях Г. Е. йде за Мар. Е: на новы мѣца 2 об. б8, гета їєдіно (гїгєга їєдіна) 9, їсконѣчати 21, лучїи 25, просвѣт — 30, 37, небєськ — 41, 42, 42 об, 51, 77, 140 об., земьск 54, яко насто(и)ть жѣтва 77, на лѣхы 82 об., радощаи 114, два кагрѣлїчїща 117, маккѣ 131, прїїмі боуквї своѣ 157, сюкамїнѣ сїи 159, духъ., доушєть 184 об., скинопїгїя 195 об., и омочъ хлѣбѣ дасть їюдѣ и по хлѣбѣ тѣгда вѣнїде вѣнь сотона 212 об., тепє і... рїзоу прапроудноу 222 об., матїзмъ 224, на у'сопѣ вѣзнѣзьше 224 об., параскевгї 224 об. Тільки неперекладені грецькі частини: ара ГЕ. 161 (МЕ. обачє л. 18. 8), кєсарєві форѣ дати ГЕ. 166 об. (МЕ. дань дати) вказувалиб на якєсь спільне для МЕ. і ГЕ., або рівнолежне до МЕ. джерело.

Г) Навіть особливші риси руської редакції в ГЕ. як: ж (жд, жч) жд'; вожь 4 об., вожі 33 об., межю 52, жажюща 57 об. вѣжажєтсѣ 186 об., гражѣне 163 об. м'їєжю 213 — їжчєноутъ 8 об. бїс, дѣжчїть 11, дѣжчѣ 15 бїс, вѣжчєлѣшѣ 28 об., їжчєнєтє, їшѣдѣѣ 52, їжчївшї 79, одѣжчї 160, їжч'єноутъ 161 об., вѣжч'єлѣхъ 170 об., вѣжч'ѣтїсѣ 186 об., вѣжч'ѣдатїсѣ, їжч'єноу 193 об., їжч'єнєть 203 об., рожч'є їє 215, що мають собі рівнолежників в південнослов'янських: вождѣ, жаждѣшта, междоу, дѣждѣ, їжденжтѣ, вѣждєлѣшѣ, їждившї, рождїє — глаголицьких і кирилівських пам'яток, їнколи можуть бути тільки спробою точної передачі оригінала, але не говірною особливістю переписувача.

Маючи в Клоцовій Мінеї, Мирославовім Еванг., та Григоровичєвім Парамєї-нику кращі вчасні зразки націоналізації книжної старослов'янської основи, ми маємо право допустити їстновання незвісних нам ще якихось сербо-хорватських пам'яток, що передавали книжне шт' - жд', знаками і звуками ѣ, ѣ (ч'а, дж'а), в роді сучасних: воѣ, граѣанин, жеѣ(а), жеѣати, меѣу, меѣа, роѣєє (різдво), або їстновання особлившої серборуської правописної школи, що глаголицьке ж на сербський лад передавала як жд' одним — жч-, та національним ж-. Про це може якраз свідчити бойківське і лемківське: меджа, чужий, дождж, жджати, одєджа, передже, пряджа, рджа, чкола, чкода, говорів на території колишніх карпатських хорватів, при заг.-укр. вічливий з вѣждѣл-рус. вѣжливый, межа, дощ — дожч, ждати. Укр. джерело з первісного ждѣрѣло ст. пол. żródło, джигуха з майбутнього ждєщи при загальному жалїва — не противорічать цьому поясненню.

Не слід проте твердити, що написи вожь, гражѣне, межю, жажю — дѣжч', їжчєнєть, їжчївшї, вѣжчєлѣхъ, вѣжч'ѣдатїсѣ — єсть рівночасно можливими говірними явищами живої південноруської мови, бо наколи в одних випадках жд' дає ж', то нема ніяких очевидних причин, чому би в других випадках не могло бути: дожь, їжженєть, їжжившї, вѣжелѣвѣ, вѣжядатїсѣ, тимпачє що ці написи булиби ближчими до живої вимови, як майбутні: вожчѣ, гражчѣне, межчю, жажчю, рівнолеглі до — дожч, їжченєть.

Говірних рівноважників для — ижченоуть, вѣжчелѣша, ижчѣші, вѣжчадатися — зовсім нема в українському, вони можуть бути тільки книжковими умовно націоналізованими витворами. А „гряжѣне“ вжите в книжковім непевноголоснім видові, отже націоналізоване тільки на половину, поруч з повноголосими: половель — исполовемъ — половы (пять раз 29, 29 об., 120) оумерети (208, 210, 221), та з загальним „город — Володимир“ в записах половини XI. в., виходить тим паче неруським горожанином, тільки сербським граґанином.

Впрочім дожць, Дюрди, Лутьянь — звісні по памяткам північноруської Новгородщини з XII. в., та издженуть — издженемъ XVI. в. (Слово о вел. Іоанне аепис. Новограда — Пам. ст.-рус. лит. I стр. 246 стб. 2) з тоїж Новгородщини — свідчать як раз про північне походження цієї особливости, тим то згадані особливости Г. Е. годі вважати характерними рисами його як раз південно-руського походження.

З огляду на все сказане Г. Е. 1144 р. можна означити памятником староруського письменства з сербохорватської глаголицької основи, до якої додано пізніше покажчик і святці в північноруській редакції.

47. Написане 1164 р. дияконом Добрилом Евангеліє з перевагою іє (е, -ѣть) -еть, -ѣль, -ѣнь, деколи -ѣниє замість -ель, -ень, -ение (нпр. глєши 3 об., облєшь 4 об., ѿ него 5 об., занє 6, погыбнєть 7, ѿвалєнь 14, приємлєть 19 об., сѣмѣ аврамлє, аврамлє 21 об.; боудѣть 6 об., 8, 10, вѣзмѣть 7, приимѣть 8 об., нѣймоу 9, градѣть 10 об., чѣтѣть, приидѣть 11; глѣть 29, ремѣнь 3 об., вѣ нѣмь 6, знамѣнья 12 об., 15, камѣнь 14, коупѣли 17, оучѣные 19 об., дѣлатѣль 49, оучитѣль 50) очевидно походить з північної Руси, де є = іє = ѣ, але ніяк не з Київщини, а тим менше з Галича, що вже в XI. в. розрізняли є, ѣ.

48. Т. н. Виголексинський Зборник житій виказує крім повищих особливостей Добрилова Евангелія ще ясніше риси свого північноруського новгородського походження. А саме: а) частим закінченням dat. sing. fem. — скѣй зі ст.-слов. — сѣѣй: ѿ прєлєсти хрєстианскѣи 24, ѿ стоудийскѣмь монастири 34 об., вѣ виѣининскѣи никѣи 42 об., вѣ селоуьскѣи цѣкви 52, вѣ змурьскѣмь стражищи 141 об.; б) частою міною е | ѣ: бесовскѣи 11, 11 об., о нищєлюбивємь 14 об., грєшньи 23 об., нынєшнєиє 36 об., хлеба 131 об....; г) міною и | ѣ: побидилѣ ієси 9 об., имити 37, смотрити 80 об., 109 об. — ивѣ 87, поруч з написами: д) клєвѣтно 12, мятѣжноу 33 об., вѣщѣ 46, 55, 56 об., 112, прєвелию вѣщѣ 57 об., зѣмьнѣи 51 об., мѣчѣ 113 об., бѣсѣдоуи 122, 163 об., ѿгнѣви 150 об., вѣльможь 151 об.

Зборник цей дуже цінний значним числом повноголосих виразів: серебро, черево, посередѣ, умерети, пожерети, веречи — голодѣ, норовѣ, незагорожено 131, по ѿграду манастирьскому 117 об., боронящемь 126 об., безѣ возборонєния 142 об., та декількома слідами сербського правописного акання: аща 56, пача 128, ласкаю 94 об., що відрізняються від звичайних: посаланни 115 (= сѣл-), ѿ насажь 109 об. (= насѣ же), ѿбѣвєноу быти 158 (ѿбав-).

49. Відчислення оцих двох памяток до ряду північноруських діється на основі цілого ряду явищ, з яких тільки певна частина — при рівночасности інших особливостей — моглаби бути в староукраїнській мові висловом т. н. другого — ѣ — з довгого стисненого е (=і). Поява оцего переголосу звуків в українській мові відбулася тільки згодом в пізніщих добах, вже після татарського розгрому.

50. Мстиславове Евангеліє 1117 р. Юрьєво-Новгородське 1120 р., грамота Мстислава Володимировича Новгород-Юрьєвському монастирю 1128—1132 р., Тріодь Цвітна Максима Киянина (Типогр. Б-ка № 137) і Цвітна Тріодь Типогр. Б-ки № 138 становлять ту громаду памяток староруського письменства XII. в., що своїм правописом доволі тісно лучиться з памятками загальноруського письменства XI. в., отже правильним уживанням знаків — ѣ, и, ы, та браком говірних особливостей в писівні.

51. Записи XII. в.

а) МЕ. 1117 р. (л. 212 об.): „Ги бѣ оцѣ нашихѣ авраамовѣ иса | ковѣ ижковлѣ, и сѣмене ихѣ правѣ | дѣнаго. сѣподобивѣи мѣ грѣшньи | аго (л. 213) раба своего | алексоу написати сие еу | ангелиє бѣговѣрноуоумоу и хрѣстолю | бивоумоу. и бѣмь чѣстимоомоу кнѣ | зю ѡєвдору. а мирьскѣи мѣстисла | воу. вѣноукоу соущю вѣсє-воложоу а сѣоу | володимірю. кнѣзю новѣгородьскоу | омоу. иже сѣвѣрши сие

еѣаіе на блвни | іе прѣстѣи чѣтѣи влѣдчи нашеи бѣи | . даиже іемоу гѣ бѣ мѣсть свою
и наслѣ | диіе прѣтва нбѣснааго. и дѣлголѣтно | кнѣжение и съ всѣми своими аминь.

Выже братіе почитающе въ сиіе еѣаіе. а | ще кде криво налѣзе | те. то испра-
вивъ | ше чѣтѣте же ане клѣнѣте. азъ бо грѣ | шныи рабъ алекса написахъ сиіе
еѣа | іе. ѣнъ лазоревъ. прозвѣтера: —“

(л. 213. Запис золотом:) „w гѣ сѣси кн'азѣ нашего Ѳеодора. мѣ | нога лѣта
мирьскы мѣстислава: ~ | жадѣнъ псалъ: ~“

(3-й запис): „Азъ рабъ бѣжи недостойныи хоудыи грѣ | шныи. съписахъ
памѣти дѣла. црѣ | нашему и лѣдемъ оськоньчаныи еѣа | іе же бѣшетъ казалъ
мѣстиславъ къ | (2-й стовпець) назъ. хоудомоу наславоу. и возивъ | црю городоу
и оучинихъ химипетъ. бжѣ | іеюже волею възвратихъсѣ исьцрѣ | города. и съпра-
вихъ все злато и сере | бро и драгыи камень. пришедъ кыіе | воу и съконьчасѣ
все дѣло. мѣа авгу | ста. въ к. цѣноу же евангелиа сего | іединъ бѣ вѣдаіе... азъ
же хоу | дыи наславъ. много троуда подыхъ | и печали. нѣ бѣ оутѣшима добрааго
къ | назѣ мѣтвоу и тако даи бѣ всѣмъ | людемъ оугодиіа іемоу творити. слы |
шашемъ іего црѣвиіе перебувающе | въ радости и въ веселии. и въ любви. |
и даи бѣ іего мѣтѣвоу всѣмъ хрѣсти | яномъ и мѣнѣ хоудомоу наславоу. | пра-
ващи іего орудіа въ правѣдоу. | и обрѣсти честь и милость ѿ бѣ и ѿ сво | іего
црѣа и ѿ братіе. вѣроующе въ | стоу трѣцю бѣца и бѣна и бѣтго дѣха нынѣ | и присно
и въ вѣкы вѣкомъ аминь ...

б) НЮЕ. 1120 р. (231 об.) „азъ грѣшныи Ѳеодоръ напса | хъ. еѣа. се. роукою.
грѣшноу | сѣмоу мѣкоу. геургеви. въ | монастырь новоу гродоу при | курицѣ
ігоуменѣ. исавѣ іко | номѣ ... оугриньцѣ. ѡсалъ.“

в) Грамота 1128 – 1132. р. „Се азъ мѣстиславъ володимиръ сѣ дѣржа роусь-
скоу землю въ своіе кнѣжение повелѣлъ іесмъ сѣоу своіемоу всеволодоу ѡдати...цѣ
сѣмоу геургиеви съ данию и съ вирами и съ продажами ... да же которыи князь
по моіемъ кнѣжений почынетъ хотѣти ѡити оу сѣтго геургия а бѣ боуди за тѣмъ
и бѣтай бѣца и тѣ сѣтый геургий оу него то ѡтимаіетъ. и ты ігоумене ... и вы-
братиѣ доніелѣже сѣ миръ състойтъ. молитѣ бѣ за ма и за моѣ дѣти. кто сѣ ізоѡста
нетъ въ монастыри. то вы тѣмъ дѣлѣни іесте молити за ны бѣ и при животѣ и въ
сѣмърти. а іазъ далъ роукою своіею. и бѣсенііеіе полюдиіе даровноіе полѣтретий
десѣте гривнѣ сѣмоу же геургиеви. а се іа всеволодъ далъ іесмъ блюдо серебряно.
въ і. грѣнъ серебра. сѣмоу же геургиеви велѣлъ іесмъ бити въ ніе на ѡбѣдѣ коли
ігоуменъ ѡбѣдаіетъ. да же кто запѣргитъ и ли тоу данъ и се блюдо. да соудитъ іемоу
(бѣ въ) дѣи пришьствий своіего и тѣ сѣтыи геургии. — (З „Хрестоматіи по історіи
русскаго языка“ Н. Дурново, М-ва 1914 р. ст. 19—20).

г) ТЦ № 137. (л. 256). „Сѣконьчашасѣ книгыи сѣа мѣа генѣвѣм. кѣ. сѣтго апла
тимофеѣ зимѣ. а стефанъ далъ лежѣнъ. стымъ ... (вискоблено) тии. своіего дѣла
спѣениіа и всѣхъ сѣтыхъ. а лежалъ сорокъ лѣтъ. а вдалъ стымъ ... (вискоблено)
кованъ. а бѣ дѣла и бѣше маріа бѣобомзнива. и холюбива бѣмшасѣ бѣ. перебува-
юща съ страхомъ. и бѣ бѣмшасѣ по всѣ днии. а за миръ молаща аінь. а моіси
псалъ грѣшныи кнѣнинъ. а не клѣнете мене грѣшнааго и гроубаго.“

д) Евхаристійний напис на мозаіці Святомихайлівської церкви в Києві
після 1108 р. „†Пріимѣте и іадите се іестъ тѣло моє лѣвимое за вы въ ѡставленіе
грѣхов — піите ѿ неѣа вѣси се іестъ крѣвь моѣа новаго завѣта і завѣта ізлівае-
маѣа завѣ“.

52. В записях, так сказатиб класичних памяток, як нпр. МЕ., Евхарист. витри-
мується доволі послідовно давній спосіб передачі знаками ь, ѣ складового характеру
суголосих: правѣдѣнъ, — сѣподобъ—, грѣшѣнъ—, бѣговѣрѣнъ—, мирьскы, нбѣснъ—, чѣт—,
пѣс—, вѣси, крѣвь, Грам. любѣвъ—, почѣнъ—, а навіть ставитъсѣ ж=ю в словах МЕ.⁸
црѣж, лѣдемъ, а в Н.ЮЕ. роукою грѣшноу. Не обходиться одначе й без ново-
творів уподібнення в роді хрѣстолюбивъ—, з постійним обрушенням князь—.

Порівняно з записами XI. в. ми стрічаємо тільки в МЕ⁸ напис кѣіевоу поруч
химипетъ, та ТЦ. книгыи, які списав одначе кнѣнинъ, з чого виходить, що склади
старославянської книжності кы — гы — хы вже пересунулися в сторону східно-
словянської вимови: ки — ги — хи.

Повноголос находить собі вираз у всіх трьох датованих рукописах: новѣго-
род —, црѣгород —, серебр —, з рівночасним злат —, драг — (МЕ.⁸).

Для звучні памяток староруського письменства інтересні написи: братиѣ (voc. sg. = — іє, Грам.), осеньнієіє, вѣ ніє (Gr.), клѣнєтє (imperat. ТЦ. Киянина), що єсть тільки покажчиками правописного ѣ = іє = је, та є = је (клѣнєтє = клѣнѣтъ = клєнѣтъ). Написи Грам. — мирѣ състоитѣ (= — іт'), георгієви (= — іје —); Евх. Нап. — приимѣтє и їдите, вставленіє, вѣси, їзліваемаѣ — свідчать про однородну вимову знаків и і, тож: „mirѣ sostoitѣ, georgijewi“ — „priimătē i їdītē, osławlenije, wѣsi, їzliwajetaja“.

З запису Максима Киянина виходить, що він писав книгу не в Києві, тільки в іншому городі, де його кликали Киянином. З написів же: на дрѣве 156, 180 об., 1 5, вѣлєнии 165 об., привечєре 170, вѣедеме 183, очюде 184 об., прадавѣ 163 — можна вносити, що він давно звик був до іншої не київської вимови. Тим то, та ще виразним походженням цього рукопису з сербської основи [ю зам. оу; ѣи, ии зам. ѣи, и: люкавѣнаѣ 153 bis, мирю 161 об. (dt. sg.), сюдити, отѣлжчаѣ 162; ранѣи 155 об., пакѣи 157, провбразѣи 158, нѣи 161, 175 об., чѣвкѣи 172; пострадѣи 156 об., мѣлостѣи 160 об., дрєвєниѣи 173 об., поуѣѣи 176, отпуѣи 176 об.] — Тріодь цвітну Максима Киянина доводиться вважати тільки памятою письма уроженця Києва, але не джерелом до пізнання староукраїнської мови.

53. До особливих знаменних рисів південнозахідноруського (Київ, Галич, Волинь) походження староруських рукописів відносять ще уподібнення кінцевого -тъ перед -и складові — тѣи, та — тѣ + и складові — тѣи. МЕ.: оубиѣмѣи, ѣтѣи, творити ієи. потєшєтии, почѣтєтии; ВЛС.: поважаєтии 9, простилѣи и ієѣ 19, оклєвєшєтии 129 об.; НЮЕ. ази и вѣмѣ 15, почѣтєтии 24 об., протєшєтии 68 об., вѣзлюбѣи 97 об., сѣтѣрєтии 122 об., искоуѣѣи 129, вѣвѣргоуѣи 131, ієже любѣи 138 об., осоудѣи 161 об.; ГЕ. изгонѣи 20, молахоуѣи 33, ѣ роукѣи 205 об. Ці явища правопису звисні одначе вже Ассєм. Мар. і Зограф. Ев., Клоц. Глаг., Син. Псалт., Болон. Псалт. (гл. у Vondráka — Alt. — Kslav. Gram. 1912 ст. 224—5, Щєпк. — Бол. Пс. 203, Ягич. Мар. Ев. 452—6), та як такі очевидно могли перейти до найстарших памяток староруського письменства.

Дані памяток письменства XII. в. і живої мови.

54. Розглянутими вище памятками староруського письменства і мови книжної XI—XII. в. не вичерпується ще весь обєм цього письменства. З доби XI—XII. в. походить ще цілий ряд памяток письменно-творчої діяльності представників поодиноких осередків тодішнього культурно-національного життя. Тож північно-руському Новгородові присвячена письменсько-проповіднича діяльність а.-єпископа Луки Жидяти (1036—1059), від якого дійшло до нас „Поучєниє кѣ братиѣ“ в списках XIV—XV, в. — Тіровець родом і діяльністю, Кирило Тірівський позіставив в своїх словах найстарші зразки письменства західної Руси полов. XII. в. але в списках не старших XIII. віку.

55. Київська Русь має вже з полов. XI. в.: а) слова митрополита Іларіона в списках XIV—XV. в., та б) Руську Правду; в) Життя: князя Володимира (†1015), Феодосія Печерського (†1074) та св. Бориса і Гліба — з кінця XI. в. в спискові XII. в.; г) Літопись вже з к. XI. в., але в списках північно-руських — Лаврєтєвськєму 1377 р. і Іпатськєму полов. XV. в., та тільки в пізньєму XVI. в. Хлєбніковськєму спискові з південно-західної України; д) Поуку князя Володимира Мономаха дітям з поч. XII. в., заховану в Лаврєнт. Літоп. під 1096 р.; е) Патєрик печєрськѣи з XII. в., що від XIII. в. є складовою частиною північно-руського письменства; ж) Паломник Данила Мниха поч. XII. в. захований в ріжних списках з XV. в.; та з) Слово о полку Ігорєві к. XII. в. в одинокєму пропавшєму великоруськєму спискові неясного (коли не сумнівного) походження — не то XV—XVI. в., не то XVIII. в.

56. Видістати з під чужої руки — нераз дуже пізної доби — первісну мову памятки, не тільки в звучні й видозміні, але навіть в словарєві, становить чималу перешкоду в дослідах над мовою старо-українською. Тільки дорогою порівняння правопису, видозміни, словаря і складні неозначєних памяток з памятниками виразного національного походження, та з мовою старословянських памяток, можна встановити основи національної мови даної доби.

57. Загально про мову названих пам'яток письменства можна сказати, що вона в своїй основі — книжна, традиційно старословянська. Знаменні оцим перш за все всякі слова празничні, як Іларіона о законі і благодати, Феодосія ченцям, книжна частина поуки Володимира Мономаха дітям, життя святих — зложені на зразок мінейних і проложних, та книжні частини літописи. Тільки слова власного укладу, як похвала Кагану Володимеру митрополита Іларіона, власножиттєві спомини Володимира Мономаха, його лист до Олега Святославича, оповідання і прямі вислови в літописі, та Паломник Данила Мьниха в живім оригінальнім оповіданню про воскресну службу над Гробом Господнім — тхнуть вольним духом живої мови.

58. Повноголос пам'яток староруського письменства єсть першим очевидним свідомством їх східнословянського руського походження. В літописі по Лаврентьєвському спискові до 1110, та Іпатському від 1111 р. стрічаємо такі вирази: полоняникъ, полоненіи 911, полонъ 971, 988, 1106, ПВМ., золото 911, 945, 971, Деревя — Деревляне — Деревьскыи 945, Воротиславль 945, середя земли 969, схороните 971, але градокошь 862, мати градомъ русьскимъ 882, Новѣгородѣ бѣ володѣя 976, Искоростѣнь градъ 946, Бѣлаго-рода... гладъ 997, перебороти 978, череви 992, померети 997, въ корсту мороморяну схраниша 1015, муроморяными дѣсками помощена ПДМ., череве 1018, осоромяты 1071, суморокъ 1091, безперестани 1095, стеречи 1097, огородилося 1102, руцѣ и нозѣ вередихъ, переди ПВМ. — Данило Мних вживає ще слів в повноголосім складові: болонія, веревіе — верба, верещати. Під 1146 р. читаємо: веремя, свои полоть (пѣлкѣ-плѣкѣ) 1147 изволокоша, уворожиша, възворотили, 1160 оузворотившихся, възворотися; 1146 ворог, 1148 ворожду имѣти, 1150 соромъ. Взагалі повноголосі вислови переважають в літописях.

Попадаються одначе й неповноголосі форми: град, глад, схраниша — в початковій літописі, та й в галицько-волинській, нп. 6766 (1258 р.) і „Романови же пришедшу ко граду, потекши на градъ Литвѣ,... вѣдѣша... псы течюще по городищу — — — гражанѣ...”

59. Отся рівночасність повноголосих і неповноголосих висловів в книжковій мові України з найдавніших діб письменства в роді: волость — власть, об(в)олость — об(в)ласть, ворогъ 3б. 1076 — вражий 3б. 1073, золоба — зѣлыи 3б. 1073, золодѣи Ж. Бор. і Гл., морочьнии (-темний) Лавр. Лт. 6694 — мракъ, мърѣти — мерети, одерети Панд. Ант., Поволожье Новг. лт. 6724, поворуза, порокъ — пракъ (праща), хоромина — храм(ина), порозноѣ недѣлѣ ІЛ. 1156, 1162 (в Хлебн. празд —) звѣсна й живій мові сучасній в дублетах: відволож(а) — волога — відлега — вільга, вохкість; ворог — враг — вражий, веремя — времення, дерети — дерти — драти по-деречи-драчкѣ (Глух), дерево — древо, запорток — запороток, (до)золити кому чим — злий, король — крѣль — краля, мереж(к)а, мерзь — мразь (-гидь Буск), мороз — мразница (Шухевич Гуц. V. 228), морока — мрака, марево — мрево, облоко — оболонь, (о)болонь — бланяр (скляр), полотно — плахта платина, повзати — плазом, рачки — крок (в рус. корачки, окорок), теревити — потріб (по)треба, празник порзнитися, перѣд — предки, порох — прахом, сором — сорочка срати, хлоп — холоп, хороми (Шух. Гуц. V. 295) — храм(овий), хоронити — хранѣ боже, церква — церква (гуц.).

60. Не мало зразків цієї двоїстости словотворної зберіглося й в місцевих назвах України. На угорській Русі находимо ось які рівноважники:*) Szerednye — Zerennye oppidum 1455 р. (Ung), Draga... 1378, 1504, Haradisa — Hragiste 1427, 1454, Hradiszko, Hrabócz — Garabócz 1352, Mrázócz... 1408. 1430 (Sáros), Bresztó — Breztow 1436, Berezhew 1463, — Берестіє, Берестово (Нач. Лит.), Hrabocz — Harabocz 1447, Hradisa — Haradischa 1454 (Zemplén), та Berezna — Braza, Drahova (Kövesliget 3^{58/к} і Munkacs 3^{57/к})*).

З назв місцевих Галичини належать сюди: Береміани (Заліщ.) — Беремівці (Збор.) з староруського беремя (3б. 1076), Брежава (Добр.) Бережани, в Епірі Вережисті-Бережищі і Мпрежану (-Брежаны), Боложинів (Брод.)-Оболожин, Болозів (Руд. Ст. Самб.) — Блажів (Самб.), Дрогобич — Дрогомисль (Явор.) — Дорогошів (Жовк.) — Дорожів (Самб.), Мриглод (Добром.) — Мразниця (Борисл.), Морочь болота між

*) Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak Korában, B Pest 1890.

**) Mappa generalis regni Hungariae I. de Liposky, B. P. 1806 p.

Городном і Радчицями, Велесниця (Надв. Товм.) — Велеснів (Буч.) — Волосів (Надв.) з неповноголосим Волцнів (Жидач.).

61. В області переголосу шт, жд маємо ось які зразки: по нужи 911, обьча смерть 944, повѣдуче 1015, мостъ Звиженський въ Звиждени городѣ 1097, переже 1150 (406), молоджшую (414), w изѣжденьи Изяслави 1160, ѣждю 1152 (465), дожць 1146, 1148 — яким можна протиставити сучасні українські — нужда, с Жджанна (Дрогоб.), Звижень, передше — бойк. передже, молодшу, виїжджати — іжджу, дощ, та вічливий з вѣжда — -дѣливыи, Обчина — спільне пасовиско на Підкарпаттю. Усі ці форми свідчать про дійсну передачу писцем київського літопису живої вимови, яку заховав нам в Лавр Літ, і великорус суздальщини, вживши тільки під 1114 р. дожгьцю і 1124 р. бездожгье.

Брак в літописові київському XI—XII в. і галицькому XIII в. написів на — жч — з первісних — жд — може бути лишнім доказом несхіднослов'янського походження написів жч зам. жд в інших рукописах XII в.

Впевняє нас в цьому громада літописних написів: Дюрди — Гюрди — Дюрги, засвідчених дуже числено 1135, 1136, 1137, 1139, 1141, 1142, 1144, та Новгородським Гюрги — поруч загально-руського Юрии, взяті очевидно з сербо-хорватських святих пурѣи Георгии (Єории подібно до Єрина — Юрина) Юрий. Переняли цю назву переважно північноруські писці з Новгородського осередку виключно для книжного вжитку, може на Афоні, або в царгородських монастирях від книжників-сербів. Наколиб ці написи були висловом живої мови східнослов'янських писців, то ми повинні би мати ще написи: еванделиє, андел, деенна і т. п. та рожгество — рожгье, ѣжгю, дрожги — як дійсні говірні особливості деяких окаючих говорів великоруської області та західноукраїнських говірок що знають: к'істо, к'іло, г'ід, г'ілити, лед'інь — лег'інь. Міжтим східнослов'янська земля знає на півночі тільки Юрьєв, а на заході на східньому Підкарпатті: Джурів — Джурич — Джурик, а позате тільки Юра — Ір'я — Ірька, євангеліє, ан(ь)гел — ан'ел, рождество — рожство — різдво, різджа — ріща, ѣжжу — іжджу, дрожги — дріжджа — дріщі.

62. Чимало своєрідного подибуємо в назвах власних, місцевих, та похідних від них. Орина 882, Олена 955, Ольга — Вольга 945, 946, Ользинь 970, Вользинь 946, Печенѣзинь 992, Янь з Іоанніс — Jo(h)an звісно вже з Ас. Єв. „Папась Івани“ (л. 46 об), Михаль — Михайль 1074, Вручии — его 976 (Овруч), Плесковъ — Пльсковъ 1034 (Псков), въ градѣ Родьни на усть Рси рѣки 988, Поросьє — Порошане 1149, на Рши у Смолинська 1067, Рогъволодъ (варяг з замор'я), Рогънѣдъ (дочка) Рогъволодъ 980, Всеволодъ 1097, МЕ³, Игорь 945, Володимиръ — прикм. Володимиръ 980 слд., Володимиря княгини 1107, Ярополкъ — посадникомъ Ярополчимъ (dat. plur) 980, Ярополчичъ 1102, Святополчъ 1097, — ю 1102, Всеславъ 1106, Изяслави 1102, Святославъ 1100, Борисъ — Боришъ (з Борисъ) Іп. Лт. 1187, Хортичии островъ 1103, Іванка Захарьича 1106, Русинъ — Гречинъ (договори) роусьск-, Грекини 976, Микулинъ ПВМ, Госпожинъ днь ПВМ; Мистишинъ 945, Гордятинъ 945, Лѣто — на Лѣтѣ 1015, поле Лѣтское 1016; Гургевський 1072, 1091, Гургеви — Гургевци 1095, Гургевъ ПВМ., Юргя 1107; Славята 1095, Ходота ПВМ; Вяръ доплив Сану, Сутѣскъ, Червень 1097, Лучьскъ 1085, Бужьскъ — Божьскъ, Дубень, Черторьескъ 1100, Долобьскъ 1103, Полотескъ 978, 1015, (-тськъ = -цкъ), Смолинскъ 1054, Мѣнескъ 1067.

63. Цілий ряд звукових явищ, засвідчених повищими назвами літопису і письменства XI—XII в., знаходить собі рівнозначників і в сучасних назвах, що лучать таким робом живу мову з давноминулою.

А) Початкове О — назв: Орина — *Εἰρήνη* = Єрина = Орина = Юрина (Буск), подібно Осип — Єсип (прізвище), Ольга = *Helga* = "Елґа подібно як *Ελένη* = Олена, одержане з первісного початкового є-, в місцевих назвах оноді не появилось, нп.: *Olsva* — *Elsewa* — 1382, *Elsua* 1390, *Elsua* 1394, *Ilswa* 1414, *Olswa* 1474 (*Csánki* — *Mag. orsz. Zempl.*) На галицькій землі маємо: Єлиновичі біля Городилова (Золоч.) з цілим рядом Ольхов — Ольшан — по всій Галичині. В горах стрічаємо часто Ільник, Ільця — Ялин, Ялинковате, що очевидно походять від первісного іель-.

Б) Похідні: Ользинъ — Ольга, Печенѣзинъ — Печенѣгъ з рівночасним: князь — княгѣни — княжи, (грекѣ) — гречинъ — грекѣни свідчать про м'якість складів — з'и- = з'ї, що дали сучасні: Ольжин, Печеніжин, Княжин поруч з захованими твердими: — гы, — кы — в виразах: княгиня, грекиня, Рогиня (Городенка), Полкиня (Яросл.).

В) Мистишинъ, Плесковъ з первісних Мьет-, Пльск, — що дали в сучасному Мистичі (Мост.), Мистковичі (Самб.), Мстичево — Імстичево на Угор. Руси, та Псков, свідчать дещо про особлившу живучість первісних коротких $\bar{y}-\bar{u}, \bar{y}-\bar{i}$. Особливо яскраво виступає отся живучість коротких півголосих при складотворчій — р в основах: $\bar{c}r\bar{y}-$, $\bar{k}r\bar{y}-$, засвідчених назвами: *Kirva* 1307, 1436, *Creua* 1341, *Kyrwa* 1428, *Kyrwa* 1492, (=Кръв, Ung.), *Csernő* — *Cherney* 1355 *cherne* 1369 (*Zempl.* — *Csánki*), на галицькому Підкарпаттю: Чирна, Чорне (Лемки), Чернівці, Черляни — Чернилів — Чернів — Черниця — Чернихів — Чертіж — (Подністріве), Черниця біля Київця (Жид); на Україні Чернигів поруч загальноукр. чорн-, чорт-, кров-.

Г) В начальному літописові читаємо декілька разів Вольга — Вользинъ, але постійно Олегъ — Ольга — Ольгов — без приставного в-. В літописові стрічаємо також Вручи = Овруч і Рша = Орша, Лъто = Альта, з приставними самозвуками в сучасній мові.

З подібними явищами приставних звуків, або затрати початкових — стрічаємося нерідко в сучасних назвах та словах, нпр.: Артишів (Городок) — Ртищевъ, Арламів (Добр. Мост.) — Варлам, Іспас (Бук. Колом.) — Спас (Самб. Бус...), Ігровиця (Терн.) — гра, Ульвівок (Сок.) — Ульгівок (Рав.) — Львів, а в грамотах з XV. в. Ільвовъ, увесь — з первісних: весь, Львовъ, а в сучасній мові поруч з первісним: второк — вівторок.

64. Давній спосіб творення похідних прикметників від деяких імен власних з поміччу кінцівки — $\bar{y}$: Святославъ — Святославъ — Святославль, Рогъволодь — Рогволодь — Рогволожь, Борисъ — Борисъ — Боришь, Спасъ — Спашъ день 1148, Ярополкъ — *Ярополкъ — Ярополчь, Володимерь — Володимерь — Володимѣрь (городъ), а в інших випадках через кінцівки: —ов (ич) — ич, —ин — згодом в живій мові дещо змінився. Такі назви місцевостей, як — Володимерь, Домажирь, Изяславль, Ярославль, Бориславль, Переяславль, Перемиль — в сучасній мові України звучать як: Володимир, Домажир (Льв.), Изяслав-Заслав, Ярослав, Борислав, Переяслав, Перемилів. Тільки похідні відмінки цих назв в польській мові: *Zasławia*, *w Jarosławiu*, *Worysławiu* *Peręjasławiu* свідчать про первісні східнославянські: Изяславль, Ярославль, Бориславль, Переяславль.

65. Прикметники боришь, спашь з первісних Борисъ, Спасъ були зразком для, похідних назв: Брось-Бросів (Убинє. Кам. Стр.) — Брошнів (Кал.) — Оборосин (Льв.) — Лешнів (Бр.) — Лошнів (Терн.), що вийшли з первісних: Єфрос-Фрос-Брос-Брось, Офрос — Обросьн- — Обросин — Оборосин — в. р. Обросимовъ, Бросьн — Брошнь-, Лесь-Лесьн — Лешн', Лось — Лосьн — Лошн-.

Подібно утворилися прикметникові назви: Перемишль, Дрогомишль з первісних Перемышль, Дрогомышль. Сюдаж належалиб глагольні вискази — даш, їш — з первісних — даси, їси = говірне: дась, їсь, наколи вони не є вислідом загального уподібнення до — хвалиш, маєш, беш.

66. Визначну групу становлять назви від імен на — ата: Гордята, Жидята, Путята, Климята, Милята, Къснята (Новгор. Лт. I. 1196 Къснатины), Рогата, Терата, з яких пішли — Гордятин, Пугятинці (Рогат.), Милятин (Кам. Вол.), (къ—) Снятин, Рогатин, Тератин (Холм.). Первісною основою для цих назв були: Гордій, Пантелеймон, що на почві східнославянській могло дати Пант(ель, укр.) = Пжт = Пут, подібно як з Климентии вийшло Климатии — Клим, Жидислав — (польс. *Żdzisław*, пор. лит. *žena*, *žinai*, *sis* || з'има, зънати, сьсь) Жидъ, Милъ, Перемиль, Добромиль, Петро і т. п. Потомок такого Гордія, Пута, Кліма, Жида, Мила, Петра носив назвище Гордя, Путя, Климя, Жидя, Миля, Петра з відміною основ на — *jať*, та згодом дав початок якимсь Гордятиним, Путяті — Путятиним к. XI. в., Милятиним, Климятиним, Петрятиним 1136 р., та ставав зразком для назви Смольнескъ — Смолята — Смолятич, Жидислав — Жидята що дав початок поширеним на західнім поясові східнословянської землі назвам: Жидачев-, Жидичин-, Жудечево.

67. На території Схід. Галичини стрічаються: Самбір, Дземброня (Жабє), та назви місцеві староруського походження, як: Славятин (Підг.), Варяж, (Сок.), Вяцковичі (Самб.) з Вяцка-Вячєслава, з носовою вимовою: Славентин, Варенж, Венцковичі, Пантна (Горлиці) — Путна (Буковина), яка може бути відгуком еще тої доби, коли в Карпатах жили: зжбри, а на території Східного Словянства були *kuning*-и, *Sventoplъk*-и, *Venceslav*-и, *Wareng*-и, що побирали пунтовє (=мито, Грінч.) *Pfenning*-ами і *Schilling*-ами себто пѣнзи, штлязи = шаги. В людській поговорці на вид летячих гусий: „Патна

дорога — Путем дорога“ (Номис. № 328) стрічаємо тільки лише потвердження цьому.

Ще можна бачити сліди колишньої носовості у Східніх Слов'ян в українських говірних: думброва-дімброва (ліс в Убиню Камен. пов. в 80-тих рр.) з джброва; зумбела, заумбеловев (В. Гнатюк-Народні казки, Львів 1913. ст. 86, 141.) зжб=удила, гуц. трембіта (-ти) при заг. укр. труба, -іти та в назвах Конкольніки (Рогат.) — Колоколин (Рогат.), Колиндяни (Чорт.) в околиці багатій римськими городищами, тож можливо з Calendae-Calendanus, наколиб всі ці вислови не були так відокремлені. В пам'ятках письменства книжники рушили іноді слова на свій лад: ст. сл. матель — ст. рус. мятьль — *мѣтъль*, ІЛ. 1152, 1251, Крижевникомъ Тепличемъ (= *templarii*) І. Л. 1235, Гарихъ (= Heinrich) І. Л. 1252, хоча в живу мову західноукр. говорів вони перейшли пізніше в первіснім звуковім складові: мантля, генрика, темпель.

68. Громадкою деяких назв місцевих і говірних висловів в староукраїнській мові засвідчена є ще група — дл —, присуща тільки західнослов'янським мовам. Тож: Кадлубиска (Бр) — поруч з назвами Кадіб, Кадобна, Кадобівці, Седлишка (Бібр.) з постійним загальноукр. Селиск-, Радловичі (Перем.), та — бидлина, версадло, виделки, длубати-довбати, дудла поруч — Дуліби з колишнього Дудлѣби, ковалло-ковалдо, повідло, рядло, ставидло — вичерпують оце явище мови сучасної української, викликане де в чому мабуть і новітнім впливом мови польської (*zwierciadło, widelce, kowadło*).

Належить тут згадати ще про дуже інтересні останки групи *тътъ* — з очевидним слідом південнослов'янського *tut* — в виразах: Тустановичі Тустань — місцевості в нафтовій області — з первісного Тлъст-, суч. сербське тустина-товщ, суніці з*слънъц — суч. срб. суніца лісова ягода, земляника *roziomka*, та хъсти, хустка в. рус. холст.

69. Чимало інтересу для освітлення сучасної української мови представляють родові назви жіноцтва, що згадуються в літописові часто й без імені власного. Тож речення зразку: ведоша Володимирьну Офимью в Угри за короля, Янка дщи Всеволожа ІЛ. 1112, у Ростислава Рюриковича родися дщи Ефросѣньи Изморагдъ 1198 дороги камень — єсть рідші як: поя за сїя свого Романа Володаревну 1113, Ляховицю ведоша Мюрому за Давидовича Всеволода 1124, преставися Ярославля Святославлича 1124, княгини Святополчая 1125, приведе за сна свого Василкову Полотського князя, отъда дчѣрь свою Полотъску за Борисовича за Рогъволода 1143, оженися Петровною Михалковича 1155, на Рославнаго Глѣбовича приведе Белуковну князя Половецкого дщерь за сна свого 1163, умре Андрѣвна за Олгом за Святославичемъ 1167.

Усі оці назви свідчать тільки про історично українське походження галицьких назв власних типу: Марківна, Василівна, Поповичівна, даваних дівчатам — дочкам Маркова, Василева, Поповича. Вони однаке й недопускають можливості називатись жінкам на німецький зразок: Олена Марків, Марія Василів, Орина Попович і т. п. по звичці тієїже галицької суспільності. Галицьке село ще задержало подекуди — в разях потреби ясного означення особи — звичку називати людей ще й власним іменням батька, тож: Олена Марківна (Маркова) Івана, Марія Василева Миколи, Орина Поповичівна (-ичка) Василя. Староруська звичка творити родові назви від імення батька заховалася тільки на півночі у Великорусів, що до родової назви та ймення власного додають ще т-з. *отчество*. На Україні звичка ця ожила тільки під впливом великоруським, а в Галичині вона виявилася в повищій правній формі рідильного відмінка, та в назвах: царівна, королівна, попівна, титарівна. Під впливом польським-міським Галичане звикли ще величати жінок іменням мужа, навіть з польським наголосом: Іванова — Янова, Васильова, Григорова, Якубова, чому на селах відповідають по старовіцьки — Іваніха, Васи́ха, Гриці́ха, Грині́ха, Яци́ха.

70. В словнику мови памяток староруського письменства XI—XII. в можна одмітити слова, не знані старослов'янським пам'яткам: воропъ 1093 наступ бій, головня ПВМ. погорілище, гостивства Мт. Іл, гостина, заморозъ 1016, княгини 945, 1107, молвити 1097, говорити, одва 980, 988 ледви, одринъ 946 ІЛ. загорода хлів, оногдъ ІЛ. оноді, опять ПВМ. назад, отомкнути ІЛ., придушее лѣто — пришедше лѣто 1102 будуче прийдешне, рѣнь Перуна 988, студентство ночное Мт. Іл. студінь, в Іп. Лт. сумныи, топерво 988 тепер, тутънати ПДМ. дудніти, холопъ, хомякъ, цебръ, цѣжъ 997 розчина, цѣрь 946 чир до підкурювання бжолі, частити въ церкви Мт. Іл. вчащати до церкви.

Спільні зі старослов'янщиною слова, що дійшли з часів літопису до сучасності: батогъ 1093, великъ-день, воръ (= ворини, звір-звору, огорожа), вѣтрило, вѣче,

з Іп. Лт. горнець, дебель, досити (досить), дубрава (з джброва - діброва), дѣдина-казитися (гов. псоватися, заг. встектися), лаяти, молодь, мотыка, мясопуши, ночь-лѣгъ, одебелѣти, орати, отселѣ (відсіль), палица, паробокъ ПВМ. паропци, пополохъ, -ошитися, свестъ (свість), свита (-тка), свояк: сестричичъ, сокира, сорочька, становище, стрыня, студеныи, стюденецъ (студня), сыновець, теребити (ліс під рілля), хапатися, хоруговъ (хоржгы-хорунжий), черевьи (-вики), гробля 976 (гребля), (при)вабити 1097, ролья 1103=роль Кир. Тур. (рілля), сѣча зла 1016, черниця 976.

Деякі слова зі старорушини заховалися в сучасній мові тільки в похідних. Напр. дочь-дочери звисне тільки в говірній дочер та в загальному: дочка-донька-дѣня-дѣця, дочь; налѣзти ПВМ. МЕ¹. ПДМ (= найти), зістало тільки в виразові: зна-лізнѣ-ого; снятися 1097, с-ся думати 1103, сняшася Любячи — дали основу для сѣньмъ-снемъ — соньмъ (1268) сеїмъ-сойм; тезъ 1097 звисне нині тільки в вел.-русь-кому: тѣзка-одноіменник. Рівнож не заховалися в живій мові слова: подобникъ честникъ, ужиті Мтр. Іларіоном в похвалі кагану, Володимирові на зразок старосло-вянського — блаженникъ.

71. Для історії стилю книжкової мови староукраїнського письменства слід згадати про ось які особливості складні літопису: А) „добрѣ гостѣ придоша?“ пи-тає Ольга послів Деревлян — „придохомъ, княгине“ — відповідають (945), що дуже нагадує й сучасні здоровкання карпатських Бойків: „гаразд чи дійшли?“ — „гаразд, дякувати вам, а ви ці в гаразді?“ „Мы не дужи противу вамъ сгати“ 971 (поду-жати, перемогти кого). — „Кдѣ суть дружина наша“ 945. Ладимъся и смѣримся ПВМ- (поладнаємося, замиримося).

Б) Блюсти землѣ роусьскѣ ПВМ. (берегти чого, дбати про що); Не хочу ро-зути робичича 978; Руси естъ веселье питие, не можемъ бестого быти 986; въздолѣ горѣ киевскія 945 (вздовж . . . поув гори); хоромовъ рубити нашихъ 1016 (читати листа); помиловати рода моего и землѣ рускіѣ 948 (помиловати кого); не посраимъ землѣ рускіѣ 971 (не дамо в неславу, не знеславимо кого).

В) Водити, ходити ротѣ 945 (в., х. до присяги), идѣте домови, пусти домови 945, хочаше домови 948, Яневи идушю домови 1071 (= домів); на питання „куди“ відповідь в дайнику = місцевнику: възвратися Киеву 945, приде Ноугороду 978, Н-ЮЕ., посла ко Рогъволоду Полотьску 978, приде къ брату кѣеву 1078, пришедшю Лучьску 1085, воротися Турійску 1097. Дайником означається: попріай ми 978, пріа-ете ли ми всѣмъ сердьцемъ 1015 (сприяти кому), а рівнож: одолѣ козаромъ 965, о. болгаромъ 967, одолѣю сему 1027 (подолати чому), пещися монастыремъ 1074 (дбати про що), оклеветанъ бѣ къ нему 1036, кому до мене обида 1097 (кого я оби-див? Хто має до мене вразу?)

Г) Ціль означається звичайно четвертим відмінком з приіменником: иде въ Де-рева въ дань 945 (по данину, за даниною); камо идете? — по Михалѣ Тольбеко-вича 1074; ведена дщи за царевичъ за Олексиничъ Цесарюграду 1104, ведена Пе-редъслава за Королевичъ 1104. — Старословянське: прѣдваряти і сучасне: розносити, розбирати в старорушині передаване було: варихъ тя переди ПВМ., Половци землю нашу несуть розно 1097.

Д) На питання „де?“ відповідь буває або: а) місцевником одним, на зразок „ніччу“, або гірських говорів — долі, горі ріков: горѣ, идѣже естъ П. Д. Мн., зимѣ Т. Цв., або б) з приіменником: затворися Киевѣ 978, 1015, сѣде на столѣ Черни-говѣ 1024, нынѣ веснѣ ити 1103 (тепер весною), Туры Туровѣ 978, Турійскѣ суть 1097, Лоучьскѣ 1085; в Полотьскѣ 978, 1069, 1092, в Смолинскѣ 1078, 1095, въ роусьскѣ земли 1051, въ Боужьскѣ 1097, въ Боужьскѣмъ, въ Острожѣ 1100, на Долобьскѣ 1103, стати гречьскы земли на Руской з роусьскѣй на гречьской 1071.

Е) Місцевник на — скѣ (мѣ), — скѣй, вживаний часто в Лаврент. і Іпат. Літ.: Василкѣ 1097 (поруч Васильцѣ) — це один із слідів північноруської, вже велико-руської редакції давньої південноруської мови. Прикладу ради можна ще вказати восты и дани — замість погосты 947, Самовидѣць(-ець) 1074, як на сліди живої в.-рус. мови переписчиків південно-руських памяток.

В паломника Данила Ігумена читаємо: мѣсто то (о пупѣ земномъ), князетъ (о пути въ Галилею), Кандилата (о свѣтѣ святѣмъ) — з членом після слова, вжива-ним як раз в староньгородському письменстві, а навіть в живій мові билин Обонежжя.

Загальний огляд великокняжої доби.

72. На основі всіх вище розглянутих пам'яток XI—XII. в. письменства південної Русі, Київщини і на захід від Дніпра до Сяну—Буга та Карпат, належить ствердити ось що: Пам'яток староукраїнської чисто народної мови з цієї доби в нас немає; є тільки пам'ятки письменства, списані або — Українцями, або на Україні з південнослов'янських первнів з точним захованням книжкового південнослов'янського правопису, та звязаної з ним вимови. Твори власні Українців великокняжої передтатарської доби були писані на подоби мови південнослов'янської книжності.

Як писці так і письменники самохіть націоналізували чужу мову книжну тільки деякими рисами східнослов'янської вимови в правописові (§ 19.), та власної української т. є. староруської в словозміні, складні і словництві. Тим то всі пам'ятки староруського письменства перейшли як спільне східнослов'янське добро до північно-руського письменства, та в ньому заховалися здебільша до нашого часу.

І не диво, бо Новгород на Ільмені, як перший часово осередок політичного і культурного устрою Східного Слов'янства — Словен, що стали складати своє державно-культурне і національне життя під впливом рухливих купців та войовників норманського заходу, став першим лучником між Східним Слов'янством і Византією та грецькими оселями північних берегів Чорномор'я. Новгород має найстарші пам'ятки східно-слов'янського староруського письменства — слово Луки Жидяти, біблію Упира Лихого 1045 і Остромирове Євангеліє 1056 р., та цінні для місцевого говору Мінеї 1095—7. р. — Правда він скоро перестав бути осередком творення нової слов'янської державності, бо молодший Київ лежав на значно догіднішій перехрестю торгово-культурних шляхів південного Заволж'я з романо-германською середньою Європою, та Балту з Чорним Морем. Зате постійний напір південно-східних степових орд, що поуз Каспія плили з пустинних степів середньої Азії на Подунав'я, позістали Новгород з сторони, але ніколи не минав Києва. Тим то з київської доби так мало заховалося пам'яток письменства власного, та так мало дійшло до нас різних списків.

Ще менше пам'яток письменства цієї доби дійшло до нас з Волині і Галича. Постійна борня за князівства, походи в Карпати проти Мадяр, за Сян і Буг проти Ляхів, на Нарву против Ятвягів і Литви, та на Припять і праве доріччя Дніпра проти власних свояків, чи там навпаки — Мадяр, Ляхів, Литви і київських князів на Галич і Володимир, зовсім не були корисними умовинами для розвитку письменства галичоволинського. Наколиж тоді яке й було, то воно майже безслідно пропало в часі пожарів, або стліло десь в нерозсліджених ще криївках.

73. А письменства оце мусило бути значне, коли вже від половини XI. віку південна Русь—Україна може назвати письменників Якова, Іларіона, Федоса, Нестора, Володимира Мономаха, Данила Ігумена, та повеличатися обома збірниками Стягослава, Тріодю Киянина, Христінопольським Апостолом, Євангелієм 1117 р. і Мстиславою грамотою. Говорячи і думаючи про нього належить одначе все пам'ятати про його неукраїнську книжну слов'янську мову, спільну в своїй старослов'янській основі Київщині, Новгородщині і північносхідному Поволжю.

74. Спільною була не тільки книжна старослов'янська основа націоналізації цієї мови. Важніші риси східнослов'янського (-староруського) походження розглянутих пам'яток позістають одні і ті самі для всієї області Східного Слов'янства на всі чотири сторони світа від середнього Дніпра — осередку політично-державного життя Східного Слов'янства XII. в.: повноголос, заміна жд—шт, початкове о з іє, брак носових, низке тильно-язикове ы різне від високого предньо-язикового і—и, єсть при знаками староруської мовної спільності.

Але поруч з цими рисами спільноти — споріднення мови Галича — Києва — Новгорода — Володимира — Суздаля в староруському письменстві XI.—XII. в. ми стрічаємо й виразні ціхи місцевих говірок переважно новгородських, як: міну є=ѣ, ц—ч та іноді ѣ—и.

Інші появи: як звукову міну: ы—и, жг, жч—жд, г'—д', та правопису: і—и, іє—є доводиться, з огляду на деякі рівночасні сліди південнослов'янської основи, приписати як раз їй і тим робом обмежити скількість пам'яток південнозахідної Русі—України.

Навіть навпаки: південно-слов'янська правописна школа була настільки сильна, що не давала змоги писцям Києво-Галицької землі в перші два століття існування східно-слов'янського письменства засвідчити українську мову хочби такими пам'ятками

як Новгородські Минеї 1095—7 р. Перші пам'ятки письменства Київ—Галича скоріше націховані класичною одноманітністю книжкового правопису, прийнятого на території Східного Словянства, як говірними різновидностями мови Руси-України. Тільки походження пам'ятки письменства: з України, від Українця, про Україну, або для України — позістає поки що садинок певною рисою виразно русько-української національної приналежності письменного пам'ятника. Місцями складня і словарь доповняють отсю рису новими дуже цінними даними.

З цих фактів — староруської мовної спільноти і браку слідів говірних особливостей в пам'ятках письменства південнозахідної Руси XI.—XII. в. — годі одначе висновувати думку про повну тотожність мови Киіво-Галича з мовою Новгород-Владимира. Говірні особливості мови північної, засвідчені вже Мінеями та іншими пам'ятками; а ціхою південно-руського письменства цієї доби був одноманітний правопис з традиціями старословянської книжності.

IX. Огляд памяток XIII. — XIV. в.

75. Бібліографія памяток русько-українського письменства XIII.—XIV. вв.

Патерик Печерський (ПП.) Симона і Поликарпа поч. XIII. в., видаий В. Яковлевим в книжці „Памятники русской литературы XII. и XIII. в.“ СПб. 1872. ст. 85—186. по спискам полов. XV.—XVI. в.

Галичо-волинська Літопись (ГВЛ.) видана в 2-ім т. Пол. Собр. рус. лтп. в т. з. Іпатському спискові під літами 1201—1292 р. СПб. 1908.

О. Макарушка. Складня причасників в Волинсько-галицькій літописі, староруським памятнику XIII. в. (Справозданє Дирекції ц. к. Академ. Гімназії у Львові за шк. р. 1895/6 Львів 1896).

Октоїх віденської Придворної Б-ки (ВО.) поч. XIII. в., у відривках описаний А. Соболевским в „Очеркахъ изъ исторіи русскаго языка“ ст. 18—20 і С. Смаль-Стоцьким: Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus“, Wien 1886 (Sitzungsberichte der phil. hist. Classe CX, 2).

Лаврівські пергаментові Листки з XII.—XIII. в. (ЛпЛ.), описані А. Колессою в 53. т. Зап. Н. Т-ва ім. Ш. і осібно, Львів 1903.

Сюдаж зачисляють **Житіє Сави освященного XIII. в.** з Синайського монастиря св. Сави, рукопись О-ва Любителей древней письменности (ЖС.) видана під редакцією Помяловского в СПб. 1890 р. і описана 1896 р. А. Колессою в XVIII. т. Archiv-у Ягича п. з.: „Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmals Žitje sv. Savy“.

Буцацьке Євангеліє (БЄ) XIII. в. Монастиря Василян у Львові, описане І. Свенціцким в 105 т. Зап. Н. Т-ва ім. Ш. у Львові 1911 р.

Галицьке Євангеліє Георгія презвоутора (ГЕГ.) часів князя Льва Даниловича і Юрія Львовича, Публ. Б-ка в Птгр. Ф. п. I. 64., описане А. Соболевским в „Очерках“ 20—26 ст.

Евсевієво Євангеліє 1283 р. (ЕЕ.) списане з сербської основи, ркп. Румянцевського Музея в Москві №. 3168, описане Г. К. Голоскевичем в „Изслѣдованіяхъ по русскому языку“ III. 2 — СПб. 1914, рец. В. Перетца в „Україні“ 1914 IV. ст. 968.

Оршанське Євангеліє (Ор.Е.) XIII. в. Київської Духовної Академії в Церк. Археол. Музееві №. 183.

Поука ченця Георгія Зарубського (И. Срезневскій — Свѣдѣнія и замѣтки VII).

Слова Ефрема Сирина (СЕС.) з перед 1288 р. в спискові 1492 р. (И. Срезневскій — Свѣдѣнія и замѣтки VI.; А. Соболевскій — Очерки 50—58).

Євангеліє Київо-Печерської Лаври (Е. К-П. Л.) XIV. в. № 1.

Путенське Євангеліє (ПЕ) XIV. в. видане Е. Калужняцьким в Monumenta linguae palaeoslovenicae I. Evangelium Putnanum, Відень 1888.

Холмське Євангеліє (ХЕ) XIII.—XIV. в. Румянц. Муз. №. 106, описане А. Соболевским в „Очерках“ ст. 26—29.

Луцьке Євангеліє (ЛЕ.) XIV. в. Румянц. Муз. №. 112, описане А. Соболевским в „Очерках“ ст. 40—46.

Пандекти Антіоха (ПА) 1307. р. ркп. Національного Музея у Львові Ф. 48., написані у великій Святобогородичній Лаврі, описані І. Панькевичем в 124 т. Зап. Наук. Т-ва ім. Ш. у Львові 1917 р.

Бибельський Апостол (БА.) XIV. в. описаний П. Копком в „Denkschriften... phil. hist. Kl.“ т. 55, Відень 1912 р.

Уривки псалтирі і Ефрема Сирина, описані Я. Гординським в Зап. Н. Т-ва ім. Ш. т. 106 з 1911. (рец. І. Панькевича в XXXV. т. Archiv-у Ягича 1914) і т. 126—127 Львів 1918 р.

Київський уривок Псалтирі XIV. в. з дару кан. А. Петрушевича Київському Университетові — описаний В. Адріановою в Запис. Укр. Наук. Т-ва в Києві 1908 р. II. ст. 94—104.

76. Записи.

Отъ грѣшного Геѡрги
и черноризця. Зарубъ
скѣи пещеры. повѣнь
іє къ дховному чаду... с
(почат. XIII. в.)

Се пишу к те чадо моє
оузлюбленое ѿ ги.
елма же оусхотѣлъ
ієси дшю свою сѣти ство
рилъ мя ієси оубгаго ста
рця, вожа оуности твоєя
то помяни како влдка тво
рець нбу и земли сѣи тво
рець. вбразъ собою всѣмъ
дай. пришедъ ѿ толикы
власти. до нижныхъ насъ
нѣ оусхотѣ поклонити ся
цѣрю самъ сѣи цѣрь цѣремъ
ни иному властелину вла
дыка сѣи влдкамъ. ни фи
лософомъ ни красными лицы
ні любѣмымъ си.но слѣшавъ
ѿ старцы іединомъ странъ
(162) нѣ оубозѣ. и алчемъ заморь
шися. назѣ портъ носяща.
ризныи до колѣну. и вся
ческы оуморьшася само
вольствомъ к тому прише
дъ поклони прѣтую главу
свою. глава си всѣхъ обра
зъ вамъ дан. да не и мы
прѣзрѣвъше нищелюби
выи мужа ѿбнищавша Хѣ
ради. пути правящаи Хѣвы
оузыщѣмъ блгъ и чты
и оучитель погодивъ на
мъ. ты же чадо моє сла
—дѣкоіє. аще точию спсения
ищеши. а нѣ иного никоіє
го же славохотия то и ми
мо мою грубость нѣ ищи оу
читья иного си. моя бо
ти грубость доволна ієсть
сказати имже сѣсеши си
аще схраниши ієлико же ти
реку. аще ѿ бѣсъ вышивъ
ся и прѣзря мя начнеши
искати ино любѣ знати ли
цемъ оучителя. то аще и

ного грѣха нѣтвориши то и
то ти прѣзорьству гонити
начнетъ на погибѣль. дшу
нѣ си храни чадо моє сладко
іє поминаи присно смръть лю
тую напрасньство ієй. ка
ко многы вѣскорѣ вѣсхы
щаієтъ. не дадуши ни по
нѣ іединого словесе издрещи
потомже токомо что. не
— страшноіє ли то судище. и
(163) мукы различный. лю
ты бескончныи. оугото
ваныи дѣволу. и творѣ
щимъ волю ієго. и ієже по
ношѣниіє грѣшникомъ
и похулѣниіє прѣдъ англы
и чѣвкы. и оуготованы
іа блѣтыня. и прѣсто
лѣ славѣ и вѣнцы на не
бѣсѣхъ праведникомъ.
но присно имѣи си на ду
мѣ сими присно поуча
юся. вѣсели страхъ бѣи
въ срдци си. и любовь ве
ликую іаже к нему оукра
шайся паче злата и срѣ
бра. и камене драгаго
смѣрѣниіємъ добрымъ
своимъ паче. и паче ми
лостыня. помагаи ни
щимъ. заступникъ буди
— сиротамъ и вѣдовицамъ лю
бѣвъ имѣи ко всѣмъ равну
дружна тайны храни клеве
таныи же зѣло оубѣгаи. кля
твы хранися. зависти нѣ
имѣи. чюжихъ добротъ нѣ
сѣгладаи. да нѣ оусхоще
ши имъ. смѣха бѣгаи ли
хаго. скомороха. и сла то
чѣхара. и гудца. и свирца.
нѣ оуведи оу домъ свои глума
ради. поганьско бо то іє
сть а не кѣтыаньско. да лю
бѣи та глумлѣныи пога
нѣ ієсть. и сѣ кѣтыаныи при
частыи нѣ имать. дѣво
(164) ли бо то суть. всегда сли сѣ
мысци. и созваныи и ве
сѣлымъ блудьскаимъ бо то іє

сть краса и радость. бѣсѣ
щихся ѡтрокъ. а кѣтъ
нѣскы суть гусли прѣкра
снаѣ добротѣнаѣ псалты
— рѣ. іеюже присно должни
іесмы веселитисѣ. къ прѣсто
му влѣцѣ млѣвому Хѣ бѣ на
шему. стѣ. стѣ. іеси бѣ
исполнивѣи нбо и землю сла
вы твоіей. то ти драго іестъ
весѣлье. то ти прѣславнаѣ іе
стѣ ѿѣ со аныіелы нѣ совокупля
ющи. и ту же ѣтъ подаѣ на
мѣ грѣшникомѣ. то ти прѣ
дивны суть гусли. всякой
дши животь подающи и ве
сѣлье. аще ли глума ищещи
и весѣлья. и всякая вѣхы
то приємъ животворныѣ къ

нигы и поѣти сѣхъ мужъ по
вѣсти. и оучѣный и дѣла и сѣра
іаже приаша за Хѣ ба. постра
даваго насѣ ради. грѣшны
хъ. и ѡбращещи в нихъ ста
до. точны оутѣхы. ѡ стго дха
оустроены. іако же бо бчелы
ѡ различенъ цвѣтець. не
— суша оутремно неразумъ
но слово, оутремовѣ створя
юща стыдива достойны
множествомъ клѣтокъ
красныхъ. и ѡ росы нбѣи
іа напоеныѣ цвѣтца. и сморѣ
цяюща. на жалѣхъ носѣща
(165) наполняюща сласти своіей
тому слава оу вѣкы аминь.

(И. И. Срезневскій — Свѣдѣнія
и замѣтки, VII. ст. 161—165).

Запис многогрѣшного Ііева на книзі поученій Єфрема Сирина 1288 р.
(перг. ркп. Публ. Б-ки).

слава тобѣ ги въ сии часѣ .
В лѣто сѣмоіе. тѣсящѣ на
писашасѣ книгы сѣи при
цртвѣ блговѣрнаго цсря
Володимѣра сна Василко
ва. оунука Романова. бо лю
бивому тивуну іего Петрови
да аще приключиться ко
му сѣи книгы прочита
ти. то первое помяни стро
(145) ителѣ ихъ(.) написаже сѣи
книгы на спѣіе своіей дши
и чадом своимѣ Лаврѣ
нтѣ іеви. Варварѣ. да и азѣ
грѣшныи худыи Ііевѣ
ѡверзѣ сквернаѣ свой оу
ста похвалю избраника
бѣи. списавшаго книгы си
за ѡпущѣныіе іего даи іе
му ѣи бе здравѣ іе. и телеси
іего. ѡдесную тебе влѣко
стойти. совокуплену. съ
пряженицею своіею и съ
чады и судѣ млѣвѣ оу
сприіати ѡ тебе съ стѣ
— ми твоими(.) причти ихъ
гѣ во цртвѣи своіемъ съ
паси дша ихъ: ~
Сѣмоіе тѣсящѣ оу коне
чномъ родѣ бѣи мужъ в та
лѣта іему же издѣно бѣи
оу стомѣ крѣпныи Петрѣ

сѣи бѣше оу та времена
тивунѣ оу князіи Воло
димѣра(.) и бѣи оу него снѣ
именемѣ Лаврѣнтии. е
го же оуда оучити стѣимъ
книгамѣ. наказываш(е)
а'пслѣкыи заповѣдѣм(и)
на всѣи часѣ. самѣ же сѣи(и)
стройшеть сѣи кнѣгы с(ѣ)
многомѣ тщанѣем. на
вся дни милуѣ мастера(.)
О таковыхъ бо рѣч прркъ
блжнии млѣвии до сир(о)
тѣ іако ти помиловани
будутъ на судѣ. страшнѣ
(146) мѣ. и пакы Павелѣ рѣч к Се
луняномѣ блгословле
ни суть иже исполняю
тѣ писаныѣ сѣхъ кни
гѣ. ти бо нѣ оутаіени бу
дутъ прѣдѣ ѡцѣмъ мои
мѣ иже іестъ на ѣбхъ по
чиваѣ на сѣрафимѣхъ(.)
о таковыхъ бо рѣч прркъ
— Двѣдѣ. праведник(ѣ іако)
фюникѣ процвѣте(ѣ) да аще
кто не похвалитъ с(стро)ит(е)
ля симѣ книгамѣ имѣне
мѣ Петра. буди іему ѡнафе
ма. іако же Моисѣи рѣч не по
хваливѣ іего первое то же
чти сѣи книгы. написа

ієму сийа книгы худы
и надостойныи. и много
грѣшныи и чересъ силу
безаконьныи худолъ Іе
въ. пакы написа Павелъ
къ Тимофѣю будьте тѣрци

слову и оучители многа
лѣта князю Володимѣру
и княгини Волзѣ. и стро
ителю книгамъ симъ.

(И. И. Срезневскій — Свѣдѣнія
и замѣтки VI. ст. 144—146).

77. Назва Русь-Україна. В письменстві з назвою Україна стрічаємося доволі вчасно. В літописові XII. в. кількома наворотами говориться про Київщину, середнє Подніпрів'я як про Русь, руську землю, яку боронять спільними зусиллями від степовиків — Чернигівці, Куряне, Муромці, а навіть Володимирці — тож князівства на північний схід від Києва. Головним оборонним городом для Києва був Переяславль, осередок України, себ то південного окраю великого князівства Київського. Вираз цьому дає літопись під 1187 р. в споминові про Володимира Глібовича князя Переяславського „w немже Оукраина много постона“. На захід від Києва була „Оукраина Галицька“, до якої поїхав 1189 р. Ростислав Берладничич. В 1213 р. Данило „ѣха съ братомъ и прія Берестій и Угровескъ, и Верещинъ, и Столпье, Комовъ и всю Украину“ отже Побужжа, що було північнозахідною окраїною Галицького князівства = „руской землѣ“ (1219), приналежної очевидно через Мстислава Галицького до зв'язку Придніпрів'я, на яке як „на руску землю“ найшли в 1224 р. Татари. Забужжа до Судомира на Вислі було „ляшською україною“, на якій жили „ляхове украиняне“ (1268), та якої прагне здобути для себе Лев Данилович, йдучи 1280 р. з Татарвою в „землю лядську на города на вкраини“, та звідки Лестко „взялъ башеть оу него село на Вькраиници“ 1282 р.

Як назва Русь ставала з чужинецько-родової державно-політичною протягом X.—XI. в., та національною XI.—XII. в., так само назва „Україна“, як вираз державно-пограничного положення стає виринати вже з кінця XII.

78. Книжне багатство. Поликарп оповідає в Патерику Печерським про святого Григорія чудотворця, черця печерського часів Феодосія (†1071), що мав одинокє багатство в книгах, які в нього хотять красти, яких частину дає він „властелинови градскому“, решту продає на милостиню для вбогих, а останні книжки дає прошкам. Сучасниками його були. — Нестор літописець, Григорій творець канонів і гурток пізніших ігуменів та єпископів. Тож на прикінці XI. та на початку XII. віку в Печерській Лаврі було чимало книжок, крім церковно-богослужебних, у монахів.

Галичо-волинський літопис, описуючи діяльність покійного князя Володимира Васильковича (†1288 р.) згадує між іншими про численні дари цього князя книжками ріжним церквам: „у Бѣлску поустрои церковь иконами и книгами“; Святобогородичній єпископській кафедрі у Володимирі „еуангеліє списавъ... и апостолъ списа опракошь да“, „въ монастырь свои Апостолы да еуангеліє опракошь, и апостолъ самъ списавъ, и съборникъ великыи отца своего тутуже положи... и молитвеникъ да. въ єпископью Перемишльскую да еуангеліє опракошь оковано сребромъ съ женчюгомъ, самъ же списалъ баше, а до Чернѣгова пославъ въ єпископью еуангеліє опракошь золотом писано, а оковано сребромъ съ женчюгомъ... въ Луцкую єпископью да крестъ великъ сребрянъ.... въ Любомли же.... святому Георгію... еуангеліє списа опракошь, окова е все золотомъ и каменіємъ дорогымъ съ женчюгомъ... и другое еуангеліє опракошь же волочено оловиромъ... апостолъ опракошь, прологы списа кі мѣсяца, изложено житія святыхъ отецъ и дѣянія святыхъ мученикъ како вѣнчашася своєю крѣвію за Христа и мѣнеи ві. списа, и тріоди, и охтай и ермолой, списаже и служебникъ, и молитвы вечерніи и утрніи списа, особъ молитвеника, молитвеникъ же купилъ въ прѣтопопиное и да на немъ 8 гривень кунъ — — — въ Берестіи постави церковь св. Петра а еуангеліє да опракошь оковано сребромъ“.

Усіх книг 36, коли рахувати в Прологові 4 книжки. З чого батьківський зборник міг бути з початку XIII. в., протопопинський молитвеник з перед половини XIII. в., а решта з другої половини XIII. в. Оці 34 книги, писані чи то самим князем, чи на його замовлення, для історії галичо-волинського наріччя XIII. в. моглиб дати чимало вельми цінних даних.

В записові XV. в. на 42 об.—43 лл. Луцького Євангелія читаємо: „Божю млстѹю и прчтѹе богоматри се изъ сомиренѹи млксѹи бгом спасаемаго великого града лоуцка застали есмо оу сѣго сѣса на красномъ Ѣ. икѹны кованы а Ѣ. икѹны звѣнѹи. Ѣ гривеньце золотых. аї серебряных. кртѹ оузвизалнѹи. скаменьем. євангелѹе кованое аплѹ. половина прилога всмогласник вес оустав. кирил книга златоустѹ... минѣи...“ Коли міней був річний круг, та пролога 2 книжці, то в одній Луцькій кафедрі 1428 р. було одночасно 20 книг.

В дійсности цих церковнобогослужебних і релігійноповчаючих книг на Русі-Україні мусило бути дуже багато, коли в одній Луцькій кафедрі було біля 1428 р. аж 20 книг, а від одного князя вийшло аж 36 різних рукописів. До нас одначе дійшло з цієї доби XIII—XIV. в. не більше 20 рукописів, в чім чотири невеличкі відривки, та Патерик Печерський початку і Галичо-волинська Літопись кінця XIII. в.

Знаменні риси памяток українського письменства XIII—XIV. в.

79. Загальним явищем в памятках київо-галицького походження XIII—XIV. в. є перехід довгого закритого **є** (іє) в закінченнях типу — єниє — єнь, та в дайнику жен. і в місцевнику муж. і сер. роду типу сеи, сємь, у т. н. нове — **ѣ**, — **ѣнь** іє: сѣи, сѣмь.

Прикладів цьому ві всіх названих вище рукописах маємо доволі. **ВО:** спасѣнѹе 6 об, спасѣнѹю 7 об, заколѣниє 59, усыновѣниє 217 об, срѣтѣнѹе 221, въ знамѣнѹи ихъ 225 об, весѣлія 229 об, камѣнь 185 об, всѣи вселенѣи 51, о отрочати сѣмь; **Лп Л:** блговолѣнѹе, купѣль, поклонѣнѹе, поущѣнѹе, на вечѣрни; **Б.Е:** по нѣмь, о нѣи, горѣ сѣи, души вашѣи, сѣгрѣшѣниа, хоулѣниа, камѣннѣмь, камѣнь, зѣльа, пѣшь; **ГЕГ:** онѣмь, исполнѣниа, осужѣнѹе, рожѣниа, сѣдмь, камѣнь, на вечѣрни; **ЕЕ:** успѣниє, знамѣнѹе, рожѣнѹе, въ течѣниа, камѣнь, ремѣнь, пѣшь, в нѣмь, в сѣмь, в чѣмь; **ПтЕ:** граблѣниа, о моѣмь имени, при зѣмльстѹи, пѣнѣца своа, корѣнѹи, камѣнь, на студѣнѹи — гл. Калужн. XXVII—XXX; **ПГЗ:** повчѣнѹе, поношѣниє, похулѣниє, глумлѣнѹи, весѣльа, оучѣнѹи; **СЄС:** ѡпущѣнѹе, крщѣниа; **ЕКЛ:** коупѣли, купѣль 11, 18; **ХЕ:** явлѣниє 5, в очищѣни 7 об., 8 об., знамѣнѹи 7 об., вѣскрѣшѣнѹе 9 об.; **ЛЕ:** онѣмь 18 об., нѣсѣмь 20 об., горѣ сѣи 21 об., камѣнѹе 25 об., знамѣнѹе 29 об., оу купѣли 28 об.; **ПА:** камѣнь, корѣнь, перстѣнь, водитѣль, дѣлатѣль, матѣрь, пѣшь, сѣдмь — сѣмь (Панькевич 33—37); **БА:** осужѣнѹе, оучѣнѹе — вчѣнѹе, поновлѣнѹе (Копко 4—7); **Ур.Пс:** поношѣнѹе, смѣрѣниа; **УрЕфр:** поношѣнѹю, всѣи, вселѣнѹе; **К.урПс:** просвѣщѣнѹе, помышлѣнѹи хъ, скроушѣнѹи, схранѣнѹе, вечѣрниа.

Очевидно, що поява закінчень зразку — **ѣнѹе**, — **ѣмь** не виключає первісних — **єниє**, — **єм** що часто подибуємо рівнорядно з новими — **ѣ** — ві всіх згаданих рукописах.

80. Де-не-де одначе стрічаємо ще закінчення і написи можливі згодом при сучасности інших появ тільки в українських памятках, а саме: **ВО:** духовноє сиянѹи 52 об.; **ЕЕ:** за умножѣнѹи безаконѹи 71 об., обѣтованѹи (ас. sg.) ѡца моего 23 об.; **ЕКЛ:** знамянѹи 4 об., 8 bis, 8 об. (можливо що на середньоболг. основі **ѡ** = **ѣ** = **є**), та **ЛЕ:** двереомъ затворенамъ 7 об., камѣнь подасть ієомоу 47, що відповідають українським говірним: сіяннѹи (= сѣйво), умножіннѹи, обітованнѹи, знамянѹи, дверѹи, йому.

81. Другою особливістю українських памяток XIII—XIV. в. єсть: А) поява приступного **в** перед початковими — **о**, **у**, та між двома голосівками. І так находимо його в **ВО:** на вудици 56 об.; **ГЕГ:** акы вовьцѣ срѣдѣ волкѣ 32 об., за воовьцѣ — не соутъ вовьцѣ 150 об. обіч з — овьцѣ, овьцѣхъ; **ЕЕ:** вовца моа, въно (= онѣ, він), вужась, вучнкомъ, та в середині між двома голосівками: капернавумъ, симоне ивоне, дщи сивѣнова (сіонѹи), ивана, иоавана (Гол 40); **ПтЕ:** легивонѣ, радивона; **ЛЕ:** вовцамъ пастоухъ 26 об., овьцѣ, вовьцѣмъ 107, вученици 172 об., капернавумъ 11 об., легивонѣ 92 об.; **ПА:** мѣчь вострѣ, о вовцѣхъ, гѣвону, ивану (Паньк. 54).

Ор. Е: знає ще появу приставного **у** перед громадою шелестівок: оустрѣтѣниє 135; а **К. ур. Пс.** має приставне **и** в виразах: иствори, измиинѣ, яке опісля доволі часто знаменує українські рукописи.

Б) Дальша рівнолегла до згаданих вище особливостей поява є взаїмна міна початкових **у** — **в**. **Г. Е. Г:** въ вѣтрѣже днь 3 об. (= въ оутр-), вѣшима тажъко слышаша 39 (= ѡуш-), оунѣшьнѣє (вѣн -), вѣчителю 55 (оуч -), оу корабль 62 (въ кор-),

вѣрокъ житѣньи 83 об. (оур-), въпражнѣть 84 об. (оупр-), ѿ оустока (въст-) 95., въверзисѧ оуморе и не оусоумнитѣся 100 об., повѣчаитеся 104 об., въготоваита 112 въспе 115 об. (оуспе), въмръи 121 (оумрыи), ѿ оустока — на оустоцѣ 158 об. (въст-), въспѣные стѣи анѣны 167 об., 168; **ЕЕ**: у нихъ, у пустыни, упроси, узложи, уведесте — вубѣди (убѣди = переконав), въготоваємъ, въстрѣмисѧ (устремисѧ), имѣя въши (уши), въжасъ (ужас), вѣруи воу мя, вустани (въстани), възбужю (възбужю) — Голоск, 39; **ПтЕ**: оузгласи — възгласи, оузгласъ, оузможеть оу скорѣ; **ПГЗ**: повѣчѣные, вѣхы, оузлюбленое, оусхотѣль, оузыщѣмъ, оусхощеши, оуведи оу домъ, оу вѣкы; **СЄС**. оуноука, оусприйти, оу конечномъ, оу стом крщѣньи; **ХЕ**: съ вченикы 10 об., въспѣ 76 (успе); **ЛЕ**: усприйхомъ, узблагодать, оу миръ и оу мирѣ, въселися оу насъ 1 об., оуспросятъ, оупросиша 2, оуставъ 2 об., въжасиша ны, оу славу, оу весь 3, вѣчителю 4 об., оуторое оу чрево вѣлѣсти 5, оувесь (миръ — народъ) 9 об., 100 об.; **ПА**: вже, вѣныныѣ, вѣчнкомъ, (по)вѣчѣные, навѣченъ, во вѣтробоу, вѣзка врата — о оуздержанъи, въ оусхотѣньи, оустанѣѣ, оузлюбленъи, оускорѣ, оу вѣроу, оу таинѣ (Паньк. 50—51); **БА**: вѣгажати, во вѣчѣньи вашѣмъ, навчитися, не вмали, вготовають, невѣстроѣный — оуноутрѣнимъ, оукупъ, оу лице, оуставъ (въставъ), оу славу божью (Коп. 9); **УрЕф**. оузирая, уздержанѣѣ (Горд. 184, II.)

К.урПс. оузииду, оуноуши, оуздѣныѣ — вѣтвердитъ, вѣтробоу, вклонитѣся, вѣвѣмъ; **ПтЕ**. маѣ ще — лахѣрна з пропущением початковим в.

82. Іншою не менше знаменною особливістю українських рукописів цієї доби є поява **хв**, **х** на місці грецького **ф**, **ѳ**. **Б.Е**: вархфоломѣя 2 об. з рівночасними — варфол, — ѳомоу, фадѣя, назарефъ; **ГЕГ** іерифонъ 66, 101 об., амфилофѣя 156, земля нехталимля 162 об. bis; **ЕКЛ**. кварисѣ 18 об.; **ПЕ**: хрола 257; **ПА**: гѣу саваохоу (Паньк. 47).

83. Тільки деякими випадками свідчать розглянуті рукописи про рівночасність ще інших появ, можливих в українській мові, а саме: **ЛпЛ**. мають написи женихъ, помылоуи; **ЛЕ**: сьнымъ 17 об., ниви 23 об., **УрЕф**: исполнилъ еси, **УрПс**: възиграша — възискахъ (замість: възъис-, възъис-), **ЛБ**. і **ГЕГ**. знають ще дублети тысяч — тысяч.

Значно більше інтересних випадків доволі систематичної взаємної міни **ѣ** — **и** — **і** дає нам **ЕЄ**. (Голоск. 37—38), але під сильним впливом південнослов'янської основи, через **ѣ** = **е** = **ь** = **и**.

З усіх згаданих памяток одно **ГЕГ**. знає -жч — поруч з — ж — на місці старослов'янського -жд-: всоужѣныѣ 2 об², вжчагають 27¹, вжчелѣша 39², р(о)жѣный 86¹, скрегъжеть зуобы своими, ижденоуть 118 об², осоужѣныѣ 125 об², ижченоуть 169 об², вжчегъ 151 об., бездожъчыѣ 174¹.

Появу нового **оу** з первісного замкненого **о** виказує тільки **ОрЕ**: роужьствоу же бѣвшю иродовоу 15 об. (= суч. різдво).

84. Писівня записів точно означених рукописів стверджує деякі вище встановлені особливості мови русько-українського письменства XIII.—XIV. в.

Запис на Евсевієвім Євангелію 1283 р. (л. 62 об.)

Въ лѣ(то). з, џ. чѣ. ско | нечашасѧ книги | - - - сий.: мца октѣ | - - еі. днь. стаг. люкийѣа | прозвютора .: блго | словить а нѣ кленѣ | ть а кеде боудоу | кривило исправлѧ | те.: си же писало | іевсивии. поповиче | стг. ивана. азъ грѣ | шнии. ги помози | рабоу своѣмоу. ко | лисѧ женило горгн | и. князе а ѡць іе | моу в оугры ходи | ло. тогды сконча | шасѧ книги сий. (Голоскевич ст. 4).

Галицьке Євангеліє Георгія (л. 175 об.).

Въ лѣ(то) з - . - . мца фе | вварѧ въ ві. днь. въ днь | четве(к) при лвовѣ | княжѣ ньи. и сна іего юрьѣ. при и | хъ тишинѣ хвалѧ ихъ съ | доровыѣ. роукою грѣшна | го раба бжѣѣ георьгѣѣ про | звоутора. скончашасѧ | книги сий въ честь гви | собѣ на спѣныѣ, ѡ своѣго | довола. а вы господо. и бра | тѣѣ. и оци. исправлеваюче | чѣтѣте. не кльноуче. но по | минаюч(е) - - - цѣзда*) боудоу — кде опѣсѧ. хоудымъ | оумомъ грѣшнымъ простѣ | те блговѣѣѣ. аминь. аминь. аминь.:.

*) Мабуть належить читати: цѣ еда = чи наколи.

Пандекти Антіоха 1307 р. (л. 306).

Въ лѣ(то) swei. | мца іюна | въ кї. днь — мчнцѣ акоу | лингы и ѿца | оно-
фрѣа ко | нчашася къ | нигы сий. ра | боу б(ож)ью маръ—кови мнихоу. | просвою-
тероу | іемоу соущо. ве | ликыѣ лавры прчстыѣ бца | на оуспѣхъ и | спсныє дши
и | тѣлоу іего и всѣ | мѣ и троудолу | бѣзно. и хва | лоу и пѣныє въ | сылающе
ѿцю | и сноу и сѣомоу | дхоу и нына | и присно и оувѣ | кы вѣкомѣ.

а) Нове — ѣ — з первісного — є знає тільки Георгій | княжѣни, спасѣ-
ныє |, а Марко вживає українського оу = вѣ; він одначе має ще середньоболгар-
ське нѣна = нѣнѣ. Всі три писці вживають близьких переголосів грецького *προσβύτε-
ρος*: **ЕЕ.** прозвютера, **ГЕГ.** прозвотору, **ПА.** просвутеру, знаних з давен в передачі
типу: *Κορίλλος* = Куриль, Кюриль та *Ἐλενη* Олена, *Ἐλευθέριος* = Олоферии.

б) Осібняком стоїть напис Евсевія, шѣ, йдучи за сербським правописом XIII. в.,
передає основні ь, ѣ, знаками **е, о**: сконечаша = сконѣч—, кеде = кѣдѣ, искри-
вило = ись — лѣ, писало = — лѣ, князе = — зѣ, ходило = — лѣ, спираючись
ще на особливо сербське ѣ = ь = е | кеде, исеѣр — |. За слід південнословян-
ської писівні можна вважати в Евсевія ще грѣшнии — замісто — нѣи.

Рукописи неукраїнського походження.

85. З огляду на вище означені риси українського походження памяток дово-
диться відчислити з українського письменства XIII—XIV. в. деякі рукописи.

а) Евангеліє Типографської б-ки в Москві ч. 6. (Соболевскій —
Очер. 11—16 ст.) близьке своїми: — ѣниє, — ѣль — ѣть, міною іє—є, є—ѣ, паскѣ 7. —
до Добрилового Ев. і б) Лѣствицу XIII—XIV. в. Москов. Архиву Министер.
Иност. Дѣлъ № 452/920 (Соболев. — РФВ. 1884, III.) з частою появою є зам. ѣ:
бедоу 1 об., простієишимъ 4 об., обыєданиє 57 об., обретохъ 60, оуспєхъ 61 об.,
разленѣниє 64, старєишина 68, та ѣ зам. є опріч — ѣниє: безматѣжнє 25, мѣчъ
28 об.; надѣжнє 32 об., 69 об., подѣзѣмныхъ 44 об., бесловѣсноу дшѣвнѣ 48, 48
об., 53, горѣть 45 об., 52 об., 53, 57 об., та дрібними: оухѣшраниѣ 7, оухѣшраієть
36 об., відомоу-невидомоу 9, моужьскѣ 11, ништо 24, ащє 28 об., хороти 24, 39, по-
лаща 33, умачиша душоу 57 об. — иждѣхоша 83 — умачено 87, належить зачислити —
до памяток великоруських.

в) Життя св. Сави що його „воронѣ псал“ і „псалѣ попѣ поломонарь
а прозвимѣ Кохан а справѣче чтєтє а нѣ клѣнѣнѣ блѣгвите“, та яке „прочѣт аз мнѣ-
грѣшніи єромонах парѣєніє русин влѣто зрлѣ. мїѣа маа ѣ.“, із-за рівночасности появ:
зѣмн—, сѣвѣр—, надѣж—, насѣльник — і старєйш—, сеѣвєр—, изєден—, надеющ—;
влѣзующѣмъ, сѣмоушающѣмъ, оуражѣнѣ. побѣжчєноу, дѣжча, одѣжчивѣ, без-
дожчыємъ, ижчєнахоу, ижчєноутѣ, ражчєгѣся, та: ієщи, ієритикѣ, оу долго времѣ,
оупрашашє, вѣблєчємѣя, богѣвѣгодныѣ — можливих поруч з — ѣниє — ѣль, нѣмѣ —
сѣмѣ, навѣтъ з ѣблѣко -м, в західноруському рукописові, писаному правдоподібно
староруськими путниками в монастирі св. Сави, де його й читав путник Пар-
фєн 1628 р.

г) Типографське Евангеліє № 5, що знає крім: ѣниє, — ѣль, нѣмѣ,
з первісних — єниє, — єль, нємѣ також: шѣстью 6 об., 52 об., 54, нєбѣсьн —
52 об., 55 об., 58, 220, плѣмене 37, младѣньцємъ 49, пѣщѣ 55, птѣньца 71, трѣтью
125 об., 227, мѣчньимъ 127 об., сѣдмѣ 244; міну в—оу: завѣтра 74 об., нѣвѣдобѣ
75 об., навѣчиша 84, 216, 220, вѣгодыє 149, нѣзѣ умыєши — нѣ вѣмыєши 228, нѣ
вѣмыю 228, поруч з: щюдрѣ ієсть 97 об., блажѣнѣ 117, аньгюль 206 об., мамєлхѣы
198, іѣвана коучника 210 об., иѣрины 214 — виказує знаменні ціхи західноруського
рукопису XIII. в.

д) В статтях доданих до ГЕ. 1144 р. л. 229—260 л. написи: пригрѣ-
шѣниихъ 233, — ѣѣ 238 об., дѣщѣрь 234, вѣздѣжѣныє 234 об., иѣлѣни 235 об.,
пѣщѣньнѣ 237, знамѣнья 239 об., 240 об., 242, камѣныє 239 об., избавлѣныє, оумо-
вѣныє 240 об., камѣне, прѣломлѣны 242, поклонѣныє 243 bis, вѣздѣжѣныє 243 об,
bis, придѣпраздєньство, просвѣщѣньємъ 248 об., вѣзвращѣныє 249 об., вѣскрѣшѣныє
251 об., прѣнесѣныє 253 об., оуспѣныє 256, прѣображѣныє 256 об., оусѣчѣныє, по-
ложѣныє 257, вѣзнесѣныє 258 об., всѣи области 259, рівночасно з „прид тобою 231,
237, пригрѣш — 233, 238 об., приподоб — 242 об., трѣть — 234 об., нѣ=не 234,
236 об., ієтюрѣ 238, ієрмогона 247, агафонгєла (= анѣ —) 249; ієзньнѣ (= сучас.

в. рус. Оксинія, Акси́ня. Оксюша — Ксенія) 249 об., зеодѣ́сва = зевед—, Орины (= *Εἰρήνη*, в. р. Ієрина — Юрина гал. — Ярина укр.) 253, Никоулы 247, 253 об., ие-сифа 255 об., ієвѣгѣньѣ 247, ієвгыньѣ 247 об., ієвсѣгньѣ 256 об., фофилакта, фоеана 251, лаврѣньѣ 256 об. — свідчать скоріще про західно-руську редакцію цього додатку XIV в.

е) Поликарпове Евангеліє 1307 р. (Соболев. Очер. 34—39), що знаменуються частим — ѣниіє, — ѣль, — ѣн — з первісних — ениіє, -ель, -ен—, та взагалі появою ѣ на місці є, деякими випадками міни ѣ-и, и-ы, у-в, приставним в-, та міною ц-ч, з-ж (очта, обѣщничи, вѣзизаієть, ѡверзешисѧ, ложыє, вѣжложить, съжижю) належить скоріще до пам'яток, писаних на грانیці Псковської і Смоленської землі, як до Галичо-волинських.

Х. Греко-словянська звучня.

86. Книжкова передача Греками словянських, та Словянами грецьких слів дає для історії мови чимало дрібних, але мимо того цінних рисів. Згадати-б тільки назви порогів Дніпрових, Νερογάργας, Βουσεγάργέ, Τσεργιγά, Ρώσια, Ἑλγα, Γλαβ, Νέμιτσοι, Δανάτρος, Δανάτρος, Ніпρος, Ністрос грецьких джерел IX—XI і принагідного XVII в., щоби зрозуміти вагу оцих дрібних написів для історії східнословянської мови взагалі, та української в особности.

87. Передача грецьких назв словянським письменством дає рівнож немало даних для історії поодиноких мов словянських. Католики Словяне, що переняли віру від латинського Риму, переняли від нього й вимову церковних грецьких слів типу: Basilus, Gregorius, Gabriel, Theodorus, psalterium, Nicodemus, Bethlehem і т. п., взятих ще в перші часи християнства Римом від Елнів.

Південні Словяне переняли оці самі назви з Византиї не вчасніше половини IX. в., тож на яких вісім століть пізніше латинян, очевидно з сучасною византійською вимовою, що мала в старословянському письменстві ось такі відповідники грецьким церковнолітургічним назвам: ἀλάβαστρος — алавастръ, Βασίλειος — Василии, βλασφημεῖν — власфимисати (хулити), Βηθλεέμ — Вифлеємъ, Βιτлееμъ (МЕ.), Γρηγόριος — Григории, Γαλιλαία — Галилѣа, Γαβριήλ — Гаври(и)лъ, Μιχαήλ — Михаилъ, Михаль, Ματθαῖος — Матѣи, Μάτθι (МЕ), Δαβὶδ — Давидъ, -видъ МЕ., μοναστήριον — монастирь, φαλτήριον — псалтырь, Ἑλένη — Елена, Ἑλλήν — елинь, εὐαγγέλιον — евангѣлие (Мир. Ё.), εὐαγγелие, ἑβραῖος — еврѣи, σκηνή — скинія, καῖσαρ — кесарь, ἕτερος — етеръ другий хтось, κῆρυς — кинсь дань, λειτουργία — литургия, Σαμαρείτης — Самарянинъ, Πειλᾶτος — Пилать, Φαρισαῖος — фарисѣи, Χερουβὶμ — херувимъ, Λάζαρος — Лазарь.

З цєю звуковою передачею: β=в, γ=г (g), λ=л, η=и(i), ι=і(и), θ=ѳ(ф), -ηριον=ъирь, ε=є, ο, -αι=ѣ; εἰ, οἱ=и(i). — грецькі слова перейшли до староруського письменства половини XI. в., а від нього до живої мови усього православного Східного Словянства України, Великої руси і Білоруси.

88. Східнословянське письменство не остановилося одначе на переняттю готових зісловяннених назв грецьких, але під впливом живої мови повело й рушення оцих назв. Тож: Петръ, Павль, Лавръ, Гаврилъ стал скорѣ, вже на бронзових нагрудних образках (енколпіонах) великокняжої доби — значитися як: Петро, Павло, Лавро, Гаврило; в рукописах читаємо Іоаннъ = Іванъ (срб. Јован), кентурионъ = кентуриовонъ сотник; Матѣи, Матѣфѣи, Матѣвѣи; Θεοδωρъ = Федоръ, Ходоръ; Варεο-ломѣи = Варфоломѣи, Вафромѣи, Вахромѣи; Ирини = Ієрина, Орина; Ἑλένη = Олена; Евстаθιι = Евстафій, — хии, Остапии, Остап, Астапии, Астап, Стах; Евтихий = Евтухий, Евтух; Кириллъ = Курило, Кюрило, Чурило; Евдокія = Овдокия, Овдотия, Авдот'ья, Авдокия, (порівнай: тісто = кісто), Евдоха; Θομα = Фома, Хома; Εὐφροσινѣи = Евфимия, Фимия, Хима; Ἑφραίμ = Ефре(и)мъ, Офре(и)мъ, Охримъ; Εὐφροσινѣи = Офросина, Афросима, Опросина, Фроська, Приська; Γεωργίи = Юрии, подібно як з ἄγρια — аяя.

89. Зрушені слова грецькі війшли скоро до скарбици народної мови, та з неї до книжної мови, не вертаючи вже більше до первісного виду, н. п.: τὰ γράμματα — грамота; Αθανάσιος — Афанаси, Опанас; Αλέξιος — Алексѣи, Олексій, Олекса; Ἀνδρέας —

Аньдрѣи, Андрій, Яндрух, Ядрейко (Новг. лтп.); ἐξάμιτος — оксамит; σμάραγδος — изма-
рагд Іп. лт. 1198; εἰκών — ікона, образ святого; ἐλαῖον — олій; οἰκονόμος — икономъ,
економ, (в)оконом, (г)окомон; εἰς ἔτη πολλά — ісполать (на многі літа); κύρις ἔλειςιν —
кирелѣисан' 1151 (Хлѣб. кирелеисоу), керьлешъ Г. Вол. Лт. 1249, керлюш (Господи
помилуй); πολυχάνδηλον = паникадило (Дан. Ігум, Іп. Лт. 6683) многосвітич (гуцул.);
παννυχίδες — всенічна служба, всеношне, панахида — поминальна служба; παλάτιον —
палата; σκήτις — скит, місце уединення, скитатися; (τεσ)σαρακοστή — сороковіны, сорочи-
ны, поминки в сороковий день смерті, сорокоуст = сорок служб поминальних за
покійника; τήγανον — тиганъ, таган.

90. Одночасно одначе книжники, можливо що під загальним впливом народної
мови, пробували деякі імена власні перекласти на мову людovu. Завдяки цьому маємо
рівнолежники: θεολόγος — богослов (теолог — Галич.), Евλόγος — Евлогій — Благо-
слав (Серб. Болг. Чех.); Ευφροσύνης — Благомыслъ, Добромыслъ; Βασύλιος — Володи-
мир; Γεώργιος — Юрій, Земевить, Самовить (Чех. Пол.), φιλόσοφος — философъ, Му-
дролуб, Любомудр; Θεοφίλος — Боголюбъ; Θεοδώρος — Федоръ, Богдан, Божидар;
Соφία, Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη — Софія, Віра, Надія, Любов, але Агафія — Гапка, Гаська.

91. На галицькому ґрунті поруч з первісним — Лавро, Хома з Фома, Мелася
— Малашка, Маркел, Малахія, Павло, Пархим з Парфена, Федір, Кирил, Лазар, Па-
лашка, Лука, Лукіян подибуємо ще новітню перейняті з польсько-латинського календаря
назви: Тома, Мелянія, Таціяна, Анастасія, Партеній, Теодор, Теофіль, Іляріон, Теодо-
зій, Пелягія, Зофія, Евлямп, Льонгін, Амфільох, фільозоф і т. п.

XI. Особливості видозміни в пам'ятниках староруського і руськоукраїнського письменства.

92. Давна видозміна східнослов'янських пам'яток залежить перш за все від снов східнослов'янської звучні, що не знає носових звуків, та півголосі заступає самозвуками або зводить їх до глухих. Впрочім види книжкової старослов'янської мови позістають у східнослов'янській книжності, не стільки змінюючися якістю, скільки зменшаючися кількістю, та стаючи більше одноманітними.

93. Коли взяти під увагу тільки датовані записи на рукописах, та пам'ятки письменства загального значіння, то з поодиноких випадків словозміни можна скласти ось які ряди.

А) Слова мужеськѡго роду в однині *)

I. Глѣбъ князь 1068, іванъ диякъ 1073, дѣтескъ 946, гомии 1159, батя 1161, вбечь ворогъ 1185.

II. Кърчева, тматороканя, грѣшънааго иоана 1076, живота ПВМ, генѣвря ТЦ, дни априла 1103, языка руського Мт. Іл., у зяте 1141, зятя 1144, ѡ цте [тъстя] 1161, гомия 1143, у Ярышева 1149, Дмитрова дни 1179, велика дни 1187, оу тѣстя 1189, Тясмени 1190, сѣделничего своего 1230, до Сяну 1245, Уручего 1259, пламени 1259.

III. Святославу князю, великоуоумоу вѣноукоу 1073, царю нашему МЕ., коневі 988, Георгеви 1120, Яневи идушю 1071, строеви, тѣсти своєму 1128, къ зяти своєму, зятоу 1143, зятеви 1155, Гомью 1159, Иванови Воитишичю 1146, къ Тумащю 1150, ко цтю 1189, королеви нашему зятю 1151, къ королевѣ зятеви своєму 1156, Андрѣевѣ Романовѣ Ростиславичю 1173, Васильєви — лью попови 1182, зяти моему 1213, 1226, тести своєму 1227, ко отцю си 1240, къ Батыєви 1250, пламени 1259, послѣднему вѣку 1281, въ честь ѣви ГЕГ., рабоу божью марѣкови мнихоу ПА. 1307.

IV. Оубогаго старця вожа ПГЗ.

V. Г[оспод]и Б[ож]е МЕ³, блаженіче Мт. Іл., брате и свату 1193, свояче 1268.

VI. Богомъ МЕ, страхомъ ТЦ, Янемъ, княземъ, съ маломъ дѣтѣскомъ 945, передъ строемъ своимъ 1117, надъ Вягромъ 1152, великомъ гласомъ 1256.

VII. При Святославѣ князи 1076, по леду 1062, при курияцѣ игуменѣ 1120, по голуби — воробьеви 946, въ монастыри МГр., въ печерьстѣмъ монастырѣ Києвѣ, Туровѣ 1110, на княжѣ дворѣ 1113, по святомъ добромъ князи, по ѡцю 1126, къ домови возвратившуся 1213, по отци 1258, придоша домовъ 1278.

Б) В множині:

I. Игумени, половци 1101, философи, Печенѣзи 992, полкове аки борове 1103, руськыи князи 1101, монастыреве Мт. Іл., голуби, врабьеве 945, ѣнове, внуци 1126, кривитьстѣи кнзѣ 1140, суть ворозѣ всимъ намъ 1174, бѣлозѣрцѣ 1174, князѣи 1174, полци половецкыи акъ боровѣ 1185, князи пиньсѣѣи, снѣзи велицѣ 1253, уноты и мастерѣ всяцѣи сѣдѣлници, лучници, тулници, кузницѣ 1259, ровы глубоцѣ 1261, станове чиненѣ соломоу 1261, людье кацѣ 1261, конѣ поводиіи 1261, ворози избити 1261.

*) Цифри відносяться до дат пам'ятки, або літописи.

II. Сыновець своихъ 1093, мировъ, князии ПВМ., о[те]ць нашихъ МЕ., инѣхъ кметии молодыхъ ПВМ., монастыревъ 1091, всехъ мужии своихъ 1152, дни 1156, людии 1161, ѿ дновъ 1170, 1171, 1172, ѿ вѣрховъ 1175, со множествомъ половець 1184, ѿ огневъ 1261, людии 1281, ѿ различенъ цвѣтець ПГЗ.

III. Людемъ МЕ., хрѣстіяномъ всѣмъ МЕ³, Ятвяземъ 1227, крижевникомъ Тепличемъ 1235, бояромъ многомъ 1249, воємъ всимъ 1253, вѣкомъ ПА 1307.

IV. Конѣ мѣдяны 988, на половцѣ 1110, мѣсяцѣ 1116, кони дикіѣ ПВМ, созва философы вся 992, царѣ наши 945, на севѣрьскыѣ города 1183, по четьрѣ дни 1261, лучѣ великы 1265, на Ятвязи 1273, оу вѣкы ПА 1307.

V. Братіе 1076 Зб.

VI. Со инѣми князи Половечьскыи ПВМ, всѣми конци Мт. Іл., съ бояры новгородьцкыи 1148, дарми сосуды и порты и комонми одариста 1151, смоужьми своими 1174, со ятвязи 1273, съ ляхы 1273.

VII. по Половцихъ ПВМ., на конихъ 945, въ Угрехъ — Ляхохъ 1150, на пѣсцѣхъ 1151, оу Свинусехъ въ селѣ 1157, о грисѣхъ 1175, в полкохъ роускихъ 1185, при боярѣхъ 1281, на ловѣхъ 1282.

94. А) Слова середнього роду, А) в однині:

I. Студенство ночное Мт. Іл., лѣго, море 1062, єуангелиє МЕ, блюдо серебре-но М. Гр., надѣлѣнья 1167.

II. Добра ПВМ, сѣмене МЕ, црства нбсьнааго МЕ., дѣля спасения ТЦ., уздвижения 1150, наутрѣя 1253, убитья 1268.

III. Розлучѣнью 1143, духовному чаду ПГЗ., тѣлоу ПА. 1307.

VI. Имянемъ 968, озеромъ 1016, ужемъ 1147, прозваниемъ 1198, создана бѣлымъ камнемъ 1261, моужественѣмъ сердцемъ 1281.

VII. На удољнемъ мѣстѣ ПДМ, томъ лѣтѣ 1094, семъже лѣтѣ 1103, на поли рожни 1097, о съконъчаньи МЕ, въ веселии МЕ³ ни въ добрѣ ни въ лисѣ 1152, о изъбъжденьи 1160, въ нелюбьи 1279, по ѿшествиі телебузинѣ 1283, при Лвовѣ княжѣнѣ ГЕГ.

Б. В множині:

I. Знаменья 947, мѣнога лѣт[а] МЕ.

II. Злыхъ дѣлѣ 1282, дѣтии 1287.

III. Дѣтемъ Романовѣ 1211, дѣтемъ Мьстиславимъ шюрятомъ своимъ 1231, къ воротомъ 1253.

VI. Поникадѣлы 1175, круживы златыи плоскыи 1252.

95. Женського роду, А) в однині:

I. Княгини, ладыя 945, яже вѣдома и слышима земля, вѣра благодатная, гостивства велика Мт. Іл., княгини Стополчая 1125.

II. ѿ братіе Зб. 1076, рускыѣ земли 1097, печали МЕ³, какая чѣсти Мт. Іл., русьскы земля Зб. 1076, красоты такая, тоя 987, всякая вещи 1106, недѣлѣ масленѣ 1112, такая милости 1113, одиной недѣлѣ 1144, у Святослави криницѣ 1150, порозноѣ недѣлѣ 1156, тойѣ ночи 1183, всеи руской земли 1189, у тещи своя 1190, Романовѣ 1211, со всеи земли 1259, ѿ постеля своеѣ 1288, мѣнцѣ акулины ПА 1307, великыя лавры ПА. 1307, прѣстыя б-ца ПА. 1307, всякая вѣхы-сласти своіея ПГЗ.

III. Росьскѣи земли ПВМ., землѣ роусскѣи 1103, Сновьстѣи рѣцѣ ПДМ, прѣсвятѣи владычици б[ороди]ци МЕ, Ользѣ княгинѣ 1174, Украинѣ галичькой 1189, княгинѣ своіеи 1287, княгини Волзѣ СЕС, души ПА. 1307.

IV. Лодью 945, въ стоу трцю МЕ³, Володимерьну ѿфимию 1112, манотью 1147, стрыиню 1153, ѿдину недлю порозною 1162, любовь велику равну ПГЗ.

V. Княгине 945, братіе Зб. 1076, МЕ., Господо братья ГЕГ.

VI. Рукою Зб. 1076, ночью 1015, молитвою МЕ³, душею 1250, нужею 1253, со сулицею 1261, завистью 1268, во твоіеи землѣ 1279.

VII. Не въ худѣ бо и не въ невѣдомѣ земли но въ руской Мт. Іл., въ руской земли 1150, въ церкви Мт. Іл., влоды, — ѣ 945, въ любѣви МЕ., горѣ идѣже есть ПДМ, веснѣ 1110, зимѣ ТЦ., въ сѣмьрти М. Гр., оу с[вя]тѣи Софѣѣ 1126, сыночи 1152, на рѣцѣ 1185, въ воли въ татарской 1274.

Б) В множині:

I. Книгы сѣа Зб. 1076, ГЕГ. ПА. 1307, початы ГЕ.

II. Мѣногъ книгъ Зб. 1076, гривнѣ МГр.

- III. Коньчыхъ книжки сиа Зб. 1076, за моѣ дѣти М Гр., за ноги 1147.
 VI. Поволоками, срѣчьми 1151, иными хитростыми 1252.
 VII. По водохр[е]щахъ 1148, на ратѣхъ 1282.

96. Заіменникова і прикметникова відміна.

- I. Азѣ, ієдинѣ бѣ МЕ., сєсѣ 1150, 1229, кто 1174,
 II. Без одиногѣ ПВМ, ѿ тѣхъ самѣхъ 971, полѣ третия десяте гривнѣ МГр.,
 своего ему ѿца 1141, тоя ради вини 1226, ко брату си 1234, у тебе 1015, близь то-
 бе ПВМ;
 III. Соушю, всеволожю МЕ³, правѣдному 1200, противу собѣ 1016, мнѣ
 МЕ³, собѣ 1174, сєсѣ, кѣте (-тебѣ) ПГЗ, ієму сущю ПА. 1307,
 IV. На тя 1235, попустите ѣ 1268.
 VI. Апостольскими заповѣдми, смногомѣ тщаньєм СЕС;
 VII. на немѣ 1282, оу конечномѣ родѣ, оу стомѣ крщѣньи СЕС.

97. З форм двоїни: двѣ части идєта 946, вѣ идевѣ 946, сѣвкуплена тѣ-
 лома — душама — перебувающа — подающа — даєта-єста заступника русьстѣи земли,
 свѣтилника сїяюща и молящася воину, страстьтѣрпѣца Христова, кѣ нима — радуєтася
 — кѣ вама — небєсная житєля — явєстася свѣтилѣ озаряющи — христѣлюбивая
 страстьтѣрпѣца и заступника наша — покорита [imperat.] сподобита — ваю (gen.)
 (1015 о убьєніи Борисовѣ); има, вама, нама, [dat.] — она же рѣста — не быти нама
 живѣма; она рекѣста — аще на пустиши — аще наю погубиши — убиша я 1071,
 оба — обою — обѣима 1151, ѿ наю 1251; бѣ дасть побѣдоу князєма роускыма 1185,
 в. — порока 1240.

§§ 98—100 на ст. 55—57.

101. Особливости видозміни слів в памятниках русько-українського письмен-
 ства XI.—XIV. в. можна звести до ось яких громад.

А) Слова мужєського роду — зятѣ, тѣстѣ — змінюються на зразок співголо-
 сого камен —, тож: gen. зятє, тѣстє, dat. зяти, тѣсти, або на зразок путь — днь:
 gen. dat. зяти, тѣсти, дїи, або наконець на зразок конь — мужь: тѣстѣ, тѣстю —
 цтю, зятю, зятєви.

Нова назва місцева Сянѣ ІЛ. 1245 пішла за відміною сынѣ — сєну, а при-
 кметникові слова: сѣделничии, уручии (пол. XIII. в.) пішли по східнословянським
 зразкам „языка руського“: сѣделничєго, Уручєго, без заховання повних форм іменно-
 заіменникової відміни зразку: грѣшьнагѣ (= -а + ієгѣ), великоуоумѣ (= оу + ієму)
 памяток староруського письменства.

Впрочім прикметниковє: дѣтєскѣ, сѣ малѣмѣ дѣтѣскомѣ — заховує форми
 первісної іменної відміни, по якій йдуть прикметники іменного походження на зразок:
 великѣ гласѣ, малѣ дѣтѣскѣ, княжѣ дворѣ, Янѣ идушѣ, Дмитровѣ дїѣ — Дмитрова
 дни, велика дни, Янєви идушю, великомѣ гласѣмѣ, на княжѣ дворѣ

Хоча київський літопис заховує ще особливости м'якої відміни слів з шипя-
 чими в основах: царю нашєму, Янєви идушю, Иванови Воитишичю, кѣ Тумащю, то
 все таки він вже мало відрізняв мужь від мужь — рабѣ і знав форму: на
 княжѣ дворѣ — замість: на княжи, та возвратившуся з — шюся.

Рівнож не всюди заховано в літописєві м'яке закінчення орудника старосло-
 вянского і староруського письменства типу: богѣмѣ, якомѣ прѣтєставитѣся — сѣ ма-
 лѣмѣ дѣтѣскомѣ, можливо як слід пізної великоруської писівни.

102. В множині стрічаємо напис: русскѣи князи 1101 зам. русстѣи князи, подіб-
 но до: вѣ печєрьстѣмѣ монашѣрѣ 1110; навпакиж: инѣхъ кметии молодѣхъ, со
 инѣми князи Половєчьскѣми — пішли на зразок тѣхъ — тѣми, вѣсѣхъ — вѣсѣми.
 Те саме бачимо в прикметниках: снѣзи велицѣ, ровы глѣбоцѣ, станѣве чинєнѣ, людѣє
 кацѣ, якими в північноруському письменстві XIV. в. заступають властиві — велици,
 глѣбоци, чинєни, каци.

В слові Ятвєгѣ стрічаємо ще иншу появу. Множина — Ятвєзи — стала осно-
 вою для відміни: Ятвєзѣ, Ятвєзємѣ, на Ятвєзи, со Ятвєзи подібно до — князѣ, оче-
 видно від похідного Ятвєзинѣ; але лїси, лїхѣве, со лїхѣи. Очевидно, словозмінні
 основи в свідомості староруських книжників перемішалися до тої стєпени, що: рус-
 скѣи князи — кривитѣстѣи кнїзѣ, ворѣзѣ, бѣлѣозѣрцѣ, снѣзи, полковє — полци по-
 ловєцькии, мастєрѣ, тулници, кузницѣ, ровы — були однаковѣ можливими висловами
 і написами першого відмінка множини.

Наколиб це була редакція південноруська ранньої доби XII—XIII в., то можна говорити про однозвучність кінцевих: — зѣ — зи. В даному разові доводиться злучити цю появу з кінцівками четвертого відмінка: конѣ мѣдяны, на Полорцѣ, мѣсяцѣ, кони дикіѣ, царѣ наши, на севѣрьскыѣ города, по чetyрѣ дни, лучѣ великы, яким в старословянському відповідали: конѣ, мѣсѣцѣ, дикыѣ, царѣ, лучѣ, сѣверьскыѣ. А що старорущина взагалі стала вже вчасно затирати різницю між першим і четвертим відмінками множини в словах мужеського роду, зрівнюючи раби — рабы, тож можна допустити і в даному разові зрівнання князі — князѣ — князи, що вплинули на появу вище наведених висловів — написів пом. рл.

103. В родильнику множини злиття основ виступає так же часто, як в інших відмінках: мужии, людиі — людии, дновѣ, вѣрховѣ, огневѣ, що відповідають старословянським: мжжѣ, людѣи — людѣи, дньѣ, врхѣ, огньѣ.

В живій мові стрічаються ще відгуки давньої відміни — gp. рл. рабѣ у виразах: дванайцять, пять рік (Мартович — Забобон 42), з пятиро гін (Василько в. пов. — Київ, в легенді про бідну вдову: А. Афанасьев — Шамбинаго — Народ. рус. легенды, М. 1914. ст. 73).

104. В середньому родові найзамітніша затрата співголосі відміни: тѣлеси, дѣлесь, шюрятѣмъ — на місце якої виступає самоголоса відміна — тѣлоу, дѣлѣ, шюратомѣ. Характерна також міна основ в слові: имянемѣ, знамяня — з первісних: именимѣ, знамены; тож подібно до телѣтѣмъ, телѣта — имѣ, имѣне. В живій мові заховалися відзвуки давньої видозміни в орудниках множини: крильмѣ — крило, крила — крилля, та в пісні щедрівці: „з трома верхами з двома оконці“ (Головацькій — Пѣсни II. ст. 48) — оконце, оконця, оконци — оконцѣ — оконці.

105. У відміні женського роду злиття основ виступає найкраще в дайникові однини на зразках: земли, землѣ, княгинѣ — замість земли — княгѣни, що очевидно йдуть вже з основами жена — женѣ.

В родильникові ріжноматність закінчень: братисѣ, земли, земля, недѣлѣ, криницѣ, постеля своеѣ, прчтѣи, бца — стоять в очевидному звязкові з ріжною передачею старословянських: землѣ, недѣлѣ, криницѣ, постелѣ, бцѣ, які можна було передавати ріжно, залежно від: ѣ = ѣ, ѣ = ѣ, ѣ = а.

Особливо помітно це в заіменниковій відміні прикметників: какою чѣсти, красотѣ такоя, тоя, всякою, вещи — масленоѣ, одиною, всею — всею, своею — своею. Старословянське — тою єсть очевидним зразком для: какою, такою, всякою, своєю — своею, масленою — всею, та для загальноруського: доброю — вишньої.

Постепенне звуження видозмінних ріжновидностей дало в заіменниковій відміні женській sg. gen. = dat. = loc.: всею рускою земли — Украинѣ галицькою — въ рускою земли, въ воли татарської, поруч яких стрічаємо й старословянські: великѣ Лавры — Сновѣсти рѣцѣ — не въ худѣ земли.

106. В заіменниковій видозміні звертають на себе увагу: сесѣ, як здвоєний вказовий заіменник сѣ — сеи — сесѣ, заіменники власности: своего єму ѿца, брату си, що по нині живуть в болгарській мові і в гірських говорах Галичини, та особові заіменники: тобе, тобѣ, собѣ замість старословянських тебѣ, себѣ, звисні що правда й великоруським пам'яткам і говорам, але загально живі тільки в українській мові.

Сучасні говори галицькі здебільша затратили змістову різницю між сѣй — сесѣ, та той — тот, вживаючи сѣй і той = той, а в значінню староруського тѣи = тамтой. Тільки в похідних: сегорічний — то(го)річний — тогид первісне значіння сѣй — сѣй, як вказівника для найближчого (сучасного) предмету та тѣ — той для дальшого (минутого) свідчить про оцю колишню ріжноматність заіменників в мові. Рівнож тільки в похідних заховався порядковий числівник вторий в виразах: (ві)второк, півтора = полѣ + втора = полтора,

98. Зразки старословянської видозміни.

Самоголоса видозміна									
Співголоса видозміна					Самоголоса видозміна				

99. Відміна заіменника.

[illegible]

100. Словозміна.

				дад-, ид-, вѣд- іес-		тек-, хошт-		
P r a e s e n s	sing.	dual.	plur.	дамь, іамь, вѣмь си стѣ	іесмь, бждж еши егѣ	текж, хоштж течеши—еши	знаж борж іеши іетѣ	хваліж иши итѣ
				вѣ ста сте	евѣ ета ете		іевѣ іета іете	ивѣ ита ите
				мѣ сте мѣ	емѣ ете сжтѣ, жтѣ	текжтѣ хотатѣ	іемѣ іете жтѣ	имѣ ите мѣ
	imperat.	pl. dual.	1. 2. 1. 2.	даждь, іаждь, вѣждь дадивѣ та мѣ те	бжди ѣвѣ ѣта ѣмѣ ѣте	тѣци хошти	знаи ивѣ ита имѣ ите	хвали
P a r t i c i p.	praes.	act pas		дады іады вѣды іадомѣ, вѣдомѣ	сы, сжшта	текѣ хотѣ текомѣ	знаж борж знаіесмѣ	хваліж хвалимѣ
	praeter.	1. act 2. — pas		давѣ іадѣ далѣ іалѣ данѣ іиденѣ	бывѣ былѣ забьвенѣ	текѣ теклѣ (теченѣ)	знавѣ зналѣ знанѣ	хвалѣ, хваливѣ хвалилѣ хвалиенѣ
Infin. praes. Supinum				дати іасти датѣ іастѣ	быти бытѣ	тешти хотѣти тештѣ	знати знатѣ	хвалити хвалитѣ
I m p e r f e c t u m	sing.	dual.	plur.	дадѣахѣ, іадѣахѣ вѣдѣахѣ ше ше	бѣахѣ, бѣхѣ	течаахѣ	знаахѣ	хвалаіахѣ
				ховѣ шета шете		течаашета, теча [аста, -сте		
				хомѣ шете хж		течаашете, [течаасте		
A o r i s t.				дахѣ, іахѣ-іасѣ да, дастѣ іастѣ-изѣ даховѣ іасовѣ ста сте дахомѣ іасомѣ сте шѣ вѣдѣхѣ	быхѣ бы, быстѣ быховѣ ста сте быхомѣ	текохѣ, тѣхѣ тече текѣ текоховѣ тѣховѣ тековѣ текохомѣ тѣхомѣ текомѣ	знахѣ зна знаховѣ ста сте знахомѣ сте шѣ	хвалихѣ и хвалиховѣ ста сте хомѣ исте ишѣ

XII. Зразки русько-української складні XIII. в.

107. Галичо-волинський літопис дає чималу скількість речень взятих з живої мови XIII. в. Вибираєм на зразок тільки деякі в часовім порядку літ.

1201: Да луче єсть на своєи землѣ костью лечи, нєли на чюжѣ славну быти.

1209: Володиславъ княжѣтся а ятровъ мою выгналь.

1211: не єсть лѣпо боярину княжити въ Галичи, но пойми дщєрь мою за сына свого Коломана и посади и въ Галичи.

1226: Княже, даи дщєрь свою обрученую за королевича, и дай ему Галичъ, не можєшь бо держати самъ, а бояре не хотять тебе.

1231: да и дѣтемъ Мьстиславлимъ шюрятомъ своимъ, рекъ имъ — за отца ваше(го) добродѣяньє прїимѣте и держите Торцький городъ.

1235: Данилови рекъшу—не лѣпо єсть держати нашеє отчины крижевникомъ, тепличемъ рекомымъ соломоничемъ.

(тепличи — зрушенє *templarii*, подібало до Гарихъ 1252 = Генрихъ, мятель 1260 = *traktion*)

1249: Видѣвъ же Данилъ ляхъи крѣпко идуща на Василка, керълєшь поюща, силенъ гласъ ревуще въ полку ихъ... Русь тщиви суть на брань, да стерпимъ устремленіє ихъ, не стерпими бо суть на долго время на сѣчу.

1251: Данилъ возпивъ рече имъ — о мужи воинстїи, не вѣсте ли яко крєстьяномъ пространство єсть крѣпость, поганымъ же єсть тѣснота, деряждєє обычаи єсть на брань.

1252: што хто приемлєть себѣ дерьжитъ . . . не чини има милости . . . время єсть хрєстьяномъ на поганѣхъ яко сами имѣють рать межи собою.

1254: мнѣ еси учинилъ неправду а себе еси погубилъ, аще бы Левъ и людєє мои сдѣ былъ вси, то уразъ велїй быша земли сеи учинилъ и градъ съ ачєсь прїятъ бы былъ.

1255: Сыну прїими отъ насъ вѣнецъ королевства . . . рать татарскєє не прєстаєтъ злѣ живущи съ нами, то како могу прїяти вѣнецъ безъ помощи твоеи . . . помощь имѣти ти отъ папы.

1257: якоже премудрый хронографъ списа якоже дѣбродѣянья въ вѣкы святятєся . . . правдою обѣщахєя отцю си королеви Угорьскому, не могу послушати тебе, яко срамъ имамъ и грѣхъ не исполнити обѣта . . . сына ми поими ко дщєри, держите и у тали, а нынѣ городовъ нашихъ хочете, а мы занъ терпимъ, а гладомъ измираємъ . . . пришлю къ тобѣ Романа и Новгородцѣ, абы пошелъ ко Возвяглю оттуда и къ Кыеву.

1261: оже естє мои мирници срѣтєте мя. а кто не срѣтитъ мене тѣи ратнѣи мнѣ . . . оже естє мои мирници розмечѣте же города своѣ всѣ . . . Василко, розмєчи городъ . . . прислалъ мя Бурундай, велѣлъ ми городъ роскопати . . . твори повелѣное тобою . . . їдѣ молви горожаномъ, а быша ся передалъ . . . Костянтине холопе, и ты другїи холопе Лука Иванковичю, се городъ брата моего и мои, прєдантєся . . . си же слова молвивъ, и потроичи мєча каменѣмъ доловъ . . . Поїдѣ прочъ, аже будєтъ ти каменємъ въ чєло, ты уже не братъ еси брату своему но ратнѣи єсь ему.

1262: о господинє, людєє кацѣ се їдуть за щиты со сулицами, а конѣ съ ними поводнїи.

1268: свояче, соимевѣся. — а азъ радъ, и порекоша себѣ снемъ въ Тернавѣ. И посемъ Василко поиде къ соньмови до Тернави . . . къ соньмови не шли . . .

Не бейте же ся съ ними близъ, попустите ѣ во свою землю, ольны поидуть роздѣлившеся тоже бѣтятся съ ними.

Согрѣшилъ есмь много передъ Богомъ и человекъ, ты княжи, а земля ти спасена.

Се ми здѣ близъ мене сынъ мой Шварно а другіи господинъ мой отецъ князь Василко, а тѣма ся ему утѣшивати.

Хотѣлъ быхъ снятися съ тобою абы тутю и Воишелкъ былъ . . . приславъ ко мнѣ Левъ а быхомся сняли, а не боися ничегоже.

Куме, напѣмся, и начаша пити.

1274: Дѣти нашѣ видѣлѣ, оже рать стоить за горою, пара идетъ изъ коней, а пошлѣте люди добрыи съ нашими татары, ать усмотрятъ што будетъ.

1277: оже поидемъ къ Новугородъку, а тамо уже татарове извоевали все, поидемъ кдѣ къ цѣлому мѣсту.

1279: Ятвязѣ прислаша послы своя къ Володимирови тако рекуче — господине княже Володимере, прѣхали есмь къ тобѣ отовсихъ Ятвязѣ, надѣючись на Богъ и на твое здоровіе, господине, не помори насъ, но перекорми ны собѣ, пошли, господине къ намъ жито свое продаютъ, а мы ради купимъ, чего восхочешъ, воскули, бѣли ль, бобровъ ли, черныхъ ли кунъ, серебра ль, мы ради дамы.

Подъ твоимъ господомъ избиты мое людье, любо твоимъ повелѣніемъ или иного, ты вѣдаеши во твоеи землѣ, повѣжъ . . .

Безъ лѣпа ти ся прить, а самъ ти избилъ твои люди . . . увѣдаися съ нимъ, великъ бо соромъ возложилъ на тя, а сложи съ себе соромъ свои.

1281: брате, Богъ рци буди отместникъ твоеи соромотѣ, а се я готовъ тобѣ на помощь.

Строю мои, радъ быхъ и самъ съ тобою шелъ, но нѣколи ми — їду господине до Суждаля жениться а со собою поймаю немного людѣи, а се вси мои людье и бояре Богу на руцѣ и тобѣ, а коли будетъ любо, тогда ними поиди.

Радъ ти быхъ помоглъ за твою соромоту, но нелзѣ ми, занялѣ нами татарове.

Братъ ти тако молвить: наряжаися самъ и лодье наряди возитися на Вислѣ, рать будетъ у тебе завтро.

Братья моя милая Руси, потягнѣте за одно сердце.

1282: брате, сложимъ съ себе соромъ сеи, пошли возведи Литву на Болеслава Володимире, добрыи княже, правдивыи, можемъ за тя головы своѣ сложити, коли ти любо, осе есмь готовы.

Ты насъ возвелъ, да поведи ны куда, а се мы готовы, на тѣ есмь пришли.

Сыну мой Юрьи, не ходи самъ съ Литвою, убилъ я князя ихъ Воишелка, любо восхотятъ мсть створити.

1287: брате, видишь мою немощь, оже не могу, а ни у мене дѣтии, а даю тобѣ, брату своему землю свою всю и города по своѣмъ животѣ, а се ти даю при царихъ и при его радьцахъ.

Такю и гораздо, оже еси далъ, мнѣ подъ нимъ ци искати по твоємъ животѣ, а вси ходимъ подъ Богомъ, абы мѣ далъ Богъ и своимъ мочи изволадѣти въ се время.

Се же, брате мой, Володимиръ далъ ми землю свою всю и города, а чего восхочешъ искати по животѣ брата моего и своего, осе же ти царевѣ, а се царь, а се азъ, молви со мною што восхочешъ

А братъ ми Левъ и Мьстиславъ и сыновець ми во здоровьи ли? — Господине, добри вси и здоровѣ и бояре и слуги.

Се лежю въ болѣсти, а братъ мой придалъ ми еще болѣе болѣсти мнѣ еще живу сущу, а онъ роздаваетъ города моѣ и села моя, ольны моглъ по моемъ животѣ роздавати.

Брате, ты мене ни на полону ялъ, ни копьемъ мя еси добылъ. ни изъ городовъ моихъ выбилъ мя есь, ратью прешедъ на мя, оже сяко чиниши надо мною; ты ми братъ есь, а другіи ми братъ Левъ и сыновець мы Юрьи, азъ же у васъ трехъ избралъ есмь тебе одного, и далъ ти есмь землю свою всю и города по своемъ животѣ а при моемъ ти животѣ не воступатися ни вочтоже, се же есмь учинилъ за гордость брата своего и сыновца своего далъ есмь тобѣ землю свою.

Господине брате, земля божия и твоя и города твои, а я надъ ними не воленъ, но язъ есмь во твоей волѣ, а даи ми тя Богъ имѣти аки отца собѣ, и служити

тобѣ со всею правдою до моего живота абы ты, господине, здоровъ былъ, а бол-
шая мѣ надежда по тобѣ.

1288: Господине строю мои, Богъ вѣдаетъ и ты, како ти есмь служилъ со
всею правдою своею, им-ль ты есмь аки отца собѣ, абы тобѣ сжалилось мое служ-
бы, а нынѣ господине, отецъ мои прислалъ ко мнѣ отнимаетъ у мене города, что
ми былъ далъ Белзъ и Червень и Холмъ, а велить ми быти въ Дорогычинъ и въ
Мѣлницъ; а бью челомъ Богу и тобѣ строюи своему, даи ми господине Берестіи,
то бы ми сполу было.

Хотя быхъ ти, рци, братъ мои тотъ вехоть соломы далъ, того не давай по
моемъ животѣ никомуже.

Ты же ми братъ, ты же ми отецъ мои Данило король, оже мя еси пріялъ
подъ своѣ руцѣ, а что ми велишь, а язъ радъ, господине тебе слушаю.

1282: Не даи ми Богъ того учинити, оже бы мнѣ пролити кровь неповинную,
но я исправлю Богомъ и благословеньемъ брата своего.

Сыновче, оже бы ми ты не былъ на томъ пути и не слышалъ ты, но ты самъ
слышалъ гораздо, и отецъ твои и вся рать слышала, оже братъ твои Володимиръ
далъ ми землю свою всю и города по своемъ животѣ при царѣхъ и при его ряд-
цахъ, а вамъ повѣдалъ, а я повѣдалъ же: аже чего еси хотѣлъ, чему еси тогда со-
мною не молвилъ при царѣхъ? а повѣжь ми то, самъ ли еси въ Берестіи сѣлъ
своею волею, ци ли велѣніемъ отца своего, абы ми вѣдомо было, не на мя же та
кровь будетъ, но на виноватомъ, а по правомъ Богъ помощникъ и хрестъ честныи,
я же хочу правити Татары, а ты сѣди, аже не поѣдешь добромъ, а зломъ пакъ
поѣдешь же.

Жалую рци Богу и тобѣ, зане ми, рци, еси по Божѣ братъ ми еси старѣиши,
повѣжь ми, брате мои, право, своею ли волею, сынъ твои сѣлъ въ Берестіи, ци ли
твоимъ повелѣніемъ? оже будетъ твоимъ повелѣніемъ се учинилъ, се же ти повѣдаю,
брате мой, не тая: послалъ есмь возводитъ Татаръ, а самъ пристраиваюся, а како мя
Богъ разсудитъ съ вами, а не на мнѣ та кровь будетъ, но на виноватомъ, но на
томъ, кто будетъ криво учинилъ.

XIII. Загальна характеристика мови пам'яток письменства XI—XIV. в.

108. На основі розглянутого матеріалу письменства XI—XIV. в. приходимо до висновку про незначний вплив живої народної мови на мову книжну Руси - України в ту добу. Пам'ятки письменства русько-української землі цієї доби знаменні перш за все одноманітним правописом т. н. руської редакції, без особливих рисів нарічезовірних. І так, коли великоруські та західноруські пам'ятки носять на собі виразні ціхи свого національного походження в писівні, то українські здебільша не мають таких ціх. Є це наслідком очевидної більшої книжної освіченості Русинів - Українців, завдяки якій вони могли краще задержати правописний канон від менше вишколених, але за те більше народних книжників - писців північної і західної Руси. Найкращим доказом цьому є писці — Євсевій 1282 р., Простен і Кохан Житія св. Сави, та писець Євангелія Верковича, що, не будучи гораздими грамотіями східнословянськими — не стали ними і під впливом сербським, перемішавши основи правопису русько-українського (Євсевій), західноруського (Простен і Кохан), та великоруського (Єванг. Верк.) з сербським.

109. Не мало впливала на одноманітність правопису русько-українських пам'яток і основна різниця між вимовою русько-українською та книжною старословянською.

А) Коли йти за старословянською вимовою знаків ϵ - іє - ѣ , і - и - ь , о - у - ы - ѡ , то для України дуже легко задержати ϵ - іє - ѣ , бо зелень, земля, сѣло, дѣвѣ носѣ — в його мові не можна заступити написами на зразок: зѣленъ, зѣмля, село, нозе, його вислови близькі в даних випадках до написів: зелѣнь, земля, сѣ'ло, дѣвѣ' носѣ'.

Б) В групі і - и - ь Українець рівнож відрізняє йотаційне свійство і в написах: Івсифѣ, іелень, іаковѣ — від основного гострого и в написах: хвали'ти'і, пи'сани'іє, чѣтени'іє, храни' — хрѣнь. У великорусів і білорусів це и було високим і з йотаційним відтінком, який тільки збільшав піднебінність попередніх шелестівок до виразних: chwal'it'і — chwal'it'ь — chwal'ic'ь , pisa'it'je — pisa'it'ьje , czyt'it'je — czyt'it'ьje , chra'it'і — chra'it'ь . Тим то належить пояснити в пам'ятках нерусько-українського походження постійне хвилювання в уживанні групи: і - и - ь .

В) В рядові: о - у - ы - ѡ між пам'ятками східнословянськими XI—XIII. в. ніяких видимих різниць немає. Основна, так сказатиб, потенціальна різниця була тільки в живих мовах — північноруській і південноруській — староукраїнській, з яких перша наближала постійно оба кінці ряду о - у - ы - ѡ до нових: $\text{мы}^{\text{о}}\text{ю}$ - мою , $\text{бо}^{\text{у}}\text{ро}^{\text{а}}\text{да}$, $\text{мо}^{\text{ѡ}}\text{ло}^{\text{а}}\text{дой}$, а друга заховувала первісні: мыю , борода , молодкій , наближаючи основне о дещо до у : $\text{бо}^{\text{у}}\text{ро}^{\text{а}}\text{да}$, $\text{мо}^{\text{у}}\text{ло}^{\text{у}}\text{дкій}$, а первісне ѡ , ь слів яблѣко , дрѣва , блѣха , слѣза — в гірських говорах до ы - и : яблыко , дрыва , блыха , слиза - силза .

110. В основному рядові самозвуків а $\frac{\text{е}(\text{ѣ})\text{и}(\text{ѣ})\text{ь}(\text{ѣ})}{\text{о} \quad \text{ы} \quad \text{ѡ}}$ староукраїнська мова не знала ніяких перемін на зразок північноруського переголосу е - о : з'ел'ень - з'ел'он , брѣза - б'ер'еза - б'ер'оза , крім загальних типу: влькъ - чрьмьны - жльтыи : - шлькъ . Зате в північно- та західноруських пам'ятках виступає нерідко переголос основних: же , че , ше , ще — в жо , чо , шо , що .

Сказане можна засвідчити деякими прикладами з новгородських, псковських та інших рукописів. Тож до зах.-рус. Життя св. Сави додамо з Празників на крюках новгородського письма XII—XIII. в (Моск. Типогр. б-ка № 152) ієгожо 49, альпидефоре 24 об., досточюдне стефанъ 68, къ ієанѡу 77 об., хрста бага 80, (під крюками).

Євангеліє Верковича (Пуб. Б-ка Гн. I. 99 описане А. Никольским в Рус. Фил. Вѣст. 1894 кн. IV.) великоруський список XIV. в. з середньо-болгарського первня мішаної болгаросербської території знає: вечоръ, врачей, бѣчолъ, скръжотъ, жонъ, тожо, хошомъ, къ номѡу — жалая, единачадъ, давидава — проко-женихъ, носыщны, коко — облицѡнъ, ноце его, пославшаво, драгого;

Єванг. XIII. в. (М. Тип. Б-ки № 71. докаполѣи 28 об. ѿнофонта 165.

Апост апрак. новгор. XIV. в. (Москв. Синод. Б-ки № 24) аплѣ ижо во ієрѣмѣ 3 об., автомана 31 об., ностасѣи 38 об., словословѣи 39 об.;

Часосл. XIV. в. (Публ. б-ки О. п. I. № 2) оканьныи плоти 42, всвѣтѣ твоюмъ 88, ѡ чертага свогого 107 об.;

Пчела XIV. в. (Моск. Арх. Мин. Ин. Дѣль 370/820) аврипидъ 5 об., къ ака-мноу 14 об.;

Єванг. а пр. XIII.—XIV. в. (Рум. Муз. № 108.) кака чтоши 79 об., мѣглитъ 105 — медлащю 105 об., аныѣль 106 об., 116, одосную 106 об., зооуши 2 об., 13 об.; зооути 64 об., зооушани 121 об., 123 об.;

Часослов XIII. в. (Публ. Б-ка Q. П. I. 57): прастронѣиши нбѣсъ 11 об., недостанаго 62 об., маташа жребии 90, толда 101 об., ны ты гѣи 107, бѣ мои цѣю моуи 115, въ доумѡу гѣи 150, апустолы 204 об., мѣтъ твая 127, распрастранилъ 134 об., ѡпоущана соутъ безакония 151, безакония моѣи 171 об.

111. Поруч з отсими виразно північно- чи там західноруськими тож неукраїнськими появами стрічаємо в неукраїнських пам'ятках східнослов'янського письменства XIII—XIV. в. ряд звуково-правописних особливостей, спільних пам'яткам усіх трьох східнослов'янських письменств. Нпр. (Новг. Празн. МТБ-ки № 152) усърѣтение 88; (Єв. МТБ-ки № 7) не оупрошаєтъ мене 24 об., усретниє 165; (Ап. а пр, МСБ № 24) благовѣдну бѣи. 11 об.¹, 19 об.², плотивгоды 24²; (Часосл. XIV. в. П. Б. О. п. I. № 2) зорямі вогненами 27 об., рѣка вогнена 27; Єванг. Верковича: оупроси, оупрашахутии, оукоусити, всоумнитися; Новгород. Парамійник XIV. в. (Рум. Муз. № 1364): въ дворѣхъ твоих оусели 37 об.

В області міні ф-х, ѡ-в стрічається таки декільки інтересних рівнолежників: Єванг. читаннях XIII—XIV. в. (Рум. Муз. № 108) ієоутоуфѣи (євтихѣи), ѡ вивсаиды 108 — при загальноруському Матѣи (=Мат'вѣи, Мат'вій, Матій), ерофѣи — мамелхѣи, фѡмы 8.

XIV. Памятки канцелярсько - народної мови.

112. Бібліографія.

Акты относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, т. I. (1361—1598) СПб. 1863; до 1500 р. 41 NNo.

Я. Головацкій. — Памятники дипломатическаго и судебно-дѣловаго языка русскаго, Львів 1867. (Науковий Сборникъ Гал. Рус. Матицы).

П. Житецкій. — Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія, Кіевъ 1876., ст. 353—359.

Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV-ѣка, изд. А. Соболевскій и С. Пташицкій, СПб. 1903.

А. Крымскій. — Украинская граматика, т. I. вып. 2, ст. 420^a—420^p, 501—507, 524—545. Москва 1908 — надруковані 43 грамоти XIV—XV в.

Н. Дурново. — Хрестоматія по исторіи русскаго языка I. Мва 1914.

В. А. Розсвѣ. — Значеніе грамотъ XIV и XV вѣксѣ для исторіи малорусскаго языка, Кіевъ 1907.

———. Изслѣдованіе языка южнорусскихъ грамотъ XIV—¹/₂XV в. (Кіев. Унив. Изв. 1913 скт.), початок монографіи про мову українських грамот, як вступ до критичного видання збірки українських грамот, підготовленого автором.

А. Шахматовъ. — Изслѣдованіе о языкѣ новгородскихъ грамотъ XIII и XIV вѣка (Изслѣдованія по русскому языку, т. I СПб. 1885—1895).

113. Грамоти:

1371 р. Галицького старости Оти Вятславу Дмитровскому, писана Грюдковичем (Міський архив у Львові, ПСГ. No 23, Кримський 420^a).

1378. Хоньки Васкової Дядьковича Івану Губці, писана Костьком Болестрашицьким в Перемишлі (Ставропигийський Музей у Львові, ПСГ. No 24, Крим 420^β. Дурново ст. 43).

1378. Володислава Опольського на маєтність Бохурь біля Перемишля Ладомірові Волошинові, писаи Костьком Поповичем Болестрашицьким (Музей Чарторийских в Кракові, ПСГ. No 16, Крим. 420^б. Дурн. 42 ст.).

1386. Михайла Івановича застав села Черепина біля Львова Осташкові синові Григорія Давидовського (збірка Павліковського у Львові, ПСГ. No 25, Кр. 420^є).

1388. Йорука Новгородсіверських бояр за вірність князя Давида Дмитрієвича королеві Ягайлові (Музей Чарториских, ПСГ. No 6, Кр. 503).

1391. Воеводи перемиського Фебруна затвердження уппа — продажі між Фанасієм владикою Перемишльським і Яшком Іспрувським (Б-ка гр. Красінських в Варшаві, ПСГ. No 26, Кр. 420^ξ).

1393. Старости Гнѣвоша у Вишні дільниця між Ходька Лоевича синівцем Волчком і панею Ходьковою з дітьми і зятем Ключом (Б-ка Оссолінських у Львові, ПСГ. 27, Кр. 420^η, Дурн. 45).

1398. Староста галиц. і снятин. Бенко стверджує запис пана Герваса стагривен жені Варварі (Б-ка гр. Тарновського в Дикові, ПСГ. 28, Кр. 420^η, Дурн. 45).

1400. Воеводи львівського Мацини ствердження купна с. Шидлова п. Ключом (Б-ка Оссолінського у Львові, ПСГ. 29, Кр. 420^θ).

1400. Князя Александра Патрикеевича Стародубського присяга на вірність Ягайлові (Публ. Б-ка ПСГ. 48, Кр. 507).

1401. Старости Петраша Галицького рішення спору між Кундратом Бореничем і Васьком Мошенчичем (Б-ка Павліковського у Львові, ПСГ. 30, Кр. 420 і).

1404. Бискупів Мацья і Офанасія перемиських з радою оречення в спорові між королем Ягайлом і Ядвигою Отиною Пилецкою за місто Тичин (Музей Чарторийських, ПСГ. 31, Кр. 420 х).

1409. Старости галиц. Яна Щькотского засвідчення продажу с. Тристанця Колі Далюєвському (Б-ка гр. Тарновського в Дикові, ПСГ. 49, Кр. 524).

1412. Старости Львів. Івана Сремского поділ Сулимова між Прибка Хмеля і Войтка Сулимівського (Архив в Несвіжі, ПСГ. No 50, Кр. 525).

1418. Старости галиц. Михайла Буцацького про заміну селами між Маргаритою Росовою і Іваном Тучняком (Б-ка гр. Тарновського, ПСГ. 32, Кр. 527).

1421. Старости львів. Івана Сремского рішення спору за Білку між Яном Білецьким та Іваном Лопатичем (Б-ка гр. Красінського, ПСГ. 33, Кр. 526).

1424. Чернигів. кн. Швидригайла грамота на Косів з Монастирем на Гуцульщині Владу Драгосиновичеві (Муз. Чарторийських, ПСГ. 20, Кр. 529).

1424. Стар. Галиц. Михайла Буцацького ствердження купна—продажи між братами Ходьком і Жчюржем Головенчичами Перероськими (Б-ка Оссолінського у Львові ПСГ. No 34, Кр. 529).

1424. Стар. Ленька Зудечовського розграничення маєтностей між пп. Юрковським і Івашком Борсницьким (Кр. 531).

1445. Князя Швидригайла Чоботам на маєтности писана в Луцьку на приказъ Оедька Каньцлѣрего (Румянц. Муз. — Крим 536).

1446. Кн. Андрея Володимировича завіщання маєтностей своїм дітям і жінці, писане по церковно словянському київпечерським старцем Пахнотієм (Румянц. Муз., Крим. 542).

Полов. XV. в Грамота ніби князя Льва Даниловича 1292 р. на маєтки Лаврівському монастирю (Крим. 420 л).

1451—4. Злагода між „паном' Іаном' Буцацким' ись Литвинова.. ис паномъ Михайломъ Канцлѣремъ Александра воеводинымъ предъ княгинею Илияша воеводиною и предъ ихъ пани молдавский“, якою вони „сѣтокмилися и оусѣ мерзязки есми пустили мимо ся и не имаемъ тыхъ мимошодшихъ дѣлъ и мерзязокъ поминати на вѣки“, писана „у Самборѣ мѣсяця августа у третій день“ (E. de Hormuzaki — Documente privitoare la istoria Romanilor II² Cu unu apendice documente slavone 1451—1517 de dr E Kałuźniacki București 1891 ст. 660—1).

1454. Князя Швидригайла на землі пану Ходькові писана в Луцьку на „приказ пана Оедков кальцлѣревъ“ (Б-ка Красінських в Варшаві, ПСГ. 22, Крим. 537).

1459. Кн. Семена Александровича київського грамота на маєток Єремі Шашкові, писана в Прилуці за Дніпром (Крим. 543).

1464 Добриня Мисютич в Острозі продає князю Івану Острожському маєток (Акты Юго — З. Рос. I. ст. 291 — Бібл. Оссолінських у Львові)

1467. Лариона ігумена Пересопницького заміна маєтком з Яновичем (Архив в Несвижі, ПСГ. No 13).

1483. Олизара Кирдієвича маршалка волинського запис с. Доросина Спаському м рєві в Краснім біля Луцка (Холм. Ев. 153 об., Кр. 538).

1487. Йогож запис десятини з Серник свят. Спасу (Холм. Ев. 205, Кр. 539).

1493. Княгині Анни Слуцької з сином Семеном ігумену Троїцького м-ря (Акты I. ст. 296—7, Архив уніатских Митрополитов в Синоді СПб.).

1496. Князя Юрія Жаславського в Берестю на проданий маєток на Волині пану Семену Олизаровичу (Акты I. ст. 297—8, Румянц. Музей).

Мова грамот XIV—XV в.

114. Нову ступінь в розвитку мови письменської творять грамоти і всякі урядові письма, мова яких опирається перш за все на щоденній бесіді людській. Коли мова пам'яток письменства XI—XIV в. була вповні книжною, перенятою з чужого письменства для виразно означених церковних цілей та потреб деяких суспільних груп, а мова грамот і актів судових та горожанських була призначена для всіх — тож ніч дивного, що мова грамот мусила бути для всіх зрозумілою, отже — звичайною буденною мовою. Через те між мовою книжною XI—XIV в. та мовою

грамот XIV—XV в. не має родового (генетичного) зв'язку, єсть тільки природний зв'язок — місця, та послідовний — часу.

На основі цих взаємин годі твердити про походження мови грамот полов. XIV в. від мови книжної XIII—XIV в., або про часове наступство в письменстві одної мови за другою. Обі мови розвивалися на Русі-Україні майже зовсім незалежно одна від другої з давен, що можна було вчасі прослідити на поодиноких записах русько-українських памяток письменства XI—XIV в., а ще краще можна це бачити на правнодержавних актах північної і західної Русі кінця XII—XIII в.

Історики мови доводиться тільки ствердити факт старшої і численнішої появи памяток письменства на книжній мові XI—XIV в., та переходу традицій цієї книжної мови майже до найновішої доби під видом дещо націоналізованої церковно-слов'янщини. Грамот південно-руських з виразними ціхами русько-української мови поки що не має з XI—XIII в., дійшли-ж до нас тільки грамоти з половини XIV в., на основі яких можна скласти образ живої народної мови того далекого часу.

Одинока зв'язь між мовою книжною і грамот є писівня, що в книжну мову вносила деякі риси народної звучні, а в мові грамот XIV—XV в. старається стати ще виразницею усього словозмінного багатства і словаря людвої мови. Але й в грамотах русько-українська писівня не стала на природній основі — звучні народної мови, тільки традиційно задержала всі знаки русько-слов'янського письма. Оця писівня стає очевидним об'єднуючим лучником між обома осередками письменської творчості Русі - України: церковно - національною і суспільно - державною, але не виразом питомої звучні української мови.

115 Завдяки традиційній одновидності писівні отсих ріжних діб XI—XIV в. і XIV—XV в., та поодиноких земель Східнього Слов'янства — витворюється нова видимість східно-слов'янської письменської одности. В обох випадках оця видимість одности спирається на чужих ненародних первістках національного письменства — а саме: на книжній мові XI—XIV в., та на писівні народної мови XIV—XV в.

З другого боку одначе й сама мова грамот XIV—XV в. не могла не піддатися значному впливові книжної традиції, особливо в видозміні. Тож ненаціональний правопис і готова книжно-граматична традиція старослов'янщини накладають на народну мову грамот особливіші знамена сучасного письменства, так сказатиб — піднімають народну мову з низів буденщини до висоти книжної і тим робом до певної міри піддержують зовнішній зв'язок між національними письменствами всіх трьох руських народностей.

116. Крім цього народня мова грамот певної доби ставала свого рода зразком для пізнішніх діб, отже новою традицією, незмінною формою, бо сама вона була тільки перекладом готових юридичних форм, чи то первісно — Сходу, чи то згодом — Заходу. Першим прикладом такого ненаціонального походження правної форми староруських актів єсть договори Русі з Греками, зладжені на зразок византійських актів; а дальшим грамоти новгородські XII—XIII в., західноруські XIII в. і галицькі XIV в. Тож до ненаціональних — правопису і кинжної основи граматичної, долучається єще правний шаблон, що незмінно переходить з канцелярії до канцелярії, з доби на добу.

Все те є тою шкаралушою, під якою доводиться глядати слідів живої мови народної навіть в памятках, складених первісно цією мовою.

117. Знаменними рисами мови грамот українських, писаних на Україні українцями єсть: А) поява нового ѣ на місце стиснутого е: 1371 — истворѣньемъ, полѣпшѣнье Пѣтръ; 1378 ХВД. умышлѣньемъ, успѣнье, благословлѣнье, нарожѣньѣ; 1378 ВО. — умышлѣньемъ, княжѣнья, нарожѣньѣ; 1388 — нарожѣнья, прилюблѣние; 1391 — умышлѣньемъ, потвержѣнье, нарожѣньѣ; 1393 нарожѣньѣ; 1401 — выведѣнье, 1454 потвержѣнье.

Місце напису оцих грамот — Галич, Перемишль і Луцк, тож західні окраї української мовної області.

Б) Зате перехід стиснених о, е в у, ю є значно більше поширеною рисою українських грамот, присущою не тільки в галицьких взагалі, але й в грамотах наддніпрянської України: 1378 ХВД. — торговля, Двурьсковичъ, (Мунастырь, Нѣстюръ — належать до ряду переголосу грецьких о, е на слов'янській основі); 1378 ВО. — Кракувський, божьюмъ; 1391 — Испрувському, у Бышкувскуи граници, по божьюмъ; 1393 — мазувшанинъ, по божьюмъ; 1398 Бечка: чтюнъ, своюи, на своюмъ; 1400 Мацини — чтюнъ, кунъ, кундрать; 1401 Кундрата; 1409 — Далюєвському, 1412 ружства, пол. XV в.

ніби Льва — по нюмъ; 1459 Прилука — всюи, всюмъ, унъ; 1493: отсюль — от-туль — потуль — оттоль

В) Третьою характерною ціхою українських грамот є взаїмна міна у-в та вставне, або відсутнє в, 1371: вжиткове, вжити, у вѣки, вѣ его брата уздали: 1378 ХВД. уздала, у вѣки, Ларивона; 1378 ВО. вчинили, взозрѣвши, Ладомирови; порівняти до цього: Ладичин = Владичин, ся се = вся все (Горохолина Богородч. пов.); 1391 узоздрятъ, ужитки, уздалъ, 1393 узоздрятъ; 1404 вутрие; 1409 уздали, у тои; 1412 по узнесеніи; 1418 уздал; 1421 со усѣмъ, узяли есмы, у пятокъ; 1445 вгорского; 1464 вотчину; 1493 врядилъ; 1496 усхочетъ, на вѣжитки.

Г) Із співзвуків найзамітніша поява х на місце грецького ѿ — ф: 1371 Ходко, Хѿдор; 1378 Хонька, Ходорови, Ходько, Федуть; 1386 МИ, ходковѣ; 1388 Хвороща, Хома; 1391 1393 Ходько; 1398 Бенка — Хроль; 1400 Мацини — Ходоро; 1424 Швидриг. Чернигів, — Ходосова; 1446 Пахнотіи, 1454 Ходька.

Ся поява міни ф — х в живій мові замітна й в давній передачі німецьких слів, нпр. Reifen (обруч) звучить в говірнім галицьким як рихва; а навіть іноді на місце нового дзвінкого ф замість тихого в перед тихою, напр. хтѳрий — вторий (записано автором 1908 р. від старенького міщанина з Адамів передмістя Бережан).

118. Деяка частина оцих появ спільна й мові західноруських грамот. Міна у-в, приставнє в звісне грамотам: + 1341 князів Кестутя і Ліборта торунським купцям на торгівлю з Луцьком — у Торунъ, (Крим. 532); 1350 Евнутія, Кестутія і Любарта: оу Холмѣ, оусхочетъ, узяти, передъ вѣгорьскимъ королемъ (ПСГ. 46 Дурн. 39); Полоцька грамота Витовта 1383 Карачовському (ПСГ.17); оу Каменецком повѣтѣ, где упадаєть Морашка оу Морахву; 1386 Федора Данилевича (Кр. 501. ПСГ: 9) у Луцьку, усхочетъ; 1387 Панка слуги королевого (ПСГ 12) — оусемъ, оу суботу; 1400 Александра Патрикѣвича (Кр. 507, ПСГ. 48) — у возера.

119. За те не знають західноруські грамоти у ю на місци стиснутих о, е, тільки декуди мають о на місце е, та міну е—ѣ, нпр.: 1350 вѣльми, 1383 Витовта: Карачовському, ведомо; але — всим (и), Стрынов рог — очевидно під впливом місцевої вимови назви; 1387: десяторо, кажко, ещо, ведомо оусемъ, последнее, порозтве. хве, двесте, на грамоте, завеситою, подѣлеты, по Михайлове дни; Луцька 1388 Федора Данилевича (Кр. 502, ПСГ. 10) — Еско, верно, изменит, привесили, пѣчяти; Судемирська 1389 Князя Семена Лыгвени: освящины, милеишии. коруне, сведоцво, Ядвизе; Житомирська 1433 грам. Швидригайла (Крим. 534, ПСГ. 21): на рецѣ Семеновце сеножатми, реками, по Ленкове животѣ, на преде, вграде Житомири; Луцька 1438 Швидригайла (Кр. 535) — нинейшим, у повете, слеси, с пасаками, с сыножатми, Мышце, променити, подѣ детми, двема копы, сведоки, Самашковъ.

До сих особливостей західноруських грамот належить зачислити ще передачу литовсько-полського g (г) знаками — к, гк, кг: 1350 влькѣрта: 1387 Скиригкайла, Скиркгайла; 1433 Швитрикгайло; 1438 Швитрикгайлъ.

З розглянутих західноруських грамот тільки в обох грамотах Федора Данилевича 1386 і 1388 (ПСГ. 9 і 10, Крим. 501 і 502) читаємо: осподарь = господарь, звісне в цю добу й новгородським пмяткам.

120. З писівні західноруської перейнято до українських грамот спосіб для означення звука г через кг: 1388 кгирдивид; 1424 Швидригайла — Швитрикгайло; 1445 Олкирдович; 1446 Олькирдовича; 1454 Швитрикгалъ, Олькирдович; 1487 Мкирдеевич.

Рівнож неукраїнського походження є написи в обох волинських грамотах — Луцькій 1454 та Пересопницькій 1467 і Прилуцькій 1459: Луц. у повѣте, на рецѣ на Стыре, среками, сведоки: Прил. лесами, рекою, реки тоіе, над Нестромъ, в себе, сеножатми, дети, у Прилуце за Днепромъ; Перес. вечно, променил, старосте, с сеножатми, з лесы, имену, двесте рублевъ, старосте луцкому, маєт вѣрнути, про лепшую.

Новгородсіверська грамота 1388 р. дає дуже інтересний зразок перенятої живцем з польського первня ріжнотності: тонъ листъ, тонъ исный (ніби зручене: ten), во вшитки часы, славнему, како кеды, голдованіє. В західно-руській грамоті Володислава Ягайла 1394 сі полонізми найшли собі вираз в писівні: вѣликий, зѣмль, верный, задерѣвеккии, зѣмлянинъ, при томъ всѣмъ, всѣго, зѣмли руское, тымъ лепѣи и вернѣи, намєстѣкомъ, сѣму волѣнъ продати, дѣсятью, лесомъ, Пѣтра.

121. З особливостей українських грамот, що можуть знаменувати й західно-руські, але в даному разові є тільки появами української мови, належить назвати переголос е в о: 1391 і 1393 пришодѣши; можливо що цей вислів появився подібно

до — пришолъ 1424 Мих. Бучац. Впрочім волинські грамоти Швидригайла 1424, Луцька 1454, Пересопницька 1467 і українська Прилуцька 1459 знають: 1424 будущої, 1454 неотпушоую, жонѣ; 1459 урожонымъ, жонѣ, чомъ, жону; 1467 иковичм, ѿчичвѣ; 1483 кровны; 1493 до сосны до наше, нашего сосонья, старины ваше, на чомъ, ничего, Гиковичомъ (dt. pl.) але — поченши; 1496 Бѣлошовъ, съ сычомъ, жона, прирѣжоньи. Все це явища оперті на уподібненню (=звуженню різноманітності) видозмінних форм: добр — будущ — чорн — жолт — жон —, або на захованню первісних основ: крѣв — кров —, заступлених згодом польським крѣв —.

122. Особлива любов писця грамоти 1424 Ленька Зудечов. до і зам. и: сімъ лістомъ, іли, колі, розѣхалі, граніцю, закопалі, люди, рубаті, паствіті, свінеї упушати, свѣдці былі, прі, приложілі — може бути відгомонам передачі місцевої вимови, яка ще й нині в Перемиському й по Сянові знає вислови на зразок: читаті, писаті.

Зате передача глухих ѣ, ь голосівками о, е, в галицькій грамоті 1418 р.: Бучацекии, кажедому, услышите (3 sg.), земляны, Марегорѣтою, Мерекорѣтою, землею, со весѣми ужитѣки, вѣкы вѣченѣѣ, Тученяк, Куропотеники, изевѣка, земеского, Галицекии, Грабовецеки, Волочеко, Медынескии, свѣдоцествѣ, на перевоѣ Матѣки, Иваноко, Воитоко — єсть тільки відгуком південнословянської правописної традиції, але не висловом живої мови, що передавалась іноді близькими до живої вимови написами: 1493 очичѣ, сосонья — сосонье, Спаський; 1496 будетъ потребѣ (=потріб) в галицьких говорах), живуть, мають, рѣчками (=суч. річка).

123. Міна и ѣ в українських грамотах XIV—XV в. майже не подибується, бо відокремлені випадки не слід вважати загальним виразом звучні і писівні. ВО., сѣрѣками; 1386 МІ. черепыне; 1393 Гнев. познавами; 1459 немалимъ, отчизни; 1483 Доросын; тільки 1496 ближнии — ближнихъ єсть висловом злиття різних основ.

124. У словозміні стрічаються форми, звісні нам вже з письменства XIII—XIV в. На особливу увагу заслуговують тільки: в зах. Полоцькій Грам. 1383 Витовта — кожному, та в Луцькій 1454 Швидригайла — кожному, а в Прилуцькій 1459 р. — съ тоєю рѣкою.

Прочі відмінки заступлені ось якими зразками:

А) Одинна: II. рускоѣ землѣ 1371, еѣ 1378 ХВ., Опольскоѣ, тоѣ земли 1378, Рускоѣ земли 1393, другоѣ нашої землі 1404, Матѣки божіѣ 1418, Господы нашеє старцевѣ 1445, влдчця нашеа бѣа и приснодѣвы Маріа 1446, тоє отчизни 1459, стѣе прѣтоє 1467, волинское земли 1467, 1487 всеє ярины — дне 1386, Пѣстынѣ 1424, каньцлѣрего 1445; 1464 Маршалко князя Ивановѣ острожского; 1493 до тоѣ сосны, до сосны до наше до старое монастырское, подлѣ Ивановскоѣ дороги, старины ваше, тоѣ землі.

III, VII: тои 1378 ВО., Григореві 1386, Ядвизѣ королици Польскої 1388 р., у Теребовельский волости 1393, по стомѣ Михаилѣ 1398, на Войтку Сулимовскомъ 1412, по Прибкове сестре по Алжбѣтѣ 1412, у влости у Львовскої 1421, у влости Снятинскої 1424, Швитр.; на всихъ 1493.

IV. панюю 1418.

VI. исъ земею 1371, волью 1400, 1409, с землюю — подѣ нашью пѣчатю 1409, тим манастиремъ 1467; за тими соснами 1493, зо всимъ 1496.

Б) Множина: I. вшитци сусѣде 1371, бояры 1378 ХВ., девяносто 1398, продкове 1459, которые люди — сѣножати 1496.

II. єхъ, всѣхъ трии 1371, инѣхъ добрыхъ 1391, з обудвухъ сторонѣ 1459.

III. дѣтемъ — 1378 ХВ.

IV. села вшитка 1393, за нашѣ предѣкы пол. XV. в.; тыи чѣтыри члѣки 1467.

VI. людьми — 1378 ХВ., трими сѣлци 1378 ВО., своєми крылошаны 1391, сполми — рольями 1424 Шв., съ старцы 1446.

В) В двоїні — два хресты серебряная 1393, дву копу 1400, со двѣма сынма 1378 ХВ.

Г) Час минулий твориться постійно через зложення діеприкетника (—лъ) і слова єсмь — єсми (1464, 1496). Прилуцька грамота 1459 має ще форму: будетъ хотѣв — для вираження будучини з поміччю минулого діеприслівника і слова — буду. Подибуються однак і вислови для минулого часу без помічного слова: 1493 — ѣжчивалъ, рядилъ, не чинили, рекли ітп.

XV. Про мову памяток XVI—XVIII. вв.

125. Описи рукописних збірок з українським матеріалом переважно XV—XVIII. вв.

Владиміровъ П. Обзоръ южнорусскихъ и западнорусскихъ памятниковъ письменности XVI—XVII в., Киевъ 1890. (Чтенія в Истор. О-въ Нест. Лѣтоп. IV.) Чимало интересного находится в йогожъ праці: „Докторъ Францискъ Скорина“ Спб. 1888 ст. 15—34.

Соболевскій А. И. Замѣтки о малоизвѣстныхъ памятникахъ югозападно-русского письма XVI—XVII. в. (з москов. 6-к 8 рукописів. Чтенія в истор. О-въ Нест. Лѣтоп. 1895, IX. 1—24).

Крыжановскій Г. Рукописныя евангелія кievскихъ книгохранилищъ, Киев 1889.

— Рукописныя евангелія Волин. Епарх. Древлехранилища (Волин. Истор. Археологическій Сборник I. ст. 1—75) Житомир 1896.

Бугославскій Г. К. — Волинскія рукописныя евангелія и апостолы XVI—XVII. вв. (Труды IX-го Арх. Съѣзда II. ст. 277—307) М-ва 1897.

Описи важнішихъ бібліотек Пегрограда, Москви, Вильна — названі в Лекціяхъ А. И. Соболевского і свящ. І. М. Смирновимъ: Указатель описаній славянскихъ и русскихъ рукописей отечественныхъ и заграничныхъ книгохранилищъ, Сергіевъ Посадъ 1916.

Житомир: Перетцъ В. Н. — Отчетъ объ экскурсіи Семинарія русской филологіи въ Житомиръ 1910 г. (Кiev. Унив. Изв. 1911 IX, X, XII).

Катеринослав: Перетцъ В. Н. — я. в. въ Полтаву и Екатеринославъ (Кiev. Унив. Изв. 1911. II.).

Камянець Под.: Сѣцинскій Е. протоіер. — Опись предметовъ старины Музея Подольскаго Церковно-историко-археологическаго О-ва.

Київ: Петровъ Н. И. — Описаніе рукописей Церков.-археологич. Музея при Кiev. Дух. Академіи, Київ 1875—1879 I—III, (Труды Кiev Дух. Акад. 1874—8).

Петровъ Н. И. — Описаніе рукописныхъ собраній находящихся въ г. Кievъ (Чтенія ОИ. Др. 1892, 1897, 1904 і осібно: I. Собр. м-та Макарія, Мѣлецкаго м-ря, К-брат. м-ря, К. Дух. Семинаріи; II. К.-Печ. Лав., Михайл. м-ря, Пуст. Ник., Выбуди, Флор., Десят. церкви; III. К-Соф. Собора.)

Маслов С. — Рукописи Софійської Катедри в Киіві (ЗНТ-ва ім. Ш. т. 72 ст. 122—140 р. 1906). Огляд українських рукописів з приводу III-го т. Опису Петрова з відривками передмови Решетилівського Евангелія Симеона Могили 1670 р. (ст. 125—7) та зразками мови 2-гої полов. XVII. в. (ст. 136—140).

Масловъ С. — Описаніе рукописей Истор. О-ва Нестора Лѣтописца (Чтенія в'истор. О-въ Нестора Лѣтописца XXI) К. 1909.

Масловъ С. — Обзоръ рукописей 6-ки Импер. Университета св. Владимира, Киев 1910.

Требін О. — Матеріяли до історії української мови з рукописів XV. в. київських бібліотек (Записки Укр. Наук. Т-ва в Киіві 1910, VII).

Яворскій Ю. А. має готовий опис власної дуже цінної збірки рукописів, переважно з Галицького західного Підкарпаття і Закарпаття

Львів: Калужияцкій Е. І. — Обзоръ славянорусскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ бібліотекахъ и архивахъ львовскихъ, (Труды III. Археол. Съѣзда въ Кievъ) 1877.

Kętrzyński W. — Katalog rękopisów b-ki Zakładu narodow. im. Ossolińskich, 1881—1898.

Перетцъ В. Н. — Славянскія и русскія рукописи 6-ки Оссолинскихъ въ „Отчетъ о занятіяхъ во время заграничной командировки“ 1907 (КУИЗв. 1907 XII. ст. 8—17).

Свѣнцицкій И. С. — Церковно и русско-славянскія рукописи Публичной 6-ки Народнаго Дома во Львовъ (Изв. Отд. рус. яз. и слов. Акад. Наук 1904 III).

— Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовъ. Льв. 1908.

Свенцицкій І. — Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича I—III. (Укр.-рус. Архив I, VI, VII) Львів 1906—11.

— Опис рукописів Національного Музею у Львові (ще не друкований).

— Каталог рукописів 6-ки м-ря св. Онуфрія у Львові (рукопис).

Франко І. — Карпаторуське письменство XVII—XVIII. в. Львів 1900 (переважно рукописи власної збірки і 6-ки Наук. Т-ва ім. Шевч.).

Нѣжинь. Сперанскій М. Н. Описание рукописей 6-ки Истор.-филологического Института кн. Безбородко. (Извѣстія Истор.-филологич. Института кн. Безбородко в Нѣжинѣ XVIII, XIX, XXI, XXII) 1900—1905.

Перетць В. Н. Отчетъ объ экскурсіи Семинарія русской филологіи въ Нѣжинь (Кіев. Унив. Изв. 1914, XI).

Одесса. Рыстенко А. В. — Рукописи принадлежащія 6-кѣ Императ. Одесскаго О-ва Исторіи и Древностей (Записки Импер. Одес. О-ва Ист. и Древн. XXVIII) 1910.

Перемишль: Б-ка гр. к. Капитули.

Петроград. Никольскій А. И. — Описание рукописей хранящихся в архивѣ Свят. Правит. Синода I—III, СПб. 1904—1910 (чимало давніх рукописів з західно-української окраїни).

Майков В. В. готовить опис збірки Н. М. Михайловского, складеної на Україні і набутої Публ. Б-кою.

Полтава. Перетць В. — Отчет об экскурсіи семинарія русской филологіи въ Полтаву и Екатеринославъ (Кіев. Унив. Изв. 1911. II).

Почаїв. Березин В. — Описание рукописей Почаевской Лавры хранящихся въ 6-кѣ Музея при Кіев. Духов. Академіи (Тр. К. Дух. Акад. 1881 No 7—9 і особно). В монастирській б-ці було ще в 1905 р. дуже багато нерозібраних рукописів латинських і польських XVIII. в. з монастирських шкіл, важних як історичний матеріал.

Унгвар — в Епископск. б-ці чимало рукописів XVI—XVII в., було де що й в б-ці Духов. Семинарії.

Чернигів. Лилеевъ М. И. — Описание рукописей хранящихся въ 6-кѣ Черниговской Духов. Семинарії, СПб. 1880 (Памятники О-ва Люб. Древ. Письм).

Чернівці. Б-ка Митрополита, Православної Семинарії і Краєвого Музею мають де що рукописів і стародруків.

Яцимирскій А. И. Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ (Сборн. Отдѣл рус. яз. и слов. Имп. Академіи Наук т. 79) СПб. 1905.

Помічні праці:

Новый сборникъ палеографическихъ снимковъ — Акад. А. И. Соболевскаго.
Палеографическій Изборникъ — И. М. Каманина.

Памятки мови українського письменства XVI—XVIII. в.:

Видання присвячені пам'ятникам історії і культури України-Руси:

Памятники изданные Временною Комиссіей для разбора древнихъ актовъ, I—IV.

Акты относящіеся къ исторіи южной и западной Россіи I—XV (I: 1361—1598, II: 1599 до 1637).

Архив Юго-западной Россіи, тт. X—XII. присвячені історії церкви і Львівському Успенськ. Братству в Галичині.

Dr. W. Milkowicz — Monumenta confraternitatis Stauropeigianae Leopoliensis, I—II. (1518—1600). Леоп. 1895—8.

Dr. J. Szaraniewicz — Diplomata statutoria.

Русская историческая Б-ка т. IV. (Палинодія Зах. Копистенського і полемика), VII. (Адама Потія 1595 р. і Апокрисис 1597).

Літописи українсько - руські:

1498—1649 Львівська Літопись (видана А. Петрушевичем в Наук. Сборн. Гал. рус. Мат. 1867 III—IV. ст. 261—291).

1507—1737 Літописець України.

1241—1621 Київська Літопись.

1608—1700 Межигірська лтп.

Козацькі: Величка, Самовидця, Грабянки.

Иполита Вишѣнскаго Пелгримація или Путешественикъ во святой градъ Іерусалимъ 1709 (Чтенія — Москва 1877), кращій зразок народної мови в книжній формі початку XVIII в.

Поодинокі грамоти:

1511 і 1519 р. Одріхівські умови (Записки Н. Т. ім. III. 1902 т. 50).

1540 Федора Андрієвича марш. Волин. (ркп. Муз. кн. Чартор. No 1180 ст. 619).

1561 Петра Кирдієвича (ibid ст. 43—49).

1577^{2/3} Лист „Петровиш Бучаской мари андреевнѣи Куневского... на томъ же имену — водлугъ свое воли ани теперъ вжо дати могу — пришедчы (ibid. л. 10—12).

— 12^{1/2} положонъ, жоны (л. 14).

1579 водле, шостог мая (л. 51 ркп. Оссолін. No 4044).

1583 (ibid. No 4045 л. 35) водле

1613 ibid. 4044 л. 13; водлугъ, при декретъ головнымъ трибунальскимъ.

Рукописи і друки:

Помяник Києво-Печер. Лаври XV—XVI в. (Чт. в ист. о-въ Нест. Льв. 1892—VIC. Т. Голубевъ).
Пересопницьке Євангеліє 1556 р. писане Михайлом з Сянока (Труды III. Археолог. Съѣзда т. II. ст. 221—230 і Приложенія 43—111 стаття П. Житецького і Журн. Мин. Нар. Прост. 1912 IV—V ст. А. Грузинського — Палеографич. и критич. замѣтки о Пересопницкомъ Єванг.).
Волинське Євангеліє 1571 описане: протоєр. Н. Трипольським в Волин. Истор. Археол. Сборн. II. ст. 1—144, Житомир 1900; А. Назаревським в Отчетъ Семин. В. Н. Перетца в К. Унив. Изв. 1911, IX. ст. 47—49 (XII. ст. 141—144).

1571 пісня про Стефана Воеводу записана в Граматиці Благослава (Франко — Студії над укр. народ. піснями I). Зап. Н. Т. і. Ш.

1581 Євангеліє перекладене В. Негалевським (ркп. б-ки Києво-Михайловського м-ря) з польського 1577 р. — описане з боку мови А. Назаревським в Київ. Унив. Изв. 1911 VIII. ст. 1—40, XI. 41—78, XII 79—139.

Кон. XVI в. Тригорське Учительне Євангеліє в коротці описане А. В. Багриєм в Отчетъ В. Н. Перетца К. Унив. Изв. 1911 X. ст. 89—98

1592 Учит. Єванг. Катеринославського Музея Поля гл. Отчетъ В. Н. Перетца з екскурсії до Полтави і Катеринослава 1910 ст. 72.

1591 (Львів) Адельфотис' Граматіка доброглаголивого еллинословенського язика — студія про неї Дра К. Студинського в Зап. Н. Т. ім. Ш. VII. 1895 р.

1596 Граматіка словенська Л(аврентія) Z(изанія) — студія про неї Мих. Возняка в Зап. Н. Т. ім. Ш. 100—102 і особно 1911 з передруком Леґиса, ст. 93—111.

1597 (Острів) Апокрисисъ зразок мови полемиста.

поч. XVII в. Лямент (гл. Зап. Н. Т. ім. Ш. 1903 т. 51 ст.

1618—9 (Євђе) Мелетія Смотриського — Граматіка славенскія правильное Сунтагма (студії дра Е. Макарушки, Львів 1908; П. Житецького — Очерк ст. 16—27; Н. Засадкевича, Одесса 1883 і рец. А. Будиловича в ЖМНП. 1883.)

1627 (Київ) Леґіконъ славенороскій Памва Беринди (П. Житецький — Очерк ст. 37—51).

XVII в. Синонима славеноросская, ркп. Києво—Печ. Лаври — виданий П. Житецьким в „Очерку литературной истории малорусскаго нарѣчія в XVII—XVIII. вв.“ К 1889 ст. 1—103.

Кон. XVII в. Словник Марша 7-и мов (Извѣстія 1907 IV ст. 113—119 в статті П. А. Сырку про словянські ркп. Bodleian Library в Оксфорді

1643 і 1645: Граматика Івана Ужевича. — в Парижі 1643 (Martinov — Les manuscrits slaves de la bibliothèque impériale, Paris 1858 ст. 36—38; ркп. Biblioth. Nationale No 7568 Q; А. Соболевського — Замітка в Чтеніях истор. О-ва Нестора Львон. 1906 XIX ст. 3—7.

Ужевича граматика в Аррас 1645 р. V. Jagié в Archiv für slav. Philologie 1907. XXVII. ст. 154—160.

Софійська б-ка в Києві ркп. No 180. Наука християнская зъ Євглія въ коротцѣ зложѣная въ кождую неделю и празники Господскія и Богоматерныя, на увесь цѣлый рокъ, барзо простою мовою и діалектомъ ижъ и напростѣшему челоувѣкови снадно понятая.... Не розумѣй собѣ тогѣ чительнику милы! Ижъ бы то сяга учительная Євгдаская книга прѣстою барзо мѣвою зложѣна для якои о себѣ гордынѣ або висѣкоумія якѣ бы понижаючи авторовъ стыхъ прѣшлыхъ: которыхъ мы теперешные (личу смѣле речи) бруховѣ быдло: якъ нѣбо отъ земль далеко не тылко од добрыхъ дѣль але на'паче и од дарованій дха стого одстоимо: И за ледво що годны и именя въспоманути. Але для тогѣ самогѣ и коротко и мовою назбыт прѣстою прѣложилося: Ижъ бы въ церквѣ бжѣо: вишляки'и напростѣши челоувѣкъ моглъ що колевѣкъ ведлугъ довѣщипу своѣго поняти и въ Євгліи того дня читаномъ зрозумѣти, и к пожитку своѣму дешевному слово хво привлациити не одходячи пороже не до дому бжѣо... А поневажъ всѣхъ насъ заровно и еднаково хс гдѣ вѣрныхъ своихъ ласкою своєю и милосердіемъ даровав'ши удостоиль. Прето и слово бжѣіе наука хва спасителя нашего: дешевныи покармѣ всѣмъ звирозумѣньемъ: одкрыто простою мовою: повинна бытъ въ церквѣ бжѣои отъ пастыра и учителя проповѣдана: Ижъ бы згола и на'подлѣший въ розумѣ моглъ зрозумѣти и пожитковати: бо широкая а узловатая мова рѣдки' пожитокъ члку приносит. Але простая и короткая а дотогѣ з'вирозумѣньемъ одкрытая: в прудкомъ частъ всѣ обширныя аркумента, и завыхляные мовы загѣртуетъ. И двѣма або трѣма словами короткими: барзо много словъ можегъ в'собѣ замкнути... (Записки Н. Т. ім. Ш. т. 72 ст. 127. С. Маслов).

З друкми українських друкарень можна познакомитися через: И. Каратаева — Описание славянорусскихъ книгъ 1491—1652, СПб 1883 та

И. Свянцицького — Каталогъ книгъ церковнославянскои печати Церковного Музея во Львовѣ, Жовква 1908 (показчик по друкарнямъ і друкарямъ).

Уггоруські памятки показані: Е. Сабовим у Христолати ц-слав. и уггоруускихъ литературныхъ памятникѣвъ, Унгвар 1893. рец. А. Петрова ЖМНП. 1893 X.

Біленькимъ (Г. Стриньскимъ) — Стариша руська письменность на Угорщинѣ, Унгвар 1907. та

А. Петровим в „Матеріалахъ для исторіи Угорской Руси“: IV. Памятники уггорууской письменности — СПб. 1906 і V. Первыи печатный памятникъ уггоруусскаго нарѣчія — Урбаръ, (Маріи Терези) з подрѣбнимъ розглядомъ граматичнимъ і словаремъ.

Загальний образ розвитку української мови в письменстві XVI—XVIII в. подають:

місцями А. Потебня — в „Запискахъ по русской граматикѣ“,

Е. Карскій — Западнорусскія Псалтыри XV—XVII. в. Варшава 1896 та

Тимченко Е. К. Функції генитива въ южнорусской языковой области, Варшава 1913, рец. Г. Ильинскаго в „Украинѣ“ 1914 IV. ст. 104—5.

Суцільно говорять про звуковий і видозмінний склад української мови XVI—XVIII в.

Житецький П. — Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII и XVIII вв. Київ 1889.

Шимановскій В. — Очерки по исторіи русскихъ нарѣчій. Черты южнорусскаго нарѣчія въ XVI—XVII вв. Варшава 1893.

126. Декілька записів XVI — XVII. в. на українських рукописах.

А постол 1502 р. (Капитульна 6-ка в Перемишлі) писаний в лист. року з. і. ржком Павла попа саноцкаго въ градѣ саноцѣ при цви ст. великаго хва мчн. домит (рія)“.

Евангеліє (Публичная Б-ка F I 551) л. 109: Влѣт знего полужиль сие стое егліа къ успленію престѣи бдци налюбилнѣ еустаеи ондрѣвичѣ.

Сіе стое егліє вбнови по своєму обещанію і. положиль з престе' бжіи цркви успенія престе'бдци на любнин елизареи петров снѣ вечеславъ рлаго (1622 р.)

А постол 1551 р. (Кап. Б. Пер.) Слава гу боу помогшомоу рукою многогрѣшнаг власіа ѡшколѣ саноцкои. сти ѡци и вы братіє чтѣте исправлѣючи, а мене многогрѣшнаго не клнѣте.

Въ лѣто по седмои тысящи нѣго (=1651) поновиль сіж книгж . . многогрѣшныи рабѣ бжіи іереи василіи поречнны' вѣлынецъ, намѣсник повѣтоу саноцкого. власны свояк тогож власіа которы' писал аплѣ сей.

Евангеліє 1554 (я. в. Nr. 30): Изволениемъ . . . тетрѣ рукою много грѣшнаг раба бжіа ерем адрем вселѣ кореници въ ярославскои власти влѣт зѣв. . . за панеи ѡжжны панеи андравожевои ярославскои панеи . . . за ѡца намесника ярослав. ѡца іоан. ино аще братіа где есми слово изгрубил албо вписался чтѣте . . . грѣхъ бо естъ клѣти труждающагосѣ.

Сию книгу . . купил р. б. григории мамаи и рабѣ бжіи семиѡн логинчѣ. Купили си за двѣ копѣ и придали еи вселѣ Кореницѣ ко цркви престѣи влѣдци нашеи бци и прно двѣи мрии . . . ино гдебы еи хотѣль взяти . . . ѡтого мѣсца то грин и сенко имають суд пред бгомъ имѣти снимъ . . . а которы, сщенникъ буде на том егліи стомъ чти буде то повинен га ба просити . . . и родители их повинни упоминати на вечернах и на заутрынах и на службахъ котории усопшии родители их. Харитона, еврѡниа, настасію, ѡгафію, артиміа, агафею, агрефіну, удотаю (=Евдокію, Авдотью), лазоріа, устиаа.

(1604) Реєстрѣ книгъ и всѣхъ аппаратовъ церкви Кореницкоє. Напрод єв. тетро аплѣ тетрѣ, минеа збрана, ѡсалтырѣ, лѣхтар мосажны, на ѣ фѣляров. свѣч тры великих, рыз гатласовых двоє. покровцов тры, шестодник, аплѣ праѣсис ахд.

Евангеліє Q 1557 (є. в.): Іереискимник Касіан придаѣ сіе егліє къ стоуму преображенію за своє ѡпущеніє грѣхов и своих родителіи бе да'им на вѣчную памѣть.

Въ лѣт по седмои тысящи ѣе. го съписано быс сіе стое егліє въ ѡбители пртыа влѣдца ншеа бца прно двѣи мріа чтнаго и славнаг еѣ оупсенія въ ѡнавѣ манастири. И придаѣ сіе стое егліє тетро раб бжіи сщенноскѣмник Касіанъ къ цркви стго и славнаг. . . тогож манастирѣ оунава на вѣкы. абы ег никто не смѣль ѡдалити ни продати от тоѣ стѣи цркве под клѣтвою стѣих отц.

Евангеліє 1561 (я. в. Nr. 20) ржкою . . . р. б. феѡфана афѣа.

З Библиі 1569 р. написаноі „божією помощію повеленіємъ же и пилностію хоудаг члка на имя лоуки въ ненеславнѣмъ же градѣ Тернополи“ виписи в Карского Є. — Западнорусскія переводныя псалтыри, XV—XVII в. Варш. 1896 ст. 25—26. Б—ка гр. Красіньских в Варшаві.

Евангеліє 1570 (Публ. 6-ка F I 33 гр. Толстово I 138) 191 об.: року бжіа афѣї. ижъ юрѣко избратом своим на имя сенем сторговалисѣ ѡ отчизну свою за л. гривен при добрых людех. дал емоу при мѡгѣричи єї. гривен, были при том люде. прѣшій сава судѣа галкович й сава вацевич и гоусакович андрѣшко. иваско гѣсаккович. и сенко тивонѡн (!) и кость бѡса. и кипрѣв демко. и оустан демкович и иванко костевич и гриць жукович ѡлехно жидович иван бын'дѣшъ михавко костевич и иных людій много было притом. Тѡє писал поп семиѡн Пшенский рукою власною.

(Л. 192, верхнім полем, скорописом, мѣсцями обрѣзано): рокс бѡѣ афѣї. . . ѡ. отчизнѣ свою заштѡсѣ згодили были за к. гривен загайко изъ иваном. и плативъ его часть дал емоу яловицѣ задеват вердѣнковѣ и конѣ застѣмъ золотих отбыл его статечнѣ при добрых людех был притом козма лѣкашевич и сень бѡвцал иных добрых люде', было натто досыт:

(л. 191 об.) Рокс бжіа ахлг. продал пѣз лукс гдинови отцѣ Максимѣ ѡпѣшенъскомѣ маєт емѣ дати злотых при записѣ, а за дрѣгое повинен его поховати. а тая лѣка под рокевов горѡв, межа межи ѡниском ханевич и межи шкитѣм илѣком. а при

том были люди добри наперши судя тишко. в. садов' током' иван. стебел кѣкаш циган-гриц яць микулич, васил попович, Сень азбучин, иван пѣзув' сынъ, инъших добрых людѣ' немало. Маѣим попъ ѿпшенски рѣка власна“.

Євангеліє 1571 (гр. к. Капит. Б-ка в Перемишлі No 19.) написане „рукою многогрешнаг андрей Оуниковича спремишлѣ и придана быс ку цркви сѣои столечной до вѣлча монастыря спсения Козмою Ковалем премышскимъ и ктитором стое столечное цркве премышское при его королевской млти полскомъ августѣ Жикгимонтовича а великом кнзи литовском р. б. 1583“.

1640 р. дали ѿправити р. б. рад изжоною . . . посполу ѣцко гаврила сѣй . . . коштом своим дали ѿправити изрядом за ѿпущеніє свое грѣхом . . . вѣчными часи за епископа аѳанасія.

Апостол XVI в. направлений 1583 р. (я. в.) „дали направити богобо'нии мужи грома(да) родиславскаѣ ку цркви бже' гориславской до ѡздвиженѣ чесного крѣста за попа ѿноѡреѣ есиѡа на вечность, которые книги жадин (!) поп и дык не мають привлащати.

3 Герляхѣвського толкового Апостола кінця XVI в. (Б-ка Ю. А. Яворського). Продовження 29 зачала: „А што аггль гнѣ пристѣпилъ. и яснос сѣ ѡсвѣтила в'кахъ. а трѣтивши в'бокъ петровъ. ѡбоудиль его мовачи. встанъ рыхло. и ѡпадли єму лан'цюхы зрѣкъ и рекль кнему аггль ѡпоѡшисѣ а подваж бюты твои. и ѡучинил так. и рекль ємѣ ѡблеч на сѣ плащъ твои. и ид за мною. и вышедши шед за ним, а не вѣдал жебы то было правдивѣ шtos дѣало презъ аггла. леч мнимал же бы виденіє видѣль, а гды преминули прѣвшю и вторю страж. пришли до браны желѣзной котораѣ веде во мѣста, котораѣ сѣ им сама ѡворила. а вышедши прешли єднѣ ѡлицю. а на тых мѣстѣ ѡшед аггль ѡ него. а петръ пришедши к собѣ рекль. тѣразъ знам правдивѣ иж послал гъ аггла своего. и выаль мѣ зрѣкы ірвдовой и зо вшиткого ѡчекаваніѣ людѣѣ жидовского. [Порівнати з ркп. Публич. Б-ки в Петрограді F I No 83].

Прикладу ради, як иноді складалася книжна мова, наведемо з Nowego Testamentu Wуyka 1593 р. ст. 445 Rozdz. XII Zacz, 29: „A oto anioł Pański przystąpił a iasność się oswieciła w gmachu: a trąciwszy w bok Piotrow obudził go mówiąc: wstań rychło. Y opadły łańcuchy z rąk iego. Y rzekł do niego anioł. opasz się y obuy ubranie twoie. Y uczynił tak. Y rzekł mu: Weźm na się płaszcz twoy a idź za mną. A wyszedszy szedł za nim a nie wiedział żeby to było prawda co sie działo (ст. 446) przez anioła: lecz mniemał żeby widzenie widział. A gdy minęli pierwszą y wtórą straż, przyszli do brany, która wiedzie do miasta która się im dobrowolnie otworzyła. A wyszedszy przeszli jedną ulicę y natychmiast odszedł anioł od niego. A Piotr przyszedszy k sobie rzekł: teraz znam prawdziwie iż Pan posłał anioła swego y wyrwał mię z ręki Herodowej y ze wszystkiego oczekawania ludu żydowskiego.

Апостол кін. XVI в. (Публ. Б-ка F. I. 666) 196 об. слд.: „Се книга глаголемы' апостол мене господина ѡца иякова сченика Синавского которюм кѣпил за золотих десять ѡу отъца игѣмена монастыря Киселевского“.

Євангеліє 1591 р. (Публ. Б-ка F. I. 20). „По з ч ѳ. ѡ вѣплъщениа избавителѣ нашего іс ха лѣта а ф ч а.... Попелевскы' наместник городецкыи. вѣдаю и приписую сие еугліє наперед гу бу вѣ чть... пррку и прдтчи кртлю гню иванну ку цркви... городку на предмѣстю своим власным накладом вѣвшистким вѣчно а непорѣшенѣ, приѡлгочтивом крали полском жикмонтѣ третем и при дрѣжавци єг мл пана іана канцлѣра замосцког старосты городецкыг гетмана великаг полского, при епкпѣ нашем Михаиле Копыстенскомъ епкпе Премышском и самборскѣм, исправивши сию стую книгу новаго закону еугліє мы григоры' попел наместник городецкы' справивши є' дшевнаг ради спсения и телеснаг здравия и давши єг цркви бжій вгородку солоном на предмѣстю... и прошу ба рад иже бы сѣа книга выш писанаѣ не была порѣшена и ѡлучена ѡ сѣя стыѣ цркве, ащели бы ког наважденіє дияволское навращало поѡа или діакона или дѣяка или простаг члка ижбы искусилсѣ ѡнести сие еугліє ѡ цркве“ (дальше бракує рукопису).

Євангеліє 1594 р. (Б-ка Перемиської гр. кат. Капітули No 18.) „Исписана быс сѣа книга глемое еугліє тетрь р. б. Стефаном поповичем трѣшевским и дал заню за писанѣ є. злотых и грошѣи ві. Кром иных подарков нѣктѣры' члкѣ именем михаило ѡлѣвиник издобромилѣ и заплатил ю власными грошми своими изъ женою своею татіаною ...придал кѣ храму цркве рождества вѣчне и непорушне ажъ до пришествия хва ... ѡ мѣсца пѡпли ѡкіи или діак или причетник тѣды будет сѣним имѣти . . .

буде на нем анаѣма маранаѣта то ес проклатство вѣчное и мука безконечнаа, которой никды конца не будет як собѣ заслужиш на том надзном свѣтѣ альбо муку албо радость нбную так мусиш пріати, а так братіа и ѿци не будемо лакоми на чужіи наклады то ес на црковныи sprawy, на што есь сѧ не працювал того не рѣш бо тым ся не споможеш але собѣ болше зашкодиш . . . а так наимилшіи хртіане паматаймо на тьи д. рѣчи. прѣшее сѣмртъ. второе дѣи судны. третее муки пекелныи вѣчныи. четвертое цртво нбное безконечное, которым радостам конца не будет праведным будет покой и живот вѣчныи въ цртвіи ег стом нбном. а грѣшным будет мука вѣчнаа и огнь неугасимыи и скрежет зубом и червь . . . бже млтвы и един несмертелныи рач нас заховати ѿ твоего стого срокого гнѣву а даи нам ѿкупителю наш абысмо слышали твои стьи глас а до нас ласкавыи, гды твоѧ стая млть пріидет в маистатѣ ѿца своего и будет мовити твое стое млрдіе до вшиткого народу людского . . . тогда грѣшніи поидут до мукъ вѣчныхъ и до пропасти пекелныхъ а праведніи поидут до живота вѣчнаго и до радостіи нбныхъ неизреченныхъ . . .

Євангеліє з Вільча (я. в.) XVI. в. обновлене 1596 р. „афчѣ. поновлена быс сія книга рекомаа еугліє повеленіємъ и накладомъ р. б. григоріа и сна его семіѡна що былъ ѿказал ѡмираючи тое еугліє подѣти аксамитомъ и срѣбро положить по томѣ аксамитѣ. и ѿць его григоріи не толко дал що снѣ его семіѡнъ ѿказал, але и своего срѣбра причинил ижбы его порадне ѡправил. и дал на него опривити блахъ срѣбрѣнъ на срединѣ и д. еуглисты и пѧт пукліи и клезоры . . .

Апостол 1596 р. (я. в.) „въ лѣтѣ по з. року бжиа рѣ. а ѿ народження сна бжиа афчѣ . . . рукою григоріа аносъкого кѣ чти и ку хвалѣ га ба въ троици єдиному . . . купилъ р. б. гавриили панцевои снѣ проскурницѣ до села тѣрепчѣ.

Євангеліє 1598 (Пуб. Б-ка F I 456) . . . давшему по зачале и конецъ аминѣ. Написана быс сіа книга глемаа тетрѣ евангеліє з бгосїсаемымъ граде збаражѣ і ѿчизномъ его млти кнѧ аносѧ з воменю збаразкого воеводы браслав. старосты кременецкого. Влѣтѣ бож нарощиа афчї-го року з великы пост дописана быст ѿ недли стго великого мученика Ѳедора многогрѣшнымъ рабомъ бжимъ мискомъ павловичемъ рѣкою власною. (5 об. — 16 низомъ скорописомъ): В лѣтѣ бжго нарощиа афчї-го придана быс сіа книга рекомая евангеліє тетрѣ кѣ храму божию стго архистратига хва михаила многогрѣшнымъ рабомъ бжимъ сидоромъ епимаховичемъ и жоною его ѡшинею при смиренѣ епископѣ володимерскомъ и берестѣскомъ ипати при державѣ . . . княжати аносѧ миколаевича збаразкого воеводы браславскомъ старостѣ кременецкомъ до нового села и ни хто еє не має порушити ѿтого стго храма архистратига михаїла ни снѣ мо' ани дочка моа и ни жадны' близкы' приѧтел мо' а хто бы смел еє порушити або ѿдалити или тацкою рукою ѡкрасти на томъ да будетъ клетва стыхъ ѡтець . . . а ѧ суд хочю мети предъ мтивымъ бгомъ сним. а вы ѿци и братіа и четцы сїю книгу рекомую евангеліє чтѣте а за мене многогрѣшного сидора и жону мою ѡшину и за родители мо' бга млтвивога просите а за ѡсопши' родители мо' поминаѣте іаремеа марю ѡлиану феѡдора“.

Церковный устав кін. XVI. в. (я. в. F I 102) „Сїю книгу рекомую оуставъ кѣпил еи рабъ божїй ѡцѣко искрѣвичъ прозвищемъ трѣль за свое ѡпѣщеніє грѣховъ и придал еи кхрамѣ стго ѿца нашего никола и нѣмаєт ѿдаленна быти ѿ цркви стои а хтобы мѣль еи вѣзати ѿ цркви тои да бѣди проклатъ всїи вѣк и вѣсѣдѣшии и не прощен и по сѣрти неразрѣшен аминѣ:

Толкова псалтирѧ 1609 р. (Б-ка СПтб. Духов. Акад. А. 1—136. Р, 1609) Про неї в Христ. Чтенію 1890 No 5—6; А. Соболевскїй в Чтен. О-ва Нест. Лѣтоп. IX: Замѣтки о малоизвѣстныхъ памятникахъ югозападнарусскаго письма та в Е. Карского — Западнарусскїя переводныя псалтыри в XV—XVII вѣкахъ, Варшава 1896 ст. 36—41 ст. і 93—103. „Псалтырь з выкладомъ, написашася мною многогрѣшнымъ Мартыномъ при цркви богохранимой заложеніємъ Пресвятыя животворящей и Нераздѣлимыя Троицѣ, въ градѣ Нѣженковичехъ; влѣтѣ отъ сѣзданїа мира зрѣї, а отъ вѣплощенїа же Гда Бга и Спса ншго Ів хрта ахѣ. мѣа феѡр. з. днь преподобнаго ѿца нашего Вѣжула.

Сїя книга Псалтир толковая власна ес цѣви св. ѿ. Никола во градѣ Корничахъ. Справилъ еи отецъ Петръ . . . цѣви той за отпушеніє грѣховъ. А отъ св. отца Никола же . . . не отдалилъ з того села Корничѣ. Кляти, прокляти, анаѣма. Року божьего зрѣ-го отъ сѣзданїа мира, а отъ рождества Хртва ахѣ мѣа марта дня кѣ. на благовѣщеніє Владычици и Богородици нашеи.

Церковный устав 1610 р. (Пуб. Б-ка F I 104) л. 317: „Слав и хвала

г҃ъ бжѣ въ троици єдиноу изволившеу тако и повелѣвшему мнѣ недостойноу
рабѣ своему именемъ Савы почати и докончати Сію книгѣ рекомую оуставъ стыхъ
ѡцѣ дописался рокъ бжїа ахї мца ген. днѣ кѣ. ржкою моею бернею проши васъ ха ради
читателіе простите а не клинѣ аще описался бѣдѣ литерею или ѡнѣхъ или приложивъ
бѣдѣ а вы читаячъ поправляи а мене грѣшнаго не всаждаите ей ей аминь.

(л. 1—5 низом скорописом:) року бжия хѣ (мабуть 1670) на селивестрь купилъ есми сию книгу рекомую уставъ з діака топоровъскаго на'ми василии сна макарова из'бродовъ.

Євангеліє 1614 р. (я. в. F I 549) з вкладною (165 об.) Семишна по прозвиську Запчика: купил єм сию книгу . . . хртоименитому родѣ въ ѡбщю ползѣ Спсеніє и къ наказанію и къ нащєнію и къ обличєнію и къ исправленію єже въ правдѣ. себѣ же и малжонцѣ своєи так тыж и предком . . . въ днѣ страшнаго испытанія . . . и придалем є' кѣ храму ѡспєніа прто' влдчѣ наше' бцѣ и прно двы мриа вмѣстѣ чортковѣ . . . коим ли любо дрѣзновєнієм ѿ сєго мѣста стго . . . стаковим суд хощу имѣти . . . книгу више мѣненую привдѣлем ѡксамитом чорным так тыж и срѣбром положил рок ахдї. мца ноєвриа 16 днѣ. що повинен семишн до смрти то'книги и дозирати и направовати и потомки єго.

Апостол 1619 р. (гр. к. Капіт. б-ка в Перемишлі). Доконанъ ес и выписанъ съборникъ прѣзь цѣлыи годъ днемъ . . . зачала епистоламъ . . . выписанже вмѣстѣ миколаевѣ при храмѣ стго архіерѣа хва николи многогрѣшнымъ іаковомъ козмичемъ на се'часъ бывшѣ емѣ оучителемъ*) дѣтей. за дрѣжавы . . . старости . . . р. б. 4821 мца маѣ . . . всѣмъ коштомъ своимъ пачже и рѣкожъ. Вы же съврѣстници бгѣохноннаго писаніа мѣла васъ аще ключится . . . не кленѣтъ но ѡнѣмъ ба млѣте . . .

Евангеліе 1625 р. (О-во Любит. Древн. письм. в Птгр. СХVI F.) Исписана быс сѣ книга зовемаѣ Евѣліа престолнаа рѣкою много грѣшна и недостойнаго рабомъ бжїимъ сщеннымъ іереѣмъ василіемъ морозовскимъ а дописана быс мѣа маѣ днѣа кѣа на стго равно апломъ велкаѣ дрѣа Костантина рк. бж. ахкѣ за дрѣавы короля полскаго Сигмонта(!) и за дрѣавы его мѣти старосты самборьскаго даниловича. И за еппа ншого нареченнаѣ ісаіа Копинскаго блгочестиваго еппа премискоѣ и самборскаго и за еппа знѣята крѣпецкаго. И купил сѣ еѣліе тетрѣ рабъ бжїи іаковъ просимичовъ сынъ изъ своею женою вкѣшеною родомъ исторонноѣ и купилъ еѣ за свое ѡпущеніе грѣховъ своихъ и за преставилшихсѣ ѡцѣ и матрѣ и за родителъ своихъ ѡ вѣка змершихъ. И предалъ еѣ кѣа цркви ст. іерарху хтѣа чюдотворцю николѣ до села сторонноѣ до цркви долѣшнѣа а кто бы сѣ еѣліе ѡ тоѣ стоѣ цркви ѡдалити мѣлъ кѣа инѣа выдати албо продати хотѣлъ да будетъ проклятъ анаѣема и маранафта. И ѡдетъ снимъ сѣдъ мѣти пререченныѣ іаковъ албо жона его вкѣшеніа съ таковымъ предъ млтвѣмъ бгомъ на страшномъ его сѣдѣ сѣдъ нелицемѣрнымъ. А вы ѡцѣ чтнїи и братїа чтите исправляйте а мене грѣшнаго не кельнѣте но блгословите а вамъ тѣжъ сѣ гѣ бгѣ да благословитъ своею блгодатїю ѡблагодатитъ и блгодаритъ васъ во црत्वѣ своемъ стомѣ. на вѣкы вѣчныѣ аминь. Зри и вонимасѣ.

Запис 1667 р. (на Еванг. Учит. Рохманівському 1619 р. Нац. Муз. у Львові 1306 F.) „Я рабъ бжи костюкъ прозвискомъ ѡбченко ѡбивател села попѣвци надалем . . . в селѣ попѣвцѣ за ѡпѣшение грѣховъ вѣчными часи надаю . . . жебы не била ѡ храма . . . отъ посполитих людеи, а хтобы мѣлъ отдалити на такового нехай будетъ клятва року ахаѣ. мца априла гѣ.“

Запис 1677 р. (на обривку Огородка в Нац. Муз. 12191 Арх.) Сяк книга
стоѣ ѡбителѣ Густинѣ прилуцкого монастыря наданая от высоце вѣгу превелебного
... при которой книзѣ его млт жадает брати' густинских о любовь і ѡ стыѣ млтвы
Подписал Авѣнти' якимовичъ Ігмєнь густински року 4903, октовр. кѣ.

1679. Запис епископа Іосифа Шумлянського на Євангелію цви в Крилосі. „Року бжѣмъ тисѣщъ шестсотъ седмъ десѣт, девятого мѣся юлія второго-надцѣт. Пострашливомъ спустош(енію) тѣрѣцкомъ и татарскомъ подчасъ во'ни жѣравенскої Крилоса и всего покѣтѣ и до грѣнтѣ спаленѣ и цер(кви) крилоскої сѣпеніѣ прѣстѣ бци зо всего церковного апарѣтѣ и книгѣ злѣспленѣ. Азѣ Іосифѣ Шѣмля(нски') бжїею-мїлтію еппѣ Львовски' Галицки' и Каменц(а подол)ского. надалемъ всѣ новїе-подлѣгѣ потреби церковнїѣ до церкви столечно' сѣпеніѣ прѣс. бци крилоскої Гал(ицкої спа)сеніѣ ради моего з повинности сѣрядѣ еппѣкого мое(го) на кождѣ' книзѣ такови' напис да-лемъ. яко и на то' кни(зѣ евр)лїї. А ктѣбы зтихъ книгѣ котрѣю тѣлѣ способомъ якимъ

*) — ти — справлено на — тїє —

колвекъ неслушним неприязним и шкодливим ѡтого мѣсца (отдали) ти стго и то' напис зкниги которои колвекъ видрати . . нехай отдаленъ бѣдетъ от ѡблича бжия и (аб)ы не ѡишолъ мѣкъ яко дафтанъ и Авирон, ѡколо которых книгъ подтимже неблагословеніемъ ншим и клягвою аби начальник крилоски' сщєнникъ тєраз и на потомъ бѣдѣчи' порядкѣ перестерегалъ и ляда яко их нехо(тѣль) мѣти хочєм. и ѡнїє до рѣкъ на сеичас честному І(ѡанну?) дубасовичу сщєннику и намєстникови тєже церкви способомъ вручаємъ. в крилосѣ мца и дня. виже' речєнного. Іѡсифъ Шумлянски' Еппъ Львов. Камца под.

Записи 1690 тих рр. (на Євангелію Публ. Б-ки F I 36 = Библ. Толст. I.102). ахчє. дня сєптемвр з братва лвовского . . . ѡфѣровано єггліє до мѣтра.

Сия єггліє монастира Подгорецкого, словємаго Плѣсницко храмъ преображенїя хва записанна єсть року: ахчє. за Ігуменства вел. ѡца Парєєнїя ломѣковского.

Сие Євангеліє кѣпиль рабъ божї' васили' Сємашєнко за злотихъ м: до сокола . . . я василь Яковович Сєма:шєнко из' швагром своимъ иѡаном из свєстїю своєю артемѣєю даю сїю книгу єгглію брату своему по плоти иєрею Сємиону а он повинєн за нас гда благати гдєколвєк будєтъ . . . даєм рок аѣк.

(Инший запис по стєртому): за свое ѡтпѣщеніє грѣховъ со родительскою своєю тарією и со братом своимъ Іѡаномъ и со подружіємъ своимъ рокъ божїа „аѣєї. мця юня дня д. бгѣ нашємъ слава во вѣк амин.

(Низом єванг. Марка) запис иєрея Симєона презв. Сєребрицкого братачєви своему Григорєму 1743 р.

127. Грамоти і листи.

(1582). Лист Станислава Герборта сѣфулштына кашталїана Лвовского самборского старосты жупника руского. (Націон. Музей у Львові ч. 17271).

Головецькомъ из громадою вшиткою розказую ти под стом гривен вины и под маєстностями вашими абысте не были противко томъ зѣпорными же хочєт той поп церковъ стого мѣсця на иншее перенєсти ближе кѣ своимъ обыстїю тєды розказѣю абы жадєн княз и хлоп того не зборонял. а ктобы спротивлял и был зѣпорнымъ противъ того и трѣгнѣльбыся на того попа словом или рукою конечно ми вины дєсят гривен заплатит. а єсли комъся видит якая кривда зъ стороны пробѣдованя тєды я справедливостъ зчїню. а приказѣю вам под такоюж виною абысте ємъ были допомочны вшитци так головчанє конец вышши' яко и громада вицєвская до перєнесѣня на иншее мѣсце тоѣ цркви и повторєм . . . под ласкою моєю и на чест . . . иє смѣйте . . . воля моя. Дан всамборѣ вѣ второк іюн. ѡї. аѣпв. го.

1588. Варѣтоломѣ Крѣвѣнка подстароста самборски. Липецькии тєн поп вицєвский скаржился на попа головецького же ся там вѣпрат в єго парафѣю на цо он маєт привѣлє'крол єго млти и запис на так оповѣжъ тантому попови албо не знаєт же овѣдє староста и єго уряд цо ними рядит а он нѣмат там ся паном чынити и розказую му под р. гривен абы тому попови дал на вшиткѣ ползу из єго парафїє. данъ самбора в второк на покров рок аѣпи. (Нац. Муз. Nr. 17272).

Зразок канцєлярськїї мови на Волинї 1594 р. (ркп. 2893 Музею кн. Чарторийских в Краковї) Наяснє'ши а млтивы' королю пане а пане и гєсподарѣ нашѣ млтивы.

Мы янѣ харлинѣски' подкоморы' лѣцъки', ѡлорыа' олєшко писар ватє кр. млти канцлєрыи коронное и станислав кандыба писар кгородски' володимєрски', ознамѣємъ вашо кр. млти нашому млтивомъ пану ижъ што ваша кр. млтѣ розказатъ нам рачиль через листъ сво гдрѣски абыхмо час собє певны' зложивши на мє(с)тцє дороги злоє до рожыщѣ зѣехали гдє вєлєбны отєцъ кирилъ терлєцьки владыка лѣцъки и острожски немалым коштомъ и накладом здобрѣ цркѡвных мост новозбѣдовал через всю рєкѣ стырѣ и черезъ все болото околѡ тєє рєки облєглоє направу учынил и наклад немалы подняль, ино мы наяснє'шы королю пане нашѣ млтивы заховуючыся водлугъ воли и розказанѣ вашо кр. млти нашого млтивного пана днѣ сєгєднєш'нєго вчєтвергъ мца іюня второго до рожыщѣ зѣєхавшиє збудованого мосту через вєлєбног владыкѣ луцького в рожыщах оглєдавъшы ѡбѣраховали єсмо здобримъ розмыслѡмъ збудованє того мосту на чотырыста копѣ грошє' литовскихъ окромъ накладу на поправованє єго вкожды' год которое тєж шацовали єсмо на сто копѣ грошє' литовскихъ ѡчѡм всемъ ваше кр. млти нашому млтивомъ пану знати даємъ и для зстановєня певного мита до ваше кр. млти нашого млтивного пана отсылаєм, залєтивши притѡм вашо кр млти верное подданство свое зъ знижѡными службами нашими.

Писано в рожищах лета бжог нарож тисеча пятсотъ деветдесять четвертого мца июня второго дня.

Вашо' королевское млти пна нашего млтвого на'нижшыє слуги и верные подданыє. Floria' oliesko. Станислав Кандыба рською власною. Jan Charlisky.

Грамота К - Печерської Лаври 1659 р. (Музей Чартор. у Кракові ркп. 2893.) Іннокенти Гизієл Архимандрит стоє великое чюдотворное Лаври печерское Киевское со всею еже в хте братією Капытською тоєж стоє чюдотворное лавры печерское. взнамшем сим нашим листом иж што недавно зешлы' славное памяти небожчик Пан Богдан Сомкович во'тъ мѣста его црског величества киевски, зходячы зсег свѣта, абы задуш' его ведлуг приналежности хрестиянское гда ба прошоно, и тѣло на мѣстцѣ святомъ с монастырѣ печерскомъ положено было, на то'же манастир нашъ печерски' пятсот золотых полских лекговал. Которсю ссмѣ пятсот золотых пани малжонка его єє млт пани Катерина властовска бѣгдановая сомковичовая во'товая киевская при бытности славетных пана Даниеля полоцкого и пана миха'ла Сасимовича бѣрмыстров мѣста ег царског величества киевског до полати нашег тогож манастира. всю сполна готовыми грошми отличивши отдала и заплатила скоторог отдания тоє ссмѣ Єє млт сим листом нашим квитшем и подате' сег листу нашег так мы сами яко и ни хто з братии нашег тоє ссмѣ споминались немаємъ вѣчными часы, нашто даємо єи млти Пани Катерины властоскѣ во'товои киевское сес наш лист спечатю и сподписомъ рѣки нашег. Писанъ с манастирѣ печерскомъ киевскомъ рокѣ а х н ѳ. мца ѡктебра ла. дня. Іннокенти Гизієл архимандр' печерски. † Печать Капитѣ: монастыра печерскіа Киев: Klimenty Witoszynsky.

Народна мова в українському письменстві XVI — XVIII в.

128. Розгляд пам'яток письменства України після XV. в. дає чимало доказів про постійну зв'язь традицій письма, мови, змісту поодиноких діб близьких до нас — з попередніми і давноминулими. Церква в своїй богослужбі і каноничнодогматичному навчанню заховує як правопис, так і мову первісних пам'яток. Тож, старословянська редакція з усіма її особливостями перекладу як нпр.: кранієво мѣсто алектѣрь, мнась, власфимисати — поруч з: лобное мѣсто, пѣтель, талантъ, хулити, та із слідами болгаризмів і сербизмів в письмі: рѣка, свѣтыи — Григоріє, Николає, або зовсім умовний на русько українській почві середньоболгарський правопис з постійною міною обох юсів і чистих голосівок — позістають надальше зовнішніми формами одної частини письменства України. Правда, на скількість чималої частини, бо в кожній церкві, не говорячи вже про монастирські й архиєрейські книгозбірні, мусило бути не менше десяти книг (Євангеліє, Апостол, Псалтиря, Служебник, Требник, Часослов, Осмогласник, дві Тріоди, Анфологійон), з якої й дійшло до нас найбільше пам'яток церковнословянської мови і письменства.

Вистарчить тільки заглянути до монастирських і публичних книгозбірень та музеїв, де збирають і зберігають для публичного вжитку пам'ятки давного письменства, або тільки до каталогів і описів рукописних збірок, щоби переконались про перевагу церковнобогослужбової книги з книжною старословянською мовою над світською з народною мовою.

129. Але й в світській книзі XVI — XVIII в. не все находимо народню мову. Нерідко буває, що книжна мова старословянського письменства заховується в актах, грамотах, записах і в літописі Руси-України; а правопис позістає незмінно давнім старословянським, або на його зразок складеним церковнословянським і для сучасної мови. Прикладу ради взятиб хоч діловодство Києво-печерської Лаври, Львівського Успенського Братства, писання Івана Вишенського, грамоти 1596 і 1619 рр., літописець 1507 — 1737, київський літопис 1241 — 1621, та Історію Руссов, де киїжна мова переважає над народньою; та зважити тільки написи типу: панѣя, навѣть, або вѣм, мѣчь, мождѣрь, полѣтилъ, артыкулъ, мынцарь, пани, пожитокъ, свѣтычь, стрѣи, довѣпъ, ширмѣрство — з очевидним стремлінням українських письменників передати польські жі, је, іє знаком ѣ=і, жі, у з німецького і, ü—ы; та і=и, и=ы.

130. В інших випадках, коли в основі письменської пам'ятки нема традиційної книжної словянської мови, нераз доводиться стрінути ще більше чужу духові і складові русько-української народної мови основу, а саме чужинецьку західно-словянську: на території правобережної України по Буг, Сян, Карпати — польську, на угорському Закарпаттю-чехословацьку. Найкращими зразками першого впливу єсть Євангеліє

1556 і 1571 та обі граматики Ужевича, а висловом живого переняття польського тексту до русько-української книжки єть перерібки — Негалевського з Чеховича та незвісних з Опеця і Козмографії (ркп. МП.: 59, 256) та Герляхівський Апостол; живі сліди чехословацької основи стрічаємо в Скотарському угорському учительному Євангелію (Сабов ст. 2.), та хорватської основи в Керестурських рукописах Франка (Апокр. II ст. 78 слд., 239 ст.).

131. Мало того, коли стрінемо де чисту народню мову, то в ній нерідко вразять нас сліди неукраїнської державної мови, незавсідги терміни технічні, що так ярко виступають у виразах угорських писань XVI—XVIII в.: 1551 немешъ (дворянин), немество шляхество, протештаціи, вармежъ (столиця), негамѣшне бѣзеныатство (нелож-ви (=краєві, келчикъ (=kölcson довг пожитка. Гуклів. літп.); Уч. Єв. вариш (город-місто), цасар czászár — цісар (Фр. Апокр. II 212); 1763 годнадъ (старшина), протешталую (протестую) марга, вармегъ (столиця), фюешпанъ (наджупан, Сабов 53-4); биршага — кара грошева; вендигъ, фогадовъ гостинница; івсагъ майно, рабшагъ — полон задержання (А. Петров — Мат. V ст. 22 і словарик 39—45). — В галицьких: 1551 р. Апостол Ст. М. № 38 (Оп. ст. 13) куплено „за девять верьдунькѣвъ“; в Ми-неі Служебній СтМ. № 56 (Оп. ст. 19) підписався Стефан „Зицаръ“, (=сучасне складач, наборщик, зецер); вугнівський запис 1592 р. на ркп. НД. № 61 (Оп. ст. 13) споминає: „швакгеръ“ — що тыж варую — до ѿонкѣ мѣсцькихъ“; волинський „канцлерыи“ Кандиба 1594 р. залетивши — зѣехалъ на местцо“. Стефан Попович Трушевський біля Добромиля говорить 1594 р. про „надзны свѣтъ (nędzny=нужденний), срѣки гнѣвъ = srogі gniew, маистатъ = велич, а Перемиські міщане з Вільча вкрашають оправу Євангелія 1596 р. „пуклями“ і „клезорами“; Подтелицькі „мещане“ на початку XVII в. живуть „при вытрыкѣши нашем костевичи“. Запис 1641 згадує вже „малжонку“ замість загально уживаного „подруже“. Пресвітеръ Височанський жалуеться в ркп. 1635 р. (Нар. Д. № 62, Опис. ст. 29) на те, що свята „изквалтованы суть изъ крунту“. Апостол № 66 НД (Оп. ст. 9) оправив „прецепторъ“ Смеречанський, та хоче за роботу збожа, щоби прогодовати „гагрену“. Апостол НД. № 16 (Оп. ст. 8) оправив „инѣтрилѣгаторъ“, а 1682 р. Юрій Баковецький пробуває „на кондиціи“ (СМ № 59 Оп. ст. 20).

132. Літописи дають ще більше зразків оцего особливого впливу чужомовних первістків на своєрідні. Мало того, по цим первісткам можна прослідити навіть джерела літопису та добу його походження. Порівнятиб тільки вислови Львівського Літопису з Лизогубівським: Льв. Літп. 1607: дѣло нарихтувати вратуш — трафилъ 1615 въ нѣвошѣ пообертали, 1626 Дорошенько завѣлъ былъ ляховъ хорошенько, 1630 предця гарматы имъ zostавилъ — впродѣ — потымъ почалися купити зевсюдъ — сто коней шпиговъ — въ пясти мѣти будемо — конфедерация, 1633 барзо много, 1634 уфанье малъ, 1635 только раховалисмы, 1636 умеръ князя Заславское Єрій, 1637 на велѣю — чистецъ, 1638 потужне — непомнемъ, 1642 кляшторъ, 1646 затылъ былъ, 1648 (про Хмельницького): ребелѣзовавши — конюровавши — анѣмушно строфовалъ — въ сермизѣ и в блаватахъ — ексузовался — на конвокацію — обещаю было подѣ кондеціями певными — презъ комѣсаров — на комѣсію — найвенцей — огуломъ — реиментарами — вотуючи на короля — унѣверсаломъ — повѣтрѣ нѣякоєсь, 1649 конклюдовавши кондиціями — покой заверши — венцей потенжне — одсѣчъ — Ганъ Крымскый (bis) — обяженцы — впродѣ — пункта одинайцѣть въ личбѣ.

О скільки Льв. Літп. нагадує нам постійно про польські джерела виразами: działo — ratusz — narychtować — trafić — w niwec zawiódł — przedcie harmaty — wprzód — poczęły się kupić zewsząd — szpiegi, żołnierzy, szturm — tylko — śnać — pięść — konfederacja — bardzo — woysko potężne — potęga — rachować — Jerzy — wigilja, wilja — czyścić — klasztor — zaciąg — powietrze niejakiєś — siermięga — aparata, punkta і т. д. то Лизогубівський Літопис нагадує про сильний вплив книжно-товариської мови доби Петра I виразами: 1574 викторія, 1650 претендуя Смоленска, 1651 учинили баталію, зплату увойшолъ, немаючи суккурсу, чудеснымъ фортелемъ, 1692 конклюдзія, орація, 1694 фольварки, 1706 зѣфузія, 1716 для визитація и куріозитета, ма-нихвесты, хоча він знав й слова з польського, 1647 фортельно, 1648 на герцу, 1655 і 1700 плюндровати, 1658 пакта утрактовалъ, 1684 вщалася война (wszczęła się), 1715 на кшталтъ, 1718 чрезъ цѣлый годъ бавылыся, 1722 здѣрства вымышляно, 1736 полѣдилъ.

Одночасно знають оці літописи й чисто українські вирази. Льв. Лтп. має дуже цінні глави народньої мови: запис 1621, промову м'щан і козаків 1636; Лизогуб. Лтп. пересипаний весь яркими виразами живої народної мови: 1648 пацюки = шурі, до щенту, 1651 утекомъ влегцѣ пойшли, 1652 отсѣкти, 1661 Юрасевѣ, вспом'януть, 1666 тоєю — 1668 тоей (скрізь), 1668 жена Дорошенка черезъ плотъ съ молодшимъ гасає т. є. по простореченію въ гречку зъ молодшимъ скакає, 1669 изърадецько, 1672 испросиль, 1683 турчинови носа утерли добре и гараздъ, 1689 дорожнету учинили, 1690 утекъ чрезъ рѣку вплинь; складом дум — оповідання про ватаги козацькі, 1706 ругаючи добре горазд — на долгой плотинѣ узкой дуже очень.

133. Те проникання чужомовних первістків до живої народньої мови русько-української книжки XVI—XVIII в. стрічаємо на всій території Руси-України на просторі між Дніпром і Карпатами. Воно, одначе, було не висловом дійсної потреби, тільки проявою сучасного звихненого погляду на книжну мову, яку належало пересипати чужими словами в знак освічености — вчености. Прикладом тому можуть послужити лексикони — Лаврентія Зизанія Куколя 1596 р., Памви Беранди 1627, анонимного словника XVII в. і словника Marsh-a XVII—XVIII в.

Чужинець йдучи за доступними йому джерелами вважає українськими: прислова, отдалони, угарнюні, зламую, гвалтом быдло украсти быдлокрадца, оскаргац(ч), незралы, скрідла, учіві, быдло. — Зизаній перекладає: багрянца — шарлат, едвabъ; бремя—тлумокъ, бѣдство—срокгость, бѣдний — нендзний, срокгій, довѣпный; безчестіє — зелживость, бореніє — валка, беспечаліє—нефрасобливость. — Беринда ставить на рівні: голос—дзвенк, брeнк; глумлюся—учуся, цвичуся, будуся цвичити в твоихъ приказаняхъ (ст. 43), гной—болячка, врод; гонитель—преслѣдовца; гордия — пиха, помпа; гортанобѣсіє—коханєся в роскошных потравах, гражданство—смѣхотворство, трефництво; гребло стир, корма; гребцѣ—флисове, грохот окрик, воланье. — Автор українсько-словянського словника XVII в. ставить вже як українські слова: ваб, вага, валечный, валка, вандрованіє, вандровний, варги, варстать, варуюся, вацокъ або торба, ведлугъ, везголовокъ, велблю, венць, верутный, весняк, взгарда, взмѣнка, влочня, внетъ, внѣвєць, воланя, волаю, вонтпливость, вродъ, вспаняле, встremeжливость, вшакъ же, вшеляко, вшетеченство, выбавитель, выборне, выконтерфектованный, выконтефектованя або кшталтъ, вымыслы въ убіорахъ, вѣлготность, вѣншую.

134. Наколиб виписати всі ці чужі польсько-латино-німецько-французькі слова, що рясно були розкинені в творах україно-руського письменства минулих дѣб, та більше як щедро були зібрані в згаданих словниках, то моглоб здаватись, що в Українців не було потрібного запасу слів для вислову в ріжномнанітних питаннях і напрямх церковно-політичного і духовного життя. В дійсности одначе, як поодинокі письменники — так і автори словників вживають еще більшу скількість відповідних корінних україно-руських слів, поруч якої чужі вирази були зовсім зайвими виразами манери і моди, та браку естетично-мовного смаку в письменників XVI—XVIII в.

Мова книжки новітної була орудієм для здійснення деяких особливших цілий церковно-релігійного життя, але не свобідною проявою духовного розвитку людини. Давня книжна мова була свого рода ненарушимою святістю, яку тільки, з огляду на потребу яснішого зрозуміння науки церковної простим людом, можна було перекладати іноді на оцю просту мову; та й то не все воно було порадно, бо „прекладаніємъ здавнихъ пословиць на новые помылка чинится немалая“ (Заблудівське Єванг. 1569 — передмова). Письменникам ходить о якість, себ-то точність думки, але за мову їм байдуже. Тим то вони вживають перше слово, що навинеться їм в памяти, що сплине на язык, але зовсім не дбають про його мовне походження, звучність та доладність. Мова в русько-українських письменників XVI—XVIII в. не єсть ще предметом містецько-творчого оброблення, вона не є ще виразом літературного життя, тільки позістає на дальше слугою книжника—начотчика, що перш за все служить певним справам суспільним.

135. Тимто русько-український книжник XVI—XVIII в. мусить стояти на якійсь книжній основі, мабутъ залежно від державної приналежности: церковно-словянській або латино-польській, з якої йому найлегче виконувати своє завдання. А що він позістає одночасно в живому громадському звязкові з суспільністю, тож ничо дивного, що він думає переважно в простій мові свого народу, та до неї старається приноровити усі чужинецькі первістки. Тим-то напише він на одному місці „болячка“, а на другому „вродъ“, „лакомий“ — „хтивый“, або доконче вставить — „офірую, гратифі-

кую, дегікую, контентую, вѣнщю“ (Беринда), як пояснюючі синоніми до: вношу, присвячую, вдоволяю — нагороджаю, зичу ітд. (пор. у Карського Зап. рус. псалт. ст. 133—159: полонизми). А навіть він стане вживати з латино-польського абетцедла поодиноких літер для передачі звуків мови, тож: м=т, г=g (гды — НД 103 з 1680 р.; губернатора — СтМ. 41 з 1699 р.); Добр. лтп.: венгерская 1657 — острологове 1680 — дорогутня 1699; п=р (Ровѣншованіе Муз. Пт. 218 пол. XVIII. в. Оп. II. ст. 221), та для зазначення непростого — вищого положення в громаді вставить цілі написи абетцею, як в метриках (гл. ркп. Нар. Дому), що стало вживають виразів: зацны, pracowиты, учтивы, шляхетны, панна, цорка, цурка. Впрочім одначе в правописові, як у видимому відгомоні звучні, та в словозміні найчастіше передає склад рідної мови.

136. Памятки письменства русько-українського XVI—XVIII в. виразно свідчать про те, що письменні знаки е, ѣ, ы, г — передають живі звуки української мови — е, і, и, г(н); вони знають появу — у, ю — на місці стиснутих — о, е — зразку: кунь, вюскъ, на тумъ — сюмъ мѣстци, юй, нюй, але рівночасно вживають dat. pl. сынуемъ, конюемъ — що одвічають польським synom, koniom і первісним: сыномъ — конемъ з похідними: сынам — коням. Поруч — у, ю — зі стиснутих — о, е — стрічаємо вже з раннього XVII в. чисте і, що появилось на місці майбутнього о не конче через посередництво ѣ: прі обителі Сварічовій (МП 1—І, 28 з р. 1661); ривънои землі (СтМ 147 з р. 1754); тилко — отродичивъ моѣхъ — за родичов моѣхъ (СтМ друк 139 — Кат. 60 з р. 1694); попѣдъ Бескѣдъ 1660, ввощов на пѣдгорю, вѣвцѣ 1665, оутѣкъ 1702 (Гукл. літп. — Сабов 2—3); Журѣвскій (СтМ 108 — К. 29 з р. 1782); повѣдіе в Поморянах 1733 (Петрушевич — Свод. Гал.-рус. Лѣтоп. 1733 ст. 122), а в Тирнаві волос. по записові Павла Свідзінського 1735 „была повудъ“ (я. в. 1735 ст. 132); знає це нове у й пісня про Штефана Воеводу: рѣјмі, рѣјміл bych.

Загально розглядаючи памятки письменства й мови XVI—XVII в. Подніпрівя й західної пограничної полоси української національної території можна тільки ствердити перевагу появ у—ю замість стиснутих о—е на західній полосі на всій ширині Карпат від їх південної підосви до верхівя Припяти. Подніпрівя вживає частіше і, хоча місцями знає й говірне у—ю. Прикладу ради візьмемо тільки з XV в.: вид прироженія (bis), лікарѣвъ (Требін 14), та з дрібніших літописів українських. Тож в Лизогубівському 1742 р. находимо: пацюкивъ 1648 ст. 9, килько 1694 ст. 37, на Гончаривцѣ 1708 ст. 48 — Пирогувку 1664 ст. 22, впрочім не рідше вживає він первісне о: увойшоль 1638, 1651, довольной 1638, пойшли 1651, войною 1655 ст. 16. Київський літопис Балики після 1621 р. вживає: кильконадцать 1394, подъ пекелком 1615 і: на мѣдянуі кобылѣ 1596, подъ людѣ 1618; в Ізмарагді К—Мих. № 1651 (Петр. II. ст. 207) в Годунувці. Але оба галицькі літописи — Добромильський Коростенського 1700 р. і Львівський полов. XVII. в. знають тільки у: вуйна венгерская 1657, Каменец Подулски 1672, люпъшую 1683 (лепшую = lepszą), Ілвувъ 1695, для панувъ полякувъ 1699, вувторка 1700; Льв. лтп. Жолкувському 1605, панувъ 1616, столувъ 1619, вуспу — воспу 1634, Зѣнкувъ 1649, та постійно — килька 1635, 1637, кѣлька 1638, та тільки 1634, тилько 1635, во вшиткимъ, на мѣстечку Монастырскимъ 1630.

Чимало інтересу представляє в записках бойківського Підкарпаття 1634 р. (СтМ. № 88 — Оп. ст. 33): Чайкювского пресвитера липского (з Липья) і лемківського 1707 р. (СтМ. друк № 30 — Оп. ст. 52): презитера Дошнюнского — поява ю на місці о після очевидно піднебінного к' близького до тюткы Вугн. запису 1592 р., та на місці первісного ь (Дошьно — Дошьньск — з подвоєним прикметниковим закінченням: Дошьньн+ск).

137. Другою рівнорядною появою в пам'ятниках обох частин України є закінчення середнього роду я замість первісного в, зі здвоєною попередньою шелестівкою тільки на Придніпрів'ю. Льв. Лтп.: повѣтря 1630, 1648, мешканя 1636, передмѣстя 1637, Замостя 1648, зо вѣмъ обыстямъ 1649; Добрм. лтп. выляня водѣ 1649, повѣтря 1652; Київ. лтп. забитя 1610, трясеня землѣ 1619, березя 1645; Лизогуб. лтп.: Запорожже 1648, на веселліе 1652, вѣ весиллю 1653, Полѣссе 1665, все Подолья 1672, жаловання 1692. Тільки в записові галицької Волянської громади пол. XVII в. (ркп. Ст. Муз. № 1, Оп. ст. 2) читаємо: браттіа.

138. Рівнож спільною появою для обох частин України є міна ф—х, хв. В рукописах Муз. Петр. галицького походження читаємо: № 79 XVI в. (Оп. I. ст. 107) фишнія; № 59 поч. XVII в. (Оп. II. ст. 119) фалишъ, форобы; ркп. Ставр. Муз. № 41

(Оп. 14) 1699 р. Форостенски¹; в записові на Еванг. Нар. Дому № 58 XVII в. (Оп. ст. 22) парохвѣя — сучас. загальне: парафія з парохія; в Київс. Ізмарагдові: вълфованія (Треб. 16); Київ лтп. 1620 (ст. 91) уфалено; Лизогуб. лтп. 1722 (ст. 55) ма-нихвесты.

139. З дрібніших спостережень, одначе не менше важних — чи то своїм загальним значінням, чи то слідом місцевого говору належить згадати:

а) появу и на місце первісних ъ—е, та е на місце сподіваного и, [зап. 1583 жадин, 1619 учителем, Патер. печ. 1553 р. КПЛ. Оп. Петр. II. 123: не клинѣте, зап. 1610 клинѣт, Лизогуб. Лтп, 1648: ожинилсѣ, Чопленского bis];

б) слово и мя має наголос на другому складові: и мя', з чого пішло: їмя'—'мя [1586 р. в пропамятному записові на Еванг. № 1635 К-Мих. М-ря Оп. Пет. II. ст. 132: на'мѣ; зап. 1610 р. на'ми, СМ № 89 з 1629 р. на'ми Оп. ст. 33, Межиг. лтп. 1637 наймя; 1686 в Гологорах НД № 103 Оп. 32 ст. „при имянахъ нашихъ“ в живій мові мусіло мати наголос — имя'нах, подібно як в Збараському записові 1598: во'меню = вѣ имѣнію — маєтности];

в) Вугнівський запис 1592 (НД. № 61 Оп. ст. 24) цвѣть поля, цверти — дає один з вчасніших зразків т. з. говору батюків, що цокали, та говорили: у т и с т у й церкви, дѣдицькихъ панувъ,, а напис — малейкихъ 1767 (в друкові СтМ № 11. Оп. ст. 63) єсть доволі пізнім слідом в даному разові говору Бойківського Підгіря.

XVI. Деякі загальні висновки.

Методологічні уваги.

140. Вихідною точкою дослідів над історією мови мусить бути жива мова зі всім багатством різноманітностей говірних і письмених. Сама в собі мова може бути одночасно предметом тільки описового дослідження поодиноких явищ, та порівняного поодиноких громад цих явищ. Це перша ступінь дослідження над мовою, як витвором організму, тож дослідження спираючого й досвідом над природою звуків і їх змін. Цю ступінь можна назвати досвідно-описовою, та зачислити її до праць підготовчих — статистики і природознавства, отже соціально-природничих. На цій ступені дослідження над мовою ми маємо до діла переважно з чималю кількістю поодиноких явищ, до того різних своїм зовнішнім виглядом та внутрішнім змістом, що для дітини і чужинця, які вчаться даної мови — вони є скоріше виразом якогось первісного хаосу, як органічно складеної і внутрішньо зв'язаної цілості. Тільки дорогою наслідування — навики, та несвідомого прочуття (інтуїції) доходять дітина і чужинець до свobodного користування мовою.

Дослідник в дійсності зустрічається з тим самим хаосом явищ, які він згодом на основі розважання поодиноких випадків самих в собі, та порівняння одного з другим — розділює на громади, та доводить їх до т. з. граматичної системи. Граматика загальна, суцільний огляд говірних різноманітностей і словарь — це доконечні праці на перших ступнях дослідження над даною національною мовою, що мають на меті розібрати всю різноманітність говірних і видових явищ, та скласти з них суцільний образ національної мови.

141. Вже на цим першим шаблевим дослідження над національною мовою дослідник зустрічається з матеріалом неоднорідним що до свого складу: однорідним загальною, але різноманітним в подробицях. Розважати тільки одну частину отсего матеріалу можна, навіть належить в описовій частині дослідження, але робити загальні висновки кожний дослідник мусить на основі обох частин матеріалу, бо тільки розважання спільного й різного дає йому змогу означити дійсну суть мовного явища. Односторонній висновок, як опертий на часткових явищах, скорше чи пізніше виявиться неповним, неточним, або й хибним. Тільки шляхом порівняного розгляду всіх громад явищ мови дослідник доходить до пізнання і вияву належної часткової правди про мову даної племенної одиниці. Такою частковою правдою є твердження про загальну одність національної мови, про сучасне існування одної національної мови, але не багатьох національних мов.

142. Сучасний стан дослідів над українською національною мовою дає нам основу говорити про її одність на великому просторі від південно-західного підніжжя Карпатів поуз Попраду, Сяну, лівим сточищем Буга, Прип'яттю, Доном і Донцем до північних берегів Чорного моря, та Дністром через верхній Прут до Карпатів. Ця одність означається як однаковими правами звучні, видозміни та складні, так і словарним складом та однорідним наголосом, що лежить в основі всіх важніших наріччів і говорів цієї мови. Цєю одністю пояснюється й внутрішні різниці говірні, що так ясно виявляються: а) в колиханні перезвуків стиснутих голосівок о, е; б) у відтінках звуків на місці первісних и=і, ы, е; в) у пережитках складотворчих

р, та ъ—ъ в гірських говорах, та г) у відгомонаві колишнього $\text{ѣ}=\text{je}$ [сучас. $\text{i}=\text{ji}$] в північно-західних говірках української мови.

143. З огляду на часткову правду про внутрішню різноматність української мови через оці вище згадані місцеві особливості дослідникові доводиться глядати за загальною правдою в окресленню поняття українська національна мова. Її найде він як у твердженню про нерівномірний розвиток поодиноких мовних явищ на просторі даної нації, так і про майбутню розбіжність аж до повного відокремлення якоїсь громади оцих особливих мовних явищ від загальної української мови в грядучій будучині.

Загальна правда про національну мову окреслить не тільки її зовнішню загальну одність, але й заперечення цієї одності — говірну різноманітність, як скрипу внутрішню творчу силу майбутніх, окремішніх мов. До цього виснівку доводять нас досліди над однією національною мовою.

144. А що досвід навчає нас про тожсамість цієї загальної правди про одну національну мову й для інших національних громад, то на дальшому шаблеві розвитку нашого знання про національні мови ми мусимо дійти до виснівку про одність — рівнолежність розвитку людства у всій збірності, та в одиницях. Усе те можна перевірити кожної хвили на сучасних мовах, досліджуючи кожну з осібна що до їх одноцільної будови з різноманітних частин.

145. Ще яснішою стане для нас ця загальна правда про національну мову, коли розглянути її в історичному розвитку по пам'яткам письменства, та розважити новопізнані явища мови в часовому і внутрішньому звязкові їх з сучасною мовою. Таке розважання явищ мови дасть нам основу для окреслення майбутнього пня національної мови з її говірними галузями, та ствердження не тільки живучости поодиноких видів цієї мови, але й кута їх відхилення, напр. первісне: отьць, отьця — сучасне: отец(ь), вітця; (перв.) конь — (суч.) ку^ннь, кінь — (постійне) коня; (перв.) тѣнь, тѣсто дѣдъ — (суч.) к^ннь к^нсто дід ле^дінь; (перв.) црькѣ црькѣвъ церковь — (суч.) церква ц^рьква; (перв.) врьхъ врьхъ — (суч.) верх в^рьх(ъ); (перв.) писати пьсати — (суч.) п^исати; (перв.) быти — (суч.) бути б^оти; (перв.) быкъ — (суч.) бик б^окы; (перв.) пещь печь — (суч.) печ пічка піеч; (перв.) сѣсти — (суч.) сісти сіести.

Обличча національної мови пізнаємо тільки у звязкові минулого, доступного нам у зломках, з сучасним у всім багатстві різновидностей, що вяжуть національну мову з її минулим, та її область з мовами сусідів.

146. Досліди над історією мови ограничені скількістю звісних нам памяток письменства, що не виходять поки що поза границі певного часу та числа, то мимо цього одначе не можна думати, щоби кожна ново пізнана пам'ятка давнього національного письменства основно змінюла наше знання про національну мову. Вони здебільша тільки дещо розширяють об'єм предмету досліду, але не змінюють сути нашого знання про національну мову, бо сучасна мова національної області з усею різноманітністю її говірного багатства, та дані поодинокі діб розвитку мови в національному письменстві дають дослідникові дуже багато конечно потрібних пересланок для відтворення недостаючих посередних огнів.

І хоча пам'ятки письменства дають дослідникові не багато слідів давніх говорів, то все таки в мові давнього письменства находити він чимало рисів, якими можна пояснити й говірні особливості, нпр. яблико, блиха, слиза-силза, дрижати, ц^рьква, в^рьх, домів-домови, долів-долови, гороу-горов(ь) горою-горож, рікоу-ріков(ь) рікою-рѣкож. Мало того — видозмінні, наголосові, складневі й словарні особливості поодинокі говорів сучасної української мови можна в значній частині пояснити лише даними мови давніх памяток національного письменства й тим робом встановити похідний зв'язок між мовою сучасности та мовою давнини.

147. Дослідникові й цього еще не вистарчає до повного пізнання і окреслення явищ мови. Він глядає за відповіддю на питання — як виглядала первісна мова даного племені-народу; в якому відношенню була вона не тільки до мови письменства поодинокі діб, та до мови сучасности, але й до мов сусідів. Для цього він мусить ступити на шлях археології мови, себто дрібних дослідів над місцевими назвами, виразами чужого національного походження в даній мові, та з даної мови в інших. Спускаючись таким робом все більше в глибину віків, дослідник мови в дійсности підіймається на вищий шабел мовознавства: він переходить до розгляду явищ мови на основі порівняння однієї мови з тими, з якими вона колись була в певному зв'яз-

кові. Звідси один крок і дослідник опинюється на розлогіму полі порівняного загального мовознавства.

148. Розгляд поодиноких мов людських веде дослідника до звісного йому вже з досліду національної мови висновку про певну одність звучні й видозміни при рівночасному багатстві ріжноманітностей в одних мовах, та про цілковиту ріжноту тих же мов з іншими. На основі цього він збирає громади мов споріднених деякими рівноважниками звучні й видозміни разом, ділячи їх на більше й ближче споріднених, та на дальше й менше.

Тож при розгляді української мови порівняно з іншими слов'янськими дослідник стверджує ближче споріднення її з мовами білоруською і великоруською, як з польською або сербською. Але рівночасно він бачить цілий ряд огнів, спільних для мови української з білоруською, або з польською, чеською, сербською, яких годі знайти в великорущині, та навпаки — для дослідника ясно, що великорущина має багато спільного з польською, сербською, словінською і болгарською мовами, чого зовсім не має в українському. На цьому полі можна вчинити дуже багато зовсім інтересних спостережень, але тільки спостережень — окреслень, що самі собою, відірвані від загального зв'язку, ніколи не дадуть нам тривкої основи для висновків. Тільки порівняний розгляд усіх спільнот і особливостей поодиноких мов слов'янської громади дає дослідникові основу і право, а навіть обов'язок чинити загальні висновки про міжслов'янські мовні взаємини в сучасності і давнині.

149. В області ріжниць між мовами ближче спорідненими дослідник мусить ствердити дорогою звичайного розумовання на основі розглянутих спільнот — пізнішу появу української ітації перезвучних *о, е*, або ітації первісного *и=i*, білоруського дзекання і цекання, великоруського акання, йокання і вовання, як загально-руські спільноти.

150. Дальше розважання особливостей української мови у зв'язку з особливостями інших слов'янських мов допомагає дослідникові дати одвіт на появу тихого короткого, взривного *h*: *гость—город* || *gosti—gorodu* || *Gast—Gard, Garten* || *hostis hortus*, та ітації *ѣ=je*: *лѣсъ* || *las* || *ліс*, *вѣра* || *wiara* || *віра*. Одвіт знаходить він тільки через порівняння громади мов слов'янських з іншими європейськими що до звукової рівноважності в основах подібних слів. Оцим шляхом доходимо до висновку про колишнє існування й в українській мові звуків *g=g*, *ѣ=je*, *и=i*, та носових *а е*. Було це в добу загальнослов'янської спільноти, коли **ronti*, **posti* стояли ближче до лат. *rontis*, *postis* як пізніші ст-слов. *пѣть—ношть*, та суч. *путь—ніч*.

151. Це поступенне вилучування з мови живої ріжниць і спільнот з іншими спорідненими, та рівнолегле розважання спільного, що лучить дану мову з багатьма іншими мовами певної мовної сімі, звуває значно обшир нашого досліду, але зате поглиблює простір часовий. Цим робом дослідник витворює основу всестороннього обсліду явищ якої-б це не було мови; він тим повніше розбирає і прозоріше зображає явища мови — чим більше спирається на порівняному досліді, находячи пояснення для явищ певної мови в однородних та подібних явищах інших мов, та навпаки, причиняючись доладним і суцільним розглядом явищ певної мови до встановлення спільних окреслень розвитку мов. Знання особливого і загального дає дослідникові спромогу встановити між обома рядами похідний зв'язок, та з великою правдоподібністю вносити з одного явища на друге.

152. Заміти про умовність розділу мов на більше й менше споріднені, та на поодинокі громади — є виразом тільки однобокого розважання явищ мови, що не замічає дійсної поступенности цих явищ. Прикладу ради візьмемо: *кінь—коня—конем*, *конь—ко^аня—ко^ан'ом, kón—konia—koniet*. У всіх трьох мовах ті самі закінчення виділі, але наголос інший в польському, в якому *и* в *водá—земля* матиме рівноважників в *woda—ziemia*. Рухомий по одним правам для української і вел. руської мови наголос лучить ці мови тісніше за непереголошені в українському й польському складі похідних відмінків: *ко—wo*. Інший приклад: *бѣрег—бѣр'ег—brzeg* у всіх трьох мовах своїм звуковим складом по часті згідні, по часті ріжні, але опять наголос берега ітд. та повноголос — *ере* — лучить обі мови вел. руську і українську тісніше одна з другою, як одну з них з польською. Навпаки польський наголос, та між іншими й переголос колишнього м'якого *р'* у *рж*, та *т', д' у ц', дз' брѣгъ—brzeg, тѣло—ciało, ест'* такою особливістю цієї мови, що належить бути дуже осторожним у висновках про блище споріднення одної із східно-слов'янських мов з польською, як української й білоруської з великоруською.

Те саме доводиться сказати й про спроби зблизити українську мову до сербської, з якої її — мимо деяких очевидних спільнот — безумовно розеднюють дієсловні форми — аог. *imprf. supin.*, та загально вживана двоїна, не згадуючи вже про свет, меѣ—пеѣ з піднебінними дж', тш=ч', особливе х=h=нулю, л.

153. Спільноту мовну встановлюється тільки на основі особливих рис, при-
сущих — без огляду на різні звязки — певній громаді мов і кожній з осіб у всіх її говорах, але не на випадкових явищах деяких говорів. Тож поодинокі випадки складового **р** в бойківській църква, върх моглиб дати привід до теорії про чехословацьке або сербо-болгарське джерело цієї появи, наколиб це явище не було знане й Лемківщині та Мазурам-гірнякам Татр. Ввиду цього доводиться глядати джерела в території самій, але не поза нею в чужих мовах. А про цю територію ми знаємо, що вона була колись заселена Білими і Чорними, себ-то хрещеними і нехрещеними, як говорить Константин Багрянородний, Хорватами і Сербами. В VI-му вікові одні й другі вже посунулися карпатськими перевалами поуз Унга, Тиси до Дунаю, й за нею на Балкан, та на Адрійське море. В одну таку вандрівку втягнули вони й тих своїх сусідів, що дали почин оселям в південній Еладі — Горошанам, Бережищам, тож членам східно-словянської повноголосної мови. Але з Карпат вийшли не всі сербохорватські племена, тож сербохорватське населення стало приймати в себе населення східнословянське, витворюючи з ним новий тип племінний: Гуцула, Бойка з їх особливими говорами та побутиами, що нині девчім нагадують Сербів і Хорватів. Оце — дійсний звязок Українства з Сербщиною, але він так невеликий і місцевий, що на його основі годі ставити теорію про близке споріднення української мови з сербохорватською.

154. Чимало виразів спільних Україні з Польщею, деякі особливості говірні західноукраїнські (ходивем, вінся сьміяв, булисьте), немало слідів носовості і постійний наголос на другому з кінця у Лемків, свідчать доволі ярко про давній звязок між обома мовами — українською і польською. Сей звязок одначе так пізний (словарь) і місцевий (галицькі міста, частина на захід від Буга—Липи), та обмежений (Лемківщина), що годі говорити про загальні українсько-польські звязки мовні, можна-ж тільки розглядати історію та вид взаємин між обома мовами на території колишньої польської державності.

Лемки одні дають привід як своїм зовнішнім виглядом, так і мовою та побутом до гадки про деякі глибші взаємини між обома народами, але й то тільки на тлі історії карпатських Сербо-хорватів та їх відношення до Чехословаків та Ляхо-полян.

В кожному разові Лемків доводиться вважати скоріше зрученим племенем західно-словянського походу, як сильним висловом мовного переходу від східнословянської громади до західної. Свідчать про це: чимале число виразів з носовою голосівкою (Верхратський — Про говір Лемків ст. 44—5); перехід л в љ; неозначений вид в піснях на — ц: пісац, читац; повноголос поруч з первісними — ра, ла, рѣ, лѣ, (Верх. 54—55), та переважно постійний наголос на другому складові з кінця (Верх. 56—58). Наколиб вони були висловом переходу від мови східно-словянської до західно-словянської, то в говорі Лемків можнаби помічати ті самі явища, які стрічаємо в говорах Посяння і Побужжа — Підляшша тож пізні впливи польської мови в словнику та видозміні, без основних змін в звучні та наголосові.

155. Якже належить розуміти загально-словянську, та руську спільноту мовну? Перш за все як вираз дійсного стану спільноти — загальної між усіма словянськими мовами нпр.: *rabota* — *roboṭa* але не *arbeit*, *boroda* — *broda* — *brada* але не *barba* — *bart*, *bereg* — *bereh* — *brzeg* — *břeh* — *brjeg* але не *berg*, *woda* — *wóda* та не *wasser*, *ѡдор*, *unda*, та спільнот часткових між поодинокими словянськими мовами. Тим то різниця *boroda* — б^ар^ада — борода виходить меншою, як *boroda* — *bart*.

Зате в окресленню взаємин між мовами українською і південно-великоруською б^ар^ада — борода є виразами суцної різниці, але не в окресленню взаємин між українською й східн. північно-великоруською окаючою мовою, де борода=борода. Первісне є окання, воно й спільне для усього Словянства, та й для східного особливо. Всі-ж зміни в цьому напрямові: акання, ітація, укання — пізніші явища після доби первісного споріднення — одности.

156 Споріднення цих мов мусило бути в якусь добу ествання племен так значне, що вони дійсно могли бути в очах чужинців одномовними, а навіть у власних вочах

— словами, між тим як інші були тільки німотою, чуждою = чужиною як твердить людова етимологія.

Наколиж знаменними рисами східнословянської спільноти мовної були чисті звуки замість носових, повноголос, ж—ч замість жд'—шт', початкове о з іє, а відгомоном всесловянської спільноти, що була тісно звязана з балтословянською добою ʒ—je, і ріжне від ы(y), загальне g(r) — то очевидно, що говірні ріжниць у східнословянській мові могли витворитися тільки згодом в міру розселення первісного племені на широкому просторі землі. Та частина східного Словянства, що була ближче до Чехословаків з їх ітацією, середне—переднім у, та протяжним придиховим h (vira' guba, b'eh) розвинула отсі риси й в себе, затрачуючи рівночасно піднебінність перед і, та пересуваючи його ближче до у, себто ітацією рівноважучи ітацію. Належить думати також, що близьке сусідство західної частини східного Словянства з Сербохорватами Карпатів причинялось таки до деяких звукових змін в мові предків пізнішого Українства.

157. Зате допустити, що прामова сучасного Українства єстувала самостійно вже у Прасловянщині, се значить тільки ввести одним звеном більше в розважання про мову в ту добу, коли такого звена еще не могло бути. Чи й які говірні особливости були в прасловянському, цього нам зараз не дано знати, бо нам звісні тільки взаємини між Прасловянством та Балтами, Германами, Романамі і другими членами індоевроп. сімі, але не Словян з Слов'янами, що зарисовуються для дослідника значно пізніше.

Переходити зі стану сучасної мови до прамови можна тільки шляхом недомовлених та неокреслених належно пересланок, в роді ось такого розумовання: між мовою письменства поч. XIX в. та мовою письменства XVIII в. майже нема ріжниць; між мовою письменства XVIII в. та XVII в. ріжниць дуже незначні — не сушні, такіж ріжниць між мовою памяток XVII в. і XVI в.; мова письменства й канцелярська XVI в. майже не ріжниться від мови грамот XV і XIV в. — тож очевидно, що між мовою XIV і XIII в. і т. д. не було чималої ріжниць, тож прामова Українців майже не ріжниться від сучасної мови: українська мова в своїм виді існує споконвіку. — Подібне розумовання спирається на припущенню, що: майже нема, дуже незначно, не чимало — рівнозначні з ноєм, тож їх сума рівна таки нолю, хоча в дійсности в мові подібно як і в природі сума найдрібніших часток рівняється певній величині, що не може безслідно пропасти.

158 Ще про одно належить памятати при дослідах над мовою. Шляхом порівняння дослідник старається відділити часткове від загального, та дійти таким робом до неділимих первістків мови на кожному шаблєві її розвитку. Цими первістками є поодинокі спільноти мовні — українська, східно-словянська (руська), словянська, балтословянська, приморсько-середньоевропейська, європейсько-стєпова (Скифи, Сармати), степово-іранська, індоевропейська.

Часткові останки кожної доби мають виразно означений родовід часовий, через що не можуть бути перенесені до діб вчасніших. Хтож на цьому настоювавби, то він посередньо стоявби за незмінність станів мови, тож за споконвічність сучасної мови, що противорічилоби всім досвідам нашим в цій області.

Мова постійно розвивається від загального до ріжноманітного, але не навпаки, бо вона єсть вислідом перемоги сил відосередних над доосередними. Часткове, як вислід явних сил відосередних, ми пізнаємо дорогою досвіду, поки не спинимось над першим загальним неділимим первістком. Щоби пізнати його нам доводиться перейти від досліду над національною мовою до дослідів над національними мовами, та до творчого об'єднання наших подрібних спостережень і дослідів на цьому полі.

Національній мові від цього не може бути ані обиди, ані шкоди, коли подрібні порівнянні досліди означуть певне належне їй місце в рядові усіх звісних сучасній науці мов. Це ані похідна залежність, ані природна низшість, тільки наукова систематика, коли мова національна стане на рівні й поруч зі спорідненими під одною спільною назвою. Такою спільною назвою в науці для української, великоруської і білоруської мов є східно-словянська або руська мова.

Причім належить усе памятати за те, що: східнословянська-(загально)руська, подібно як і всяка инша спільнота мовна, єсть тільки свого рода виразом розхилу (amplitudo) між первісним загальним та пізнішим похідним особливим.

Розселення й первісна мова східного Словянства.

159. Відповідь на питання про спільноту -ріжноту між руськими мовами можна знайти тільки в поступеному розселенні східнослов'янського племені зі східних окраїн Праслов'янщини між верхів'ями Висли і Дністра, Прип'яти, Дніпра та західно-середніми Карпатами в доріччя зах. Двини, середнього Дніпра, та верхів Дону й Волги.

Причиною цього здвигу з місця могли бути тільки рухи на степовій полосі з-над нижньої Волги на нижній Дунай, що викликало напір з полоси між Дунаєм і Адрією на германські племена центральної Європи. Цей напір на доріччя середньої і нижньої Лаби і Одри передався західнослов'янським племенам на південний схід від Лаби й Одри на Вислу, з якої викликав поступенний напір на південний і північний схід. Південно-східний напір виправив племена між верхів'ями Висли й Дністра, а північно-східний передавався Прусам і Литві, що спихали майбутнє розселення Слов'ян поза верхів'я Прип'яти і Дніпра. Таким чином встановлюється західне пограниччя Східного Слов'янства: Ільмень — верхів'я Дніпра, Прип'яти, Західний Буг, Сян, Карпати.

Першими посуваються Слов'яне з Радимичами і Вятичами (=Vent-, Ant-) у північно-східному напрямі на місця для них, можливо що рухливих торговців, найбільше відповідні. Мовою не різнилися вони значно, хіба що Радимичі й Вятичі могли мати дещо в своїх говорах „оть ляховъ“, біля яких вони первісно сиділи, тож виразно піднебінні шелестівки перед е і ґ; Слов'яне ж, що сиділи між Ляхами і Чехослов'янами, принесли на нові місця на Ільмери в своїй первісній східнослов'янській мові особливше ґ=жі в деяких випадках, та ц=ч. Тільки Сівер'яне, що сиділи в масі одноплемінників, перейшли на лівий бік Дніпра в напрямі середнього Дону—Донця, без всяких всобливих відрубностей говірних. Майбутні Поляне-Дерев'яне-Волин'яне, що сиділи в клинові між Чехословаками, карпатськими Сербо-хорватами, та Слов'янами й майбутніми Сівер'янами, мали в своїх говорах спільне з Чехослов'янами h, а в про-чім з кожним племенем дещо іншого спільного.

160. В міру цього, однак, як поодинокі частини східного Слов'янства позістають довше на первісних місцях свого побуту в сусідстві з іншими Слов'янами, що переживають також деякі внутрішні переміни, вони переходять на нові місця з дещо зміненим складом своєї мови, тож з різницями між своєю мовою та мовою тих племен, що вчасніше відірвалися від первісного зв'язку. Звідси майбутня різниця в чистих шелестівках перед і, е, ґ, та ясному h.

Не на одному місцеві й станові розвитку задержується й мова попередних виходців. Тимто в історичні доби пізнання мови населення Подніпр'я, Подністр'я й Побужжя ми стрічаємо вже виразні різниці між мовою північно-східної, західної та південно-західної Русі. Найяскравішим виразом чому єсть новгородські мінеї, та дещо пізніші пам'ятки мови Смоленська, Ростову, Рязані, Москви.

Тимто Кривичі й Дреговичі, що жили первісно в клинові між Радимичами і Вятичами з північного-сходу, та Полянами-Ляхами на заході, спираючися південним боком голови клина на Слов'ян, винесли найбільше особливостей мови, фізіологічно близьких до польської, якими згодом могли впливати на мову північно-східно-руську по її південній границі (зубні відтінки -ть, -дь).

161. Тільки отсим поступеним розселенням з первісних осель праслов'янської доби Східне Слов'янство могло витворити ту спільноту говірно-словарну, що замітна між говорами Карпатів-Полісся та між Ладогою і Онегою. Тільки з первісного близького сусідства східного Слов'янства з Полянами-Ляхами, Чехослов'янами та Сербо-Хорватами можна зрозуміти причини тої спільноти мовної, що знаменує усі слов'янські мови і говори. Тільки завдяки тому, що середущі Карпати й верхів'я Дністра були природним осередком зародження й розвитку Східного Слов'янства, після заняття Праслов'янами поясу між Балтом, Лабою, Вислою та середніми Карпатами, можна пояснити словарну і граматичну архаїчність говорів карпатських, та відосередню розбіжність поодиноких рисів східнослов'янських мов, якими вони лучаться з іншими слов'янськими.

Тільки відосереднім стремлінням Східного Слов'янства від середніх Карпат в одинокі можливому напрямі рамен кута між Ільмерем і Дністром до Балту і Чорного Моря можна зрозуміти слабкий порівняно напір Східного Слов'янства на Карпатське доріччя Дунаю, та найсильніший на Придніпр'я, Подоння, Поволжа та

Подвиння. Тут для них розгорталася прѣстора й багата країна, за яку йде їх боротьба від історичної доби появи Норманів над Ільмерем і Дніпром.

162. На нових місцях побуту Східне Словянство всисає в себе давніх насельників, та ділиться на виразно відокремлені племінні громади, що своїм побутом значно різняться одна від другої. Свідчать про це як питомі літописні джерела, так і чужі. Тай назви поодиноких племен, надавані взаємно сусідом сусідові, є виразним свідомством завершеного розділу племінного, що безперечно міг та мабуть й мусив відбуватись в парі з дальшим ріжничкованням говірним.

Які були оці говірні ріжниці, та скільки їх було в першу добу розселення на нових місцях, тож перед VI-им століттям, коли про Східних Словян говорять Іорнанд і Прокопій, цього не можна покищо встановити прямо. Але що вони були, про це свідчать назви місцеві, пережитки говірні, та дані староруського письменства, починаючи від XI. в.

163. Правда, що не всі говори проявляються в пам'ятках письменства з самого початку; але рядом одних особливостей посередно означаються другі. Тож з огляду на визначні говірні особливості пам'яток Новгородської землі (Мінеї 1905—7), Смоленської (грамоти 1229—1230 р.), Рязани (Кормча 1284), Подвиння і Полоцка (грамоти XIV—XV. в.), та на ряд точно означених пам'яток Київщини (Збірники 1073 і 1076) і грамот південно-західноруських пол. XIV. в., ми можемо окреслити чимало говірних особливостей і русько-української мови. Тим паче, що вже від XIII. в. ми маємо такі виразні риси української мови, як: 1) нове **ѣ** з придовженого закритого **е**; 2) закінчення середнього роду — **и** з первісного — **иє**, — **ье**; 3) міна **и—ы**; 4) **оо**, **оу** на місце довгого **о** (воовьця, роужьствоу), та **ю** на місце **е** (грамоти: нью); 5) приставне і вставне **в**, та міну **у—в**; 6) **х** на місце **ф**, **ѳ** і 7) від XIV. в. новий знак з західноруської для звінкого горлового **кг=г**. В словозміні найяскравіше виступає український характер пам'яток письменства в дайникові однини жен. р. зі сталим захованням перезвучного складу — **цѣ**, — **зѣ**, — **сѣ**, на місце якого великоруські пам'ятки виказують — **кѣ**, — **гѣ**, — **хѣ**, та: **нѣмь**, **сѣмь**, **нѣй**, **сѣй**.

164. Отсі особливості української мови, в пам'ятках від XIII. в. починаючи, не виключають одначе давніх рисів східно-словянської спільноти. Вказати-б тільки на загально-українські: **отец(ь)** — **вітця** — **віцця** — **вітцем**, против загальновеликоруського: **отець** — **отца** — **отцомъ**, з прямим доказом колишньої піднебінності складу — **те-(t'e-)** в українському. Отсю саму колишню піднебінність складів з **е** стрічаємо ще в виразах середнього роду: **море**, **поле**, **серце**, **село**, а саме в їх похідних: **мор'а**, **пол'а**, **серц'а** — **сердечний** — **шній**, **с'іл(ьський)**, та складів з **и**, **ѣ** в приказовому виді: **будь—те**, **іди—ід'іть**, **пиши—іть** з первісних: **mor'e**, **s'e'lo**, **po'e**, **s'erc'e bud'i**, **id'i**, **rys'i—pis'i**.

165. Говірні особливості русько-української мови, та її самобутність порівняно з двома іншими східнословянськими мовами — білоруською і великоруською, засвідчені розглянутими пам'ятками від XIII. в., та посередно книжним правописом від кін. XI. в. Значно сильніше проявляються вони в актах і грамотах від XIV. в., та згодом виступають основою української книжності XVI. в., що поступенно ставала й своїм змістом загально народною.

Народна мова ставала виразницею народної думки, народного життя.

166. Розважаючи особливості української мови в часовому зв'язкові балтословянської і східнословянської спільноти (*terminus, a quo*), та ступньового розвитку її говорів аж до сучасності (*terminus, ad quem*), ми доходимо й до деяких виснівків про обличчя первісної т. н. загально-слов'янської мови. А саме: повнота складу звукового в перших пам'ятках письменства Києва—Галича свідчить виразно про те, що мова Придністрів'я і Придніпрів'я до XI. в., як прддставниця цієї повноти ясних (не редукованих) звуків, мусила бути первісним осередним пнем пізніших говірок, що витворилися на окраях східнословянського розселення з рядом нових похідних (редукованих) звуків.

Просто сказати-б: тільки мова з повним складом ясних звуків могла стати джерелом нових говірок на нових місцях, та найдовше остоятись проти природного стремління всякої мовної особовості проявитися в письменстві. Завдяки усеу, мо-

лодші говірки Словін з над Ільмеря проявилися вчасніше (Минеї), як говірки мовного загальноруського осередку Придніпрівя і Придністрівя.

Згодом одначе говірні особливости окраїв і осередку, остаючи одиноко в первісному звязкові спільного східнословянського мовного походження, розвинулися в громаду самобутних мов з перевагою рядів особливих говірних ціх не тільки в поточній мові, але й в письменстві. Ріжниці місця, часу, побуту, сусідів, одним словом культурно-історичного розвитку — викликали й основні ріжниці в мовах: українській, великоруській і білоруській, що вийшли з одного пня, який коріниться між середніми Карпатами і верхівями Дністра та Дніпра.

Показчик граматичний.

Велика цифра означає рік, мала перша сторінку, друга §.

іє замість є 25, 39—30, 46а
 е „ іє 25, 40
 е „ о 25, 40
 е „ ѣ 25, 39—40
 е „ и 80, 139
 и „ е, ь 80, 139
 и = і 27, 44а—28, 44 в
 і замість и 25, 39—40; 46а, 1424 р. 67, 122
 и „ ы 25, 39—40; 46, 83—67, 123
 и „ ѣ 25, 40
 ы „ и 26, 42
 ы = оі = ои 26, 41
 ѣ = іє 26, 42—28, 44г
 друге ѣ з первісного є в закінченнях
 зразку: -ѣль, -ѣнь, -ѣниє 30, 46 б
 — 45, 79—80; 47, 84а—65, 117а
 о з іє в іменах власних 35, 63а
 о „ е після шипячих 66, 121
 о, е з первісних ѣ, ь 47, 84 б—67, 122
 і „ о 79, 136
 оу „ о 46, 83
 у, ю зі стиснутих о, е XIV в. 65, 117 б
 — 79, 136
 сліди нових звуків 36, 67
 у, ю з ж, ж 26, 42
 у „ в 46, 81—66, 117 в
 складовість ѣ, ь 32, 52
 говірні ѣ, ь 27, 44а
 ѣ, ь міна о, е 25, 39—26, 42
 ѣ замість ы 25, 39
 ь „ і 27, 44а
 ь „ ѣ 25, 39
 здвоєння голосівок 25, 39
 повноголос 34, 58—60
 приставні а (льта), і (спас), в (овця)
 36, 63г
 приставне в 45, 81
 в з первісного у 45, 81

г = g (г) 27, 44 б
 гы, кы, хы 32, 52
 г = к, кг, гк 66, 119—20
 — дл — 37, 68
 піднебінні д', т' з первісних г', к' 31,
 46
 піднебінні к' г' замість т' д' 35, 61
 чръ—, крь—, 36, 63в
 жд — жч 30, 46г
 жч — жд 46, 83
 ц — ч 26, 41—80, 139в
 з — ж 26, 41
 переголос шт, жд 35, 61
 „ піднебенного с' у ш 36, 65
 тлът— 37, 68
 ф замість х, хв 79, 138
 хв, х „ ф, ө 46, 82—XIV в. 66, 117г
 —(е)ть+и=—(е)тии 25, 39—33, 53
 —(а)ть+и=—(а)тьи „ „
 ям купил XVI в. 72—67, 124г
 закінчення середнього роду — я з пер-
 вісного є 79, 137
 здвоєння шелестівок в закінч. серед.
 р. типу: —ння 79, 137
 видозміна XIV—XV в. 67, 124
 назви на —(і)ата і похідні від них на
 —тин 36, 66
 назви родові жіноцтва 37, 69
 назви прикметникові (городів) від ста-
 роруських імен власних через за-
 кінчення —ь 35, 62 (36, 64)
 особливості складні XII в. 38, 71
 чужемовні впливи в українському сло-
 вництві 78, 133—79, 135
 мадьярські слова в мові Угровусів
 XVI—XVIII в. 77, 131
 полонізми в українських літописях
 XVII—XVIII в. ГА 72; 77, 132

Показчик слів

з деяким матеріалом для історично-етимологічного словаря української мови.

або 1377 з алибо
абы 1557, 71
абысте 1582, 72
абыхмо 1594, 75
але 1340, 1375, 1388
альбо 1594, 73
ани 1598, 73
апарат 1679, 74
артыкуль 1388

баба 12, 16 б
балта 16, 17 б
бан 17, 27, бановьна ІпЛт. 6658
батог 37, 70—1093
батько 3, 10
бать 51, 93 І., ІЛ. 6650
бджола 5, 51
белз 17, 26
бенева 17, 26
берег 13 і 24 ст.
береза 6, 80
біб 6, 73
бик 17, 27
благослав 50, 90
блідий 16, 17 б
блоха 5, 47—12, 17а, д
блюдо, блюдники 17
бляха 1594, 73
бо || ибо
бобер 5, 56
бовван 17, 27
бог 8, 150 — 17, 26
богдан 50, 90
боголюб 50, 90
богослов 50, 90
божидар 50, 90
божьскъ 35, 62 — 1100
бойки 17, 26
болоние Пов. врем. лѣтъ 6604
болото 42, 17 б
боришъ 35, 62 — 1187

борода 13 і 24
бороздо ІЛ. 6680 борзо
борошньо РПр. ак.
борть РПр., бортники
босий 7, 116
бочка 17, 27
боярин 17, 27
брага 17, 26
брагинка 17, 26
брат 4, 17—12, 16 б
братаничъ Переясл. Лтп. 6494
братач 1743, 75
бросквиня 17, 27
буг 17, 26
бужьскъ 35, 62—1100
бук 6, 82—17
бурмыстр 1659, 76
буск 17, 26
бути, 12, 16 е
бытность 1659, 76
бюты к. XVI. в. 72
брь — 27, 44 а

вабити 38, 70—1097, ЖБ і Гл.
вапа — вапъ — вапъно
варую 1592, 77—131
ватага ІЛт. 6698
вахромѣй 49, 88
вдова 8, 143
ведлуг 1659, 76
везтиса на ону страну. ЮЄ 1120,
ІЛ. 6739
велебный 1594, 75 — 1361 велебьный
великъдень 37, 70 — ОЄ.
вельми Сб 1073
вельможа Сб 1076
вепр(ь 5, 60 — (ПВл. Мон.)
вера 24
верблюд 5, 63 — 17
вердунковъ 1570, 71
весна 8, 134

вехоть Г-ВЛт. 1288
 вехть Пов. вр. Л. 6578
 вечір 8, 131—12, 17 г.
 вивірка 5, 62
 вид 12, 16 д
 видра, 5, 55 — 12, 16 е
 вижу 24
 вино 7, 127 — 17, 27
 вир 27, 44 а
 вира 8, 139
 вирва 12, 16 е
 висла 17, 26
 вислока 17, 26
 висса 17, 26
 вишня 17, 27
 (ві)второк 54, 106
 вівця 4, 29
 відун 8, 149
 віз 7, 111
 віл 17, 27
 вільха 6, 86
 віно 8, 142 — вѣнити, продовати
 вінок 12, 162
 вісім 9, 164
 вісь 7, 112
 вітка 6, 81
 вічі 16, 24
 вічливий 35, 61 вѣждьливыи
 віщий 8, 149
 власний 1570, 71 — 1594, 72
 власть = в(о)лость 1554—71, 126
 вмерти 8, 140
 вовк 5, 58 — 13
 вовна 4, 31
 водлугъ 1594, 75 — 1388
 водохрщи 53, 95 VII — Лт. 6656
 войт, войтовая 1659, 76 — 1351
 володимеръ 35, 62 — 980
 володимеръ, — яя (я. в.)
 володіти 12, 17 б
 волоть — ұлас, волотів
 волохи 17, 26
 волочу 12, 17 б
 (в)ольга 35, 62 — 945
 вороп 37, 70 — 1093
 ворота 12, 17 б
 ворскла 17, 26
 воръ 37, 70 огорожа, ворини
 воса 5, 53
 вpirати 1588, 75
 вплинь 78, 132
 вручии 35, 62 — 976
 всеславичъ 35, 62 — 1106
 всеволодъ, — ожъ 35, 62 — 1097
 вуголь 13
 вуж 6, 70
 вуйко 4, 24
 вѣкраиница Лт. 6790 (ГВЛт. 1282)
 вѣлгъкый I. экз. Болг. — вохкий
 вѣлна 24

вѣлны' прагъ 19, 30
 вѣлнѣгъ 27, 44 а
 вѣручии 19, 30 — 27, 44 а
 вшисткии 1591, 72
 вшитки 1594, 73 — 1582, 75
 вѣтрило 37, 70
 вѣче 37, 70
 вянути 13

габание — напасть 1388
 гадяч 17, 26
 галич 17, 26
 гапка 50, 90
 гаразд 78, 132
 гарихъ 37, 67
 гасати 78, 132
 гаська 50, 90
 гатлас 1604, 71
 гать Лт. 6652
 гдеколвек 1720, 75
 гдуня = дуля XVI в.
 гды 1594, 73
 • глина || гнила || гнести || гнилички
 глукъ || глѣкъ || гѣлка = гук
 глумитись ехерсегі
 гнида 5, 48
 година 12, 17 б
 годитися 12, 17 б
 гоіти 12, 17 в
 голдование 66, 120
 голова 12, 17 б — 13
 головня 37, 70
 голос 12, 17 б
 гомии = гомель 51, 93 I.
 гордятин 35, 62 — 945
 гораздо || гаразд
 горі 38, 71 д
 горнець 38, 70
 город 4, 27
 городня Новг. Лт. I. 6651 часть
 мосту між двома биками
 горох 6, 74
 горуха = гірчиця || горуцко
 горькавыи — заіка || Хоркавий
 господар 1594, 75
 господин = священник 1633, 71 —
 XVI в. 72.
 госпожинъ день 35, 62
 гостивства 37, 70
 грамота 12, 16 б
 грамота 49, 89
 грек 17, 27
 грекини 35, 62—976; 35, 63 б
 гречин я. в.
 грин(ь) 1554, 71
 гриц(ь) 1570, 71 — 1633, 72
 гріх 12, 16 г
 гробля 38, 70 — 976
 грошми 1659, 76
 (до)грунту 1679, 74

гуня 17, 26
 гург—, гюрг—, гюрд 35, 61—2
 гусь 4, 35 — 12, 17 в

давити 12, 16 б
 два 9, 157
 двацять двадцять || раїти раяти ра-
 дити || котьць коєць клітка
 двір 12, 16 а
 де || идѣ, иде || гдѣ
 дебел 38, 70
 дев'яносто 1398 Бенка
 девять 9, 165
 демня || дѣмница домна || рудня
 день 8, 129 — 13 і 24
 дерево 6, 79
 десять 9, 166
 дим 8, 144
 дишель 7, 113
 дівер 4, 20
 дідинець || дітинець || дѣтина купець
 дімброва 37, 67
 днесь 27, 44 а
 дни (ген.) 51, 93 II.
 дніпро 17, 26
 дністро 17, 26
 доброго 24
 добромисл 50, 90
 добрыѣ 24
 дожгъ — дождж 35, 61
 дозирати 1614, 74
 долі 38, 71 д
 долото || дльб— || довбати довбти
 довбало || длубало дулиба
 дон 17, 26
 допомочныи 1582, 75
 доптати || тѣпѣтати
 долобьскъ 35, 62—1103
 дорожнята 78, 132
 досити 38, 70
 доця 38, 70
 дочка 4, 16
 доч(ь)ка 38, 70
 дощъ 24
 прочитися 36. 1073, 1076
 дрѣжавци 1591, 72
 дуб 13
 дубень 35, 62 — 1100
 дубно 17, 26
 дубрава 38, 70
 дуда 17, 27
 дудніти 11, тутнѣти
 дунаець 17, 26
 дунаїв 17, 26
 дух 8, 145
 дѣжгъ 24
 дѣжчъ 24
 дѣмкѣ 26, 41
 дѣдина 38, 70
 дѣтескѣ 53, 101

евдоха 49, 88
 іємъ = іесмъ = іесмы ЖБ і Гл. || ро-
 бивем
 ерина 49, 88
 есиѡъ 1583, 72
 еско 66, 119
 есть 9, 154—24

жадати = сильно бажати
 жаден 1582, 75
 жадин 1583, 72
 жадныи 1598, 73
 желізо 12, 17 в
 живий 12, 17 в
 жид 17, 27
 жила 12, 17 в
 жито 17, 27—8; 18, 28
 жінка 4, 25
 жовтий 7, 103
 жолудь 6, 76—18, 28
 жорна 12, 17 в
 жупан 17, 27
 жупник 1582, 75
 журавель 5, 65

завтра 8, 130
 заєць 5, 54
 залетити = поручити 1594, 75
 залізо 6, 101
 заморозъ 37, 70 — 1016
 запис 1588, 79
 захарьич 35. 62 — 1106
 збороняти 1582, 79
 (и)збрана 1604, 71
 збруч 17, 26
 збудоване 1594, 75
 збудовати 1594, 75
 з(ъ)вати 8, 148
 звичай || сѣвичаи
 звірь 12, 17 е
 згодили 1570, 71
 здоровля || сѣдоровиє ІЛт.
 зегзиця 12, 17 в
 зелений 7, 104 — 12, 17 е
 земевитъ 50, 90
 земля 13, 24
 зерно 4, 38
 зешлыи 1659, 76
 зима 8, 139 — 12, 17 е
 зілля 12, 17 е
 злуплене 1679, 74
 зналізне 38, 70
 знаменіє 24
 знати 12, 17 е
 зовиця 4, 21
 золоту 6, 102
 зрада | израда Соф. Вр. 6955, 7006
 зуб 3, 4
 зумбела 37, 67
 зупорний 1582, 75

зять 4, 23 — 15, 24 — 53, 101
зятье 51, 93 II.

ива 6, 85
иванко 35, 62 — 1106
ігорь 19, 30
іда 7, 119
іжак 5, 57
ізба 17, истьба НЛт. I. 6600 Stube
измарагд 50, 89
изърадецко 78, 132 | израдьца 1494 Гр.
изъяславль 35, 62—1102
ікона 50, 89
ільник 35, 63 а
ільця — —
илько 1633, 71
ім 7, 118
(й)мене 1598, 73
імення 8, 141
имян— 54, 104
(и)мя 80, 139 б
инътрилѣгаторь 77, 131
исный Гр. 1383
исполать 50, 89

кабать Ник. Лт. 6936
кажному 1454—67, 124
казание поука Панд. Ант. XI.
казати говорити Пов. вр. Л. 6572
казитися 38, 70
казнити карати
камінь 7, 110 — 12, 176
камѣниє 24
канцлерыи 1594, 75
канцлѣр 1591, 72
капытула 1659, 76
карпати 17, 26
кашталян 1582, 75
квилити | цвилити Гр. наз. — квіт |
цвѣтъ
квитуєм 1659, 76
кѣвалтовъный, кѣвалтъ 1388
кеды 66, 120
кельнѣге 1625, 74
керез 18, 28
керьлешь 50, 89
керлюш — —
керчь 27, 44 а
київ 17, 26 — 19, 30
кирелѣсан 50, 89
кінь 12, 16 з
кінця 27, 44 а
клезоры 1596, 73
кліть 17, 26
кльн— 27, 44 а
кмах ГА. 72
кметии 52' 93 II.
книга 17, 27
кнорозъ Варл. Іоас. XV в.
княгини 35, 62 — 1107; 37, 70

князь 17, 26 — 35, 63 б
кѣнязь 27, 44
княз 1582, 75
кобринь 17, 26
ковъръ Пврл. 6485, 6623
кожному 1383 — 67, 124
коза 17, 27
колвек 1679, 75
колиба 17, 27—8
колиндяни 37, 67
коломище = могилище
коломия 17, 26
колоти 17, 26
коляда 17, 27
комин 17, 27
комора 17, 27
кондиція 77, 131
конецъ 27, 44 а
конкольники 37, 67
конопля 6, 72
копа = 60 штук 1351
корабель 17, 27—8
короз 18, 28
король 17, 26
корчевъ 27, 44 а
кошь (ниця) ОЕ | кошьль
крильмѣ 54, 104
криницѣ 52, 95 II., криниця = дже-
рело ІпЛт 6658
кріль 17, 26
крісло 12, 62
кров 3, 9
крук 5, 67
кум(а) 17, 27
кусок 12, 17 е
куча 4, 28
куынь 12, 16 з

ладити ІпЛт. 6657 мирити
лагодъный Панд. XI. в. легкий
лакомы 1594, 73
ланцюх XVI в. 72
ласкавыи 1596, 73
лаяти 38, 70
лев 17
лекговати 1659, 76 завіщати
лен 6, 71
летьское поле 35, 62 — 1016
леч XVI в. 72
лизати 12, 16 д
лин 6, 68
линуги || лигнути прильнути 36. 1076
липа 12, 16 д
литера 1610, 74
лікаръ 8, 151
ліпити 12, 16 г
ліс 6, 87
літо 17, 26
ловы дѣяти Пврл. 6544, ПВлМ. ПтПч.
логинча 1554—71, 126

лошак 17, 27
 лука 6, 88 — 12, 16 в
 лучьскъ 35, 62 — 1085
 лыскаръ = рискаль ПврЛ. 6582
 льто 35, 62 — 1015
 лѣпъши, лѣпъш Пвл. Мон.
 лѣто 24
 лѣхтар 1604, 71
 люблю 13 і 24
 любомудр 50, 90
 ляда яко 1679, 75

мает 1598, 73
 маетность 1582, 75
 маистат 1594, 73
 мак 17, 27—8
 малашка 50, 91
 малейкии 1767—80, 139 в
 малжонка 1614, 74 — 1659, 76
 мама 3, 13
 манотья 52, 95 IV.
 мармур 17, 27
 мастер ІпЛт. 6760 magister
 матвій 49, 88
 мати 3, 14
 мгла 12, 17 а імла
 межа 6, 89—13
 мелю 5, 44
 (й)мене 1598, 73
 мень 6, 69
 место 1594, 75
 меч 7, 108—17, 26
 микулин 35, 62
 милий 12, 16 д
 мило 13
 милость 12, 16 д
 миска 17
 мистишин 35, 62—945
 мис(ь)ко 1598, 73
 мито 17, 26
 михавко 1570, 71
 михаль 35, 62 — 1074
 міхаїль я. в.
 міць неміч || мощь
 миша 5, 46
 мід 5, 52
 (за)міна 12, 16 г
 міняти 8, 137
 місяць 8, 132
 мовити 1596, 73
 могорич 1570, 71
 могти 17, 26
 можджѣрь 76, 129
 молвити 37, 70 — 1097
 молодъ 24
 молодъ 38, 70
 молѡко 13—17—24
 молот 7, 109
 мольба 12, 17 б
 мосяжны 1604, 71

мотыка 38, 70
 мочи 12, 17 г
 моя 24
 мудрый 12, 16 в
 мудролюб 50, 90
 муравель 5, 50
 муха 5, 49
 мынцаръ 76, 129 — 1388 Гр.
 мѣнескъ 35, 62 — 1067
 мѣсто 1659, 76
 (и)мя 80, 139 б
 мягкии 12, 16 в — 13
 мясо 7, 123—13
 мясопуши 38, 70 — 36. 1073, ЖФеод.
 мятель 37, 67
 мяти 12, 16 в

навѣть 76, 129
 нагий 7, 115
 надзныи 1594, 73
 наклад 1594, 73 і 75
 налѣзти 38, 70
 напрасныи 36. 1076, ЖФеод. гнѣвли-
 вий, суворий
 напред 1591, 72
 напрод 1604, 71
 напръжье 19, 30
 небожчик 1659, 76 — Гр. XV.
 недугъ ОЕ. ЖФеод.
 недужии ПврЛ. 6479
 недужный ОЕ. безсильный Гр. XI.
 немочь НЛт. I. 6728 хороба
 неня 3, 13
 неретва 17, 26
 неслушный 1679, 75
 нестерович || нестера небога
 несть 24
 несъпи 19, 30
 нетягъ Ж. Андр. Юр. лѣнивецъ
 нецки || нецва Прл. 1432
 неясать 19, 30
 никды 1594, 73
 ниса 17, 26
 ниhto 1598, 73
 ниць ОЕ
 ницювати || нице на виворіт. Злтстр.
 ніготъ 3, 6
 ніс 3, 3
 ніч 8, 128 — 12, 17 г
 носа утерти 78, 132
 нощьлѣгъ 38, 70
 нуряти 12, 16 е
 нѣктуры' 1594, 72
 нѣмат 1588, 75
 нюхати 12, 16 в

оба 9, 158 — 12, 16 а
 обарінок || необ(в)ареный || об(в)еселити
 36. 1076 || об(в)ладати || об(в)лак
 обоз 12, 16 а

оболочок облако ІпЛт. 6757
 оболость ЖФеод.
 обороньца 1388 Гр.
 образ 12, 16а
 обѣраховати 1594, 75
 овес 4, 37
 овруч 35, 62 — 976
 овѣде 1588, 75
 огледати 1594, 75
 огнища горячка
 огонь 7, 122 — 12, 16 в
 одва 37, 70 — 980
 одебелѣти 38, 70
 один 9, 155 — 13
 одрины 37, 70 — 946
 ожерелие = комнір, виріз для шиї
 || горло
 озеро 13
 ознауемъ 1594, 75 — 1659, 76
 око 3, 1—12, 16а — 16, 24
 оконом 50, 89
 (з) оконці 54, 104
 окромъ 1594, 75
 оксамит 50, 89 — 1614, 74
 олекса 49, 89
 олена 35, 62 — 955; 49, 88
 олень 5, 61 — 13 — 24
 оলেখно 1570, 71
 оলেখко 1594, 75
 олій 50, 89
 олово 7, 106
 ольга 19, 30
 ольжин, ользин 35, 63 б
 оногды 37, 70
 опанас 49, 89
 оправити книжку 1594, 73
 опроче, -чъ Л Лт. 6745
 опять 37, 70 (назад), ПврЛ 6454,
 Р Пр.
 орати 38, 70; ОЕ
 орачъ Ник. Лтп. 6684
 орел 5, 66
 орина 35, 62 — 882; 49, 88
 орудка | орудіе діло ПврЛ 6582
 ЖФ, ЖБі Гл. ІпЛт 6669, ПВл
 Мон. РПр.
 осе ПврЛт. 6708, ІпЛт 6659
 осел 12, 16а — 17
 осподар 66, 119
 остап 49, 88
 осторонь | сторонь Нвг І. Лт. біля
 островъны прагъ 19, 30
 островъны 27, 44а
 отказати = завіщати 1596, 73
 откупитель 1596, 73
 отличити 1659, 76
 отець 3, 12
 отомкнути 37, 70
 отселѣ 38, 70
 отсѣкти 78, 132

отчизний 1598, 73 | отчизна
 офѣровати 1679, 75
 охрим 49, 88
 оцет 17, 27
 очі 12. 17г — 15, 24
 паганий 17, 27
 паздіри | паздеріе
 пазуха Пт. Пч. ЖФеод.
 палата 50, 89
 палашка 50, 91
 палица 38, 70
 пан 17, 27 — 1349, 1388 Гр.
 пани 1372 Гр.
 панахида 50, 89
 паникадило 50, 89
 паном чинитися 1588, 75
 парафѣя 1588, 75
 паробокъ 38, 70
 паропци
 пастухъ ОЕ
 патна 36, 67
 пахнотій 66, 117 г
 пацюк = щур 132, 78
 певний = якийсь 1594, 75
 пекти 7, 121
 передже, бойк. | переже ІпЛт. 6648
 перти | перети | прати
 перець 17
 перший 9, 156
 печенѣзин — -жин 35, 63 б
 печь 24
 пиво 12, 16д
 пити 7, 120—24
 півтора 54, 106
 пінязь 17
 піч 13
 плесков 35, 62 — 1034
 плъсковъ — псков я. в.
 плиса 17, 26
 плисти 12, 16 е
 плуг 4, 41 — 17, РПр. ВлМ.
 плювати 12, 16 ж
 плюща | плюча, плюща, легені
 Ж КозДам., Кир Єр.
 повний 8, 152
 повсть 7, 117
 повѣдати ОЕ. Мт Іл. о Зак. Вл Мон.
 повѣтриє, сприяючий вітер Гр. Наз.
 ХІ., мор 1498 Гр.
 поганий 17, 27
 погань ІЛтп. 6683
 подлуг 1679, 74
 подоба Гр. Наз. ХІ.
 подобник 38, 70
 подобъныи ОЕ. ЮЕ. відповідний,
 належний
 подружіе = дружина 1715, 75
 подѣгнѣтъ 36. 1073 розпал
 подѣшьва ІЛт. 6737

подѣти = покрити 1596, 73
 поеднатися 1397 Гр. умовитися
 пожыток 76, 129 — 1396 Гр.
 полкиня 35, 63 б
 полова 4, 39
 половий 12, 17 б
 полонина Биб. XIV в. долина
 полотескъ 35, 62
 полоцк я. в.
 польмь 24
 польскыи 3б. 1073, ЮЕ 1120 піль-
 ний
 польщина 3б. 1073. Злтст. XII. се-
 лянин
 полядвиця | лядвия 3б. 1073, Панд
 XI. нирки
 попер 17
 попередити ІЛт.
 пополох 38, 70; ІЛт.
 поправоване 1594, 75
 порекло Корм. 1280. назва
 порозноѣ недѣли 52, 95 II. IV.
 порох 3б. 1076
 пороса 4, 34,
 портки | порты, пѣрткъ
 порошане 35, 62 — 1149
 послушний 12, 17 д
 поставъ полотна Гр. Наз. XI. Панд.
 Ант. XI. в.
 потокъ ОЕ. потік
 починокъ ПтПч. початок
 працювал 1594, 73
 пребошь ІЛт. 6760
 презь XVI в., 72
 прецепторъ 77, 131
 привлащати 1583, 72
 привѣлеи 1588, 75
 пригѣрща ЖФПеч.
 придушее лѣто 37, 70 — 1102
 приклякати Биб. XIV в.
 прильбица ЛЛ 6677, ІЛ 6749
 приналежность 1659, 76
 приодѣти 1614, 74
 приплодъ ЮЕ 1120
 припятъ 17, 26
 присѣпа ПврЛ 6496 насип
 пришедшее лѣто 37, 70 — 1102
 причинити = додати 1594, 73
 пріська 49, 88
 прогрѣхъ НЛт IV. 6890
 прозвютеръ 47, 84 а, — зву—
 прокльони 27, 44 а
 проклятво 1594, 73
 проскурница 1596 Ап., 73
 простороньство ПврЛ 6604
 прут 17, 26
 прѣзь 1619, 74
 пукля 1596, 73
 путь 7, 114
 пух 12, 17 д

пѣря = супірка, спір
 пѣсть = кисть руки, пѣстук РПр.
 ЛЛ 6701
 пять 9, 161

рава 17, 26
 рагоза Пск. I. Л. незгода
 рада 1361, 1388 Гр.
 радити ОЕ дбати, радѣть
 рало 4, 41—13
 рамено 3, 5
 рата 17, 26
 раховати 1388 Гр.
 рач 1594, 72
 рим 17, 27
 рись 5, 59
 рихва 66, 117 г
 рідька 17
 ріпа 6, 75 — 17, 27
 рогиця 35, 63
 рогѣволодъ, -ожь 35, 61 — 980
 розглядати ІЛт. ЖФеод. Ст.
 розмысль 1594 75
 роль, рольа 38, 60 — 1103, Кир. Тур.
 рольний 1340 пільний
 розказую = приказую 1582, 75
 роскаль = болотня | раскаля Ник
 Лт. відлега
 руда 6, 100
 роужьство 46, 83
 ружство 65, 117 б
 рука 12, 16 в — 13
 русаліи, -лки 17, 27
 русинъ 35, 62 — 976
 русьскыи 27, 44 а
 роусьск — 35, 62—976
 (не)руш 1594, 73
 (по)рушити 1598, 73
 рша 35, 62 — 1067
 рыба 24
 рыхло ГА. 72
 рѣнь 37, 70 — 988

саж(д)а ЖАЮр.
 саква 17, 27
 самовитъ 50, 90
 свекор 4, 19
 свестъ 38, 70 — 1720, 75
 свиня 4, 33
 свит(ѣк)а 38, 70 — 3б. 1076.
 ЖФеод, ІЛт.
 свѣт 12, 16 г
 свѣчка 13
 своякъ Лтп.
 свѣтычъ 76, 129
 святий 8, 146 — 12. 16 в — 13
 святополчъ 35, 62 — 1097
 святославль 35, 62 — 1100
 сенко 1554 і 1570, 71
 сень 1570, 71 bis

сенъ 1633, 72
 серет 17, 26
 серіжка 17, 26
 сермяга Вс Лт. 6933
 серп 5, 45
 серце 3, 8
 сестра 4, 18
 сестричичъ 38, 70 — ІЛт. ЛЛт.
 сесь 12, 17е — 27, 44а — 54, 106;
 ІЛт. Ев. 1307, Гр. XIV в.
 сила Іл. ЛЛ. багато
 син 4, 15
 сито 12, 16д
 сіль 7, 125
 сім 9, 163
 сімя 5, 43
 сію 5, 42
 скакати в гречку 78, 132
 скарга 1388 Гр.
 скаржитися 1588, 75
 скибка 17, 26
 скит 50, 89
 скло 12. 17а — 17
 склязь ОЕ, ГЕ, шеляг
 скоморох ІЛт. Георг. Зар.
 скоронъ ЖАЮр. висок
 слава 12, 17е
 славетный 1659, 76
 славята 35, 67 — 1095
 слеза 13
 слово 8, 147
 словутъный ІЛ 6749
 слои 17, 27
 слота Панд. Ник.
 слуга 17, 26
 служити 12, 17е
 смаглий 36. 1073. КирТур. | смага
 смик 12, 16е
 смолинескъ 35, 62
 смутний 12, 16ж
 снасть XIII в.
 сніг 8, 135
 снідання | снѣданніе НМін. 1096.
 ПАНт. XI.
 снятися 38, 70
 собі—себѣ 54, 106
 сокаль 17, 26
 сокира 7, 107 — 38, 70
 солодкий 7, 126 — 12, 17б
 солокія 17, 26
 солотвина 17, 26
 сон 13 — 24
 сонце 8, 134
 соньмъ 38, 70, сн—
 сороковини 50, 89
 — -уст я. В.
 сорочини я. В.
 сорочка 38, 70
 сполна 1659, 76
 споможеш 1596, 73

справа 1594, 73
 спустошене 1679, 74
 срібро 7, 105 — 1614, 74
 строки 1598, 73
 ставлю 13
 становище 38, 70
 статъкъ ІЛ. майно
 стах 49, 88
 стир 17, 26
 сто 9, 167
 стодола 17
 стонжка 17, 26
 стрий 17, 26
 стрипа 17, 26
 строи, стрѣи ГВЛт. дядько
 стрыня 38, 70 — 52, 95 IV.
 стрьмъ главъ 36. 1073
 стрѣча КирТур.
 студенство 37, 70
 студеныи 38, 70, студеньць ОЕ.
 кирница
 стужка 17, 26
 студенець 38, 70
 стяг, -жка 17, 26
 судъ 17, 26; ІЛт. ЖФеод. Пч. по-
 судина
 сума (гроший) 1659, 76
 суніці 37, 68
 суть 24
 сутѣскъ 35, 62 — 1097
 сухой 12, 16ж і 17д
 считати 12, 17г
 съ 27, 44а
 сѣделничі 53, 101
 сѣньница ІЛт. 6658 ганок
 сѣча 38, 70 — 1016
 сыновець 38, 70 — 52, 93 II.
 сынъмъ 24
 сян 17, 26 — 53, 101

таган 50, 89
 такъ якъ 1582. 75
 тамтой 54, 106
 тантой 1588, 75
 тато 3, 11
 тебінки | тебенюкъ = частина сідла
 теда 1582. 75
 тежъ 1388 Гр.
 тезъ 38, 70 — 1097
 телица КТур.
 теліга 17, 27
 тепличі 38, 67 ГВЛ.
 тераз 1679, 75
 теребити 38, 70
 тетеря 5, 64
 тин 4, 26
 тисяча 9, 168
 тишина 12, 17д
 тісто 17, 26
 тмутороканъ 27, 44а

тобі тебѣ 54, 106
 товар 17, 27
 товкмачити | истѣкмѣти
 тогид 54, 106
 то(го)річний 54, 106
 тожѣство 36. 1073 тотожність,
 тожсамість
 тоєє рѣки 1594, 75
 тоєю 1459 — 67, 124 — 78, 132
 то і 54, 106
 тонъ = ten 66, 120
 топерво 37, 70 — 988
 торг 12, 17 а — 13
 торокъ ЛЛт.
 трембіта 37, 67
 третій 9, 159
 три 9, 159
 троскотати ПврЛ.
 трѣгнути 1582, 75
 тумашю 51, 93 III.
 тур 4, 32
 тустань 37, 68
 тутънати 37, 70
 тыж = також 1614 і 1625, 74
 тѣ, то, та (члени) 38, 71 е
 тѣргъ 24
 тѣрнъ 24
 тѣсть 53. 101 — -я 51, 93 II
 тѣсмин 17, 26
 убрусь ЮЕ 1307.
 удотая = євдокія 155, 71
 уживати 1400 Гр.
 уздвиженя 1583, 72
 узѣкъ 24
 уласный 1598, 73
 унижоны 1594, 75
 упоминатись 1659, 76
 уроки | урѣкание
 уручии 53, 101
 уса 17, 26
 уста 3, 7
 установлене 1594, 75
 усѣница Злтст. XII.
 утекомъ 78, 132
 утка 4, 36
 утѣха ОЕ. 36. 1076
 ухо 3, 2 — 12, 16 ж
 учинити 1582, 75
 уша 17, 26
 федор 49, 88
 фроська 49, 88
 фѣляр 1604, 71
 хазяїн 17, 27
 хапатися 38, 70
 хижа 4, 28 — 17; хыжа ІвЄкзБолг.,
 хызина 36. 1076
 хитрий 12, 17 в

хліб 17
 хліб 17
 хлоп 1582, 75
 ховстати || охластати ЖАЮр.,
 Злстр. XII.
 ходор 49, 88 — 66, 117 г.
 ходота 35, 62
 ход(ь)ко 66, 117 г
 холм 17, 26
 холопъ 37, 70—997
 хома 49, 88
 хомякъ 37, 70—997
 хонька 66, 117 г
 хорвати 17, 26
 хорол 17, 26
 хортичии островъ 35, 62—1103
 хоругвь 17, 26 — овъ 38, 70
 хторий 66, 117 г
 хусти 37, 68

цве(р)ть поля 80, 139 в
 цебрь 37, 70—997
 цетиня 17, 26
 цетуля 17, 26
 ціна 8, 138 — 15, 24
 цісаръ 17, 27
 цте 51, 93 II—III
 цѣжь 37, 70—997
 цѣрь 37, 70—946
 цята 17, 26

чаръ 36. 1073
 частити = вчашати 37, 70
 черевьи 38, 70
 черница 38, 70—976
 чертеж, чѣртежь 1391 Гр. граница
 черторьескъ 35, 62—1100
 четвертый 9, 169
 черешня 6, 78 — 17, 27 — 18, 28
 червень 35, 62 — 1097
 черезъ 18, 28
 честникъ 38, 70
 чинитися паном 1588, 75
 чир 37, 70
 чотири 9, 160 — 18, 28
 чужий 13
 чурило 49, 88
 чѣт — 27, 44 а

шаг 17
 шацовати 1594, 75
 швакгеръ 1592 — 77, 131
 швагромъ 1720, 75
 шелом 17, 26
 шелаг я. в.
 шість 9, 162
 (за)шкодити 1594, 73
 шкодливий 1679, 75
 шляхтичъ 1388 Гр.
 шоломия 17, 26

што 1594, 73
 швьць = кравець, швець

(до)шенту 78, 132
 щит 17, 26
 щитать 12, 16д
 щілина 12, 17 г

юргя 35, 62 — 1107
 юрий 35, 61 — 49, 88 — 50, 90
 юрина 35, 61
 юшка 7, 124

я 9, 153
 яблоко 6, 77
 явдоха 49, 88
 явір 6, 83

явтух 49, 88
 ягня 4, 30
 языкъ 24
 якорь 17, 26
 ялин(ковате) 35, 63
 яловица 1392 Гр.
 яндрух 50, 89
 янь 35, 62
 ярополчь 35, 62—980
 —ичь 35, 62—1102
 ясень 6, 84
 ятвязи 53, 102
 ятрівка 4, 22
 яцко 1640, 72 — XVI в. 73
 яць 1633, 72
 ящик 17, 26

Оглав.

Передмова.	1
I. Загальні уваги про мову	3
II. А) Приналежність української мови до індоевропейської мовної громади	12
Б) Українська звучня в світлі балто-словянських взаємин звучні й словотвору	13
III. Словянська спільнота мовна	15
IV. Теорія про мовну спільноту	16
V. Історичні наверстовування в мові	19
Основи історичної фізіології звуків.	22
VI. Східне Словянство - Русь	23
VII. Слов'яноруське письменство XI. в.	24
Склад пам'яток.	25
Взаємини між староруськими і старослов'янськими пам'ятниками письменства	29
Приміти редакцій пам'яток письменства	31
Ближчий огляд пам'яток ст.-руського письменства XI. в.	33
VIII. Розгляд пам'яток ст.-руського письменства XII. віку	39
Записи XII. віку	41
Дані пам'яток письменства XII. в. і живої мови	42
Загальний огляд великокняжої доби	43
IX. Огляд пам'яток XIII—XIV в.	44
Записи: Георгія Зарубського	45
Иієва	46
Назва Русь - Україна	47
Книжне багатство.	49
Знаменні риси пам'яток українського письменства XIII—XIV. в.	51
Записи 1283, Георгія, 1307 р.	55
Рукописи неукраїнського походження	56
X. Греко-слов'янська звучня	57
XI. Особливості видозміни в пам'ятниках староруського і русько-українського письменства	58
Зразки старослов'янської видозміни	61
Відміна заіменників	63
Словозміна	64
XII. Зразки русько-української складні XIII. в.	66
XIII. Загальна характеристика мови пам'яток письменства XI—XIV. в.	71
XIV. Пам'ятки канцелярсько-народної мови	75
Бібліографія. Грамоти.	76
Мова грамот XIV—XV. в.	81
XV. Про мову пам'яток XVI—XVIII. вв.	86
Бібліографія	89
Декілька записів XVI—XVII. в. на українських рукописах	
Грамоти - листи: 1582, 1588, 1594, 1659	
Народна мова в українському письменстві XVI—XVIII. в.	
XVI. Деякі загальні висновки	
Методологічні уваги	
Розселення і первісна мова Східного Слов'янства	
Показники	

202.00

